

La dona catalana (1900-1931)

Laura Gómez Chabbert
Curs: 2010/2011
Tutora: Joana Bellón

Índex

Abstract	1
Metodologia	2
1. Context històric.....	4
1.1. Una època de reformes i conflictes.....	4
1.2. El catalanisme avançat: la Mancomunitat	7
1.3. La dictadura de Primo de Rivera	11
2. La dona i el treball.....	17
2.1. Al voltant del treball femení	18
2.1.1. Drets laborals	20
2.2. El treball a la fàbrica	21
2.2.1. Rendiment igual, però salari més baix	23
2.3. El treball a domicili	25
2.4. Nous treballs: la terciarització	27
3. Dona i educació.....	30
3.1. Els condicionaments educatius	32
3.2. L'ensenyament primari.....	34
3.3. Configuració de l'escola mixta	36
3.4. L'ensenyament secundari	38

3.5. L'ensenyament superior	40
4. La dona en la lluita social	45
4.1. Les vagues i revoltes populars	45
4.2. La presència femenina en els sindicats	48
4.3. Feminisme i sufragisme	53
5. La forja d'una imatge	60
5.1. La moda	60
5.1.1. La fi del segle XIX.....	61
5.1.2. Grans creadors: Mariano Fortuny, Madrazo i Paul Poiret.....	62
5.1.3. El segle XX	64
5.2. L'art	68
5.2.1. Modernisme català	68
5.2.2. Noucentisme català.....	71
6. Espais de socialització	73
6.1. L'esport	73
6.2. Certàmens de bellesa	77
6.3. La premsa	79
6.3.1. <i>Or i Grana</i>	79
6.3.2. <i>Feminal</i>	81
6.3.3. Biblioteca Damisel·la	83

6.4. Vida Cultural	85
6.4.1. Francesca Bonnemaison	85
6.4.2. Rosa Sensat	88
6.4.3. Lola Anglada	89
7. Treball de camp	90
Fitxa nº1	93
Fitxa nº 2	96
Fitxa nº 3	99
Fitxa nº 4	102
Fitxa nº 5	105
Fitxa nº 6	108
Fitxa nº 7	111
Fitxa nº 8	114
Fitxa nº 9	117
Fitxa nº 10	120
Fitxa nº 11	123
Fitxa nº 12	126
Fitxa nº 13	129
Fitxa nº 14	132
Fitxa nº 15	135
Conclusions	137
Agraïments	140
Bibliografia	141

Abstract

Aquest treball de recerca és una aproximació de la situació de la dona catalana durant les tres primeres dècades del segle XX.

Està dividit en set apartats. En el primer apartat s'explica el context històric a Espanya i Catalunya entre finals del segle XIX i el 1931. El segon apartat s'explica el tipus de treball de la dona, els condicionaments i la seva evolució amb el temps. En el tercer apartat, la seva educació en els estudis primaris, secundaris, superiors i el sorgiment de la coeducació. En el quart, la seva presència en la lluita social. El cinquè tracta sobre la imatge d'aquesta i la seva transformació. El sisè apartat explica els espais de socialització i cultura on es va refermar. El darrer, és el treball de camp, on s'analitzen fotografies que justifiquen la presència de la dona en els àmbits explicats en els apartats anteriors. Per complementar la informació del lector s'ha afegit uns annexos amb dades biogràfiques d'algunes dones esmentades al treball.

Metodologia

La hipòtesi d'aquest treball consisteix en esbrinar si la dona, en especial la catalana entre 1900 i 1931, va realitzar actes d'importància per al canvi de la seva situació. Aquest plantejament és degut a què, normalment, la història explicada als llibres i manuals està protagonitzada per homes, cobrint i deixant en l'oblit les aportacions femenines, no menys importants. A més, apareix molt poca informació sobre les tres primeres dècades del segle XX, saltant de finals dels segle XIX a la proclamació de la Segona República (1931). Això em va portar a la qüestió de quina era la situació de la dona en aquest període.

Per realitzar aquest treball he seguit un mètode científic, en el qual, un cop formada la hipòtesi he cercat informació, ha sigut sintetitzada i analitzada per dur a terme les conclusions. He procurat ser rigorosa en el treball de les dades i remetre-la als autors citats.

La primera part és una reelaboració feta a partir del llibre de Sebastián García, C. Gatell Arimont, J. Palafox Gamir i J. Risques Corbella, *Història*. També he utilitzat la pàgina web d'XTEC per ampliar la informació.

La segona part del treball està realitzada amb la reelaboració de la informació de diversos llibres, com dos de Mary Nash, *Més enllà del silenci* i *Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936*. També n'he extret més informació i textos, per facilitar la comprensió de l'explicació, de llibres d'Amelia García Checa, *Història de les dones als Països Catalans al segle XX*; d'Isabel Segura Soriano, *Un dia Qualsevol*; d'Alba Ibero i Constansó, *Les dones a la història contemporània*; de Cristina Gatell, *Dones d'ahir, dones d'avui*.

Per realitzar la tercera i quarta part he utilitzat els mateixos llibres esmentats en el paràgraf anterior, ampliant amb llibres com, *Historia de las mujeres en España. Siglo XX*, els apartats escrits per Navidad Ortiz Albear; de Montserrat Duch Plana, *Micaela*

Chalmeta; de Cristina Borderias *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea 1836-1936* i d'Isabel Pérez, *Dones en el temps*.

En la cinquena part he reelaborat el llibre de Carmen L. Peyri, *La moda imagen de la Historia*. IDEP, ja que expresava clarament la moda de finals del segle XIX i la dels anys vint. He agafat imatges de diverses pàgines web per il·lustrar l'explicació. Per l'art he utilitzat el llibre de Mireia Freixas Serra, *Les Fonts de la història de l'art d'època moderna i contemporània* i pàgines web enciclopèdiques.

En la sisena part, l'apartat de l'esport he utilitzat un PDF elaborat per la Universitat Autònoma de Barcelona de la dona en l'esport. Per a la premsa, informació d'Internet i el llibre *Pedagogia, Política i Transformació Social (1900-1917)*. Per a la vida cultural he estret les biografies d'Internet.

Per últim en el treball de camp he fet l'anàlisi de fotografies on apareixen dones. La informació obtinguda està disposada en unes fitxes remodelades a partir del llibre *Observació i anàlisi de fonts fotogràfiques* d'Albert González Masip. A més, aquest llibre m'ha ajudat en els passos a seguir per l'anàlisi de la fotografia. Les imatges han sigut extretes a partir de pàgines web, PDF i llibres d'històries, les imatges dels quals, han sigut escanejades.

1. Context Històric

En aquest punt es recull el marc cronològic del treball, i s'expliquen els fets més importants des de finals del segle XIX fins la proclamació de la Segona República(1931).

1.1. Una època de reformes i conflictes

La dinastia borbònica fou restaurada sota la direcció de Antonio Cànoves del Castillo (Partit Conservador) i la col·laboració de Práxedes Mateo Sagasta (Partit Liberal). El torn pacífic de partits es va consagrar amb el pacte d'El Pardo al 1885. L'eix fonamental del sistema polític va ser la Constitució del 1876 i el caciquisme, amb trucatge electoral i pel consentiment dels governadors escollits del partit en el poder.

El sistema canovista es va començar a qüestionar a partir del “Desastre” de 1898 quan Espanya va perdre, a mans dels Estats Units, les últimes colònies: Cuba, Puerto Rico i les Filipines. La indústria catalana es va veure greument afectada per la pèrdua de mercat i en conseqüència, amplis sectors de la societat es van sentir insatisfets amb el sistema econòmic, social i polític de la Restauració. Com a resposta a la crisi, va aparèixer el Regeneracionisme, un corrent de pensament caracteritzat per la voluntat expressa de renovar el país tant econòmic com cultural, social i políticament.¹

A la primavera del 1902, quan va fer setze anys el monarca Alfons XIII, va pujar al tron. L'any 1903 es va posar al capdavant del Partido Conservador Antoni Maura, i com a líder del Partido Liberal José Canalejas. Eren una generació de polítics influïts pel Regeneracionisme que va impulsar els projectes de reforma més importants des de l'interior del sistema, tot i que van mantenir el torn dinàstic i el falsejament electoral.

---

¹ XTEC <<http://www.xtec.cat>>. [Consultat 15.08.2010]

El 1904 el conservador Antoni Maura es va convertir en cap de govern i va impulsar la “revolució des de dalt”, per impedir que una revolta social reformés el sistema polític. Va intentar dotar el sistema de les “masses neutres” per poder configurar un Estat fort i desbancar la vella casta de cacics i també impedir que les classes populars adquirissin protagonisme. També es van signar alguns acords amb la Lliga Regionalista per dotar de més autonomia els ajuntaments i les diputacions (Projecte de reforma de l’administració local).²

Maura va aprovar algunes lleis socials, com la Llei del descans dominical, i creà l’Institut Nacional de Previsión (1908). També va adoptar mesures econòmiques per reactivar la indústria i l’agricultura. Però, la defensa de l’ordre social, especialment, en els esdeveniments de la Setmana Tràgica a Barcelona (1909) va fer que adoptés una posició intransigent. La repressió va ser contestada per una campanya de protesta (“Maura, no!”) que va fer caure el govern conservador.

L’any 1910, José Canalejas va formar un nou govern liberal. Va aprofundir en la separació de l’Estat i l’Església. La negativa de la Santa Seu va comportar la promulgació de l’anomenada “Ley Candado” (1910), que limitava l’establiment a Espanya de nous ordres religiosos.

Es van promulgar unes lleis per millorar les condicions laborals, com la normativa sobre el treball de les dones. Es va iniciar la negociació d’una Llei de Mancomunitats que possibilitava la unió de les diputacions provincials. Finalment, Canalejas va ser assassinat l’any 1912

El trist record que la guerra de Cuba havia deixat entre les classes populars va comportat que l’any 1909, en què es va fer una nova llei, esclatés una violenta protesta popular anomenada la Setmana Tràgica de Barcelona. Va ser la conseqüència d’una sèrie de factors, com l’augment de les mobilitzacions obreres que van culminar

---

² GARCÍA SEBASTIÁN, M.; GATELL ARIMONT, C.; PALAFOX GAMIR, J.; RISQUES CORBELLA, J. *Història*. Batxilletat. Vicens Vives. Pàgs. 216-217.

al 1907 amb la creació de Solidaritat Obrera, organització anarquista que va néixer com a resposta a la burgesa Solidaritat Catalana. Malgrat aquesta causa, la política colonial espanyola a la zona del Rif va ser clau pel desencadenament de la crisi.

La Conferència d'Algesires (1906) i el posterior Tractat Hispanofrancès (1912) van establir un protectorat francoespanyol al Marroc. A Espanya li va correspondre el territori del Rif. L'interés espanyol es basava en els possibles beneficis econòmics, però sobretot en la recuperació del prestigi de l'exèrcit, minvat després del desastre de Cuba.

La presència espanyola en aquesta àrea es va veure contestada pels atacs dels rifenys, organitzats en cabiles. El 1909, al Barranco del Lobo, les tropes espanyoles van patir una important derrota. Per substituir les baixes, es va decidir augmentar el nombre de soldats al Rif, i es va fer una lleva dels reservistes.³

La mobilització contra la guerra contra l'injust sistema de quintes es va iniciar al port de Barcelona el dia 28 de juliol durant l'embarcament de tropes cap al Marroc. El dia 24 de juliol es va constituir un comitè de vaga que va fer una crida a la vaga general. La revolta popular es va allargar durant una setmana i va adquirir un fort component antimilitarista i de rebuig de l'hegemonia de l'Església.

El nombre elevat de morts i ferits va radicalitzar el moviment insurreccional, però la falta de direcció i coordinació polítiques va derivar cap a l'acció incontrolada de grups que actuaven indiscriminadament.

L'actuació del govern va aixecar una onada de protestes que va fer caure el govern de Maura. A Catalunya, els lerrouxistes, desacreditats pel comportament oportunista dels dirigents, van anar perdent influència entre els treballadors. El desengany d'importants sectors de la classe obrera respecte dels polítics republicans va afavorir l'arrelament de l'anarquisme. La coalició Solidaritat Catalana va desintegrar-se i la Lliga Regionalista va ser acusada de donar suport a la repressió.

---

³ Íbidem Pàg 222.

1.2. El catalanisme català avança: la Mancomunitat

Un cop superada la Setmana Tràgica, el govern de Catalunya va continuar amb el propòsit d'introduir reformes que van tenir com a resultat la creació de la Mancomunitat. Aquesta té els precedents en les actuacions desenvolupades des dels ajuntaments i les diputacions catalanes a partir del moment en què el catalanisme va assolir responsabilitats de govern en aquestes institucions. La regeneració de Catalunya necessitava un programa de millora de les infraestructures, la modernització del sistema educatiu i el foment de la llengua i de la cultura catalanes.

Això es va convertir en el programa de la Diputació de Barcelona, l'any 1907, en què Enric Prat de la Riba va ser escollit. Aquell mateix any es va crear l'Institut d'Estudis Catalans i la Biblioteca de l'Institut.

L'any 1911 la Diputació de Barcelona va promoure la iniciativa de mancomunar les quatre diputacions catalanes. Canalejas es va comprometre a tirar endavant un projecte de Mancomunitats, que va ser aprovat per les Corts l'any 1912. Després de l'assassinat de Canalejas el Senat, dominat per forces anticatalanistes, va bloquejar el projecte aprovat per les Corts. L'any 1913 el nou govern conservador de Dato, va autoritzar les diputacions provincials a mancomunar-se per a fins exclusivament administratius.

La Mancomunitat de Catalunya es va constituir el 6 d'abril del 1914. Constava d'una presidència, ocupada per Enric Prat de la Riba i una assemblea de vuit membres. La Mancomunitat va ser una delegació de les funcions que ja tenien les diputacions i no hi va haver mai ni cessió de noves competències de govern ni modificacions pressupostàries. Responia a una llarga demanda històrica dels catalans. Tot i que la seva funció havia de ser administrativa, va adquirir una gran importància política: representava el primer reconeixement per part de l'estat espanyol de la personalitat i de la unitat de Catalunya des del 1714.

La Lliga Regionalista va tenir sempre una presència majoritària i va dur a terme una política de govern orientada a estimular el desenvolupament cultural i la modernització

econòmica i social de Catalunya. Va tenir tres presidents: Prat de la Riba, fins a la seva mort el 1917, Josep Puig i Cadafalch fins al 1923 i Alfons Sala, anomenat per Primo de Rivera fins el 1925.

L'actuació de la Mancomunitat va ser, per una banda, la creació d'una infraestructura de serveis públics i administratius bàsics per potenciar el desenvolupament econòmic; per l'altra banda, el foment de la llengua i la cultura catalanes a partir d'un projecte cultural i educatiu. Tot i això, la Mancomunitat no va tenir pressupost propi fins l'any 1918.

La Mancomunitat va invertir una bona part dels recursos en un pla de millora de la xarxa viària i dels sistemes postals i telefònics. També es va endegar un pla d'acció agrària per modernitzar les formes de producció i augmentar la productivitat de l'agricultura i la ramaderia.⁴

Es va iniciar un projecte centrat en la consolidació de la llengua i la cultura catalanes: creació de les Biblioteques Populars (1918), les Escoles Experimentals (1918) i els Estudis Normals (1919). L'Institut d'Estudis Catalans va iniciar una tasca d'unificació ortogràfica, que va encarregar a Pompeu Fabra, i culminà amb la publicació del *Diccionari general de la llengua catalana* (1932).

La renovació pedagògica es va potenciar amb la diversificació professional i la preparació professional de quadres tècnics de nivell mitjà i superior per a la indústria i el comerç.

El règim de la Restauració va ser incapaç de donar solució a la creixent activitat social dels primers anys del segle XX. L'estiu del 1914, durant el govern conservador d'Eduardo Dato, va esclatar la Primera Guerra Mundial, que va enfrontar els imperis centrals (Alemanya i Àustria) amb les potències aliades (Gran Bretanya, França i

---

⁴ Íbidem Pàgs 223-224.

Rússia). El govern va declarar la neutralitat d'Espanya, la qual cosa va permetre exportar productes industrials i agraris.

L'exportació va provocar una pujada dels preus interiors, però no va anar acompanyada d'un augment equivalent dels salaris. El mal repartiment dels beneficis que donava l'abastiment als països contendents en la Gran Guerra (1914-1918) i la inflació va provocar tensió social i una profunda crisi el 1917, que es va manifestar d'una forma plural.

A l'exèrcit espanyol, els ascensos s'obtenien majoritàriament per mèrits de guerra, sistema que beneficiava els militars africanistes en detriment dels peninsulars. El descontentament entre els oficials de graduació baixa i mitjana va desembocar en la formació de juntes de defensa, associacions de militars que es van anar constituint a la majoria de les guarnicions. Les juntes reclamaven un augment salarial, s'oposaven als ascensos per mèrits de guerra i reivindicaven l'antiguitat com a únic criteri. El juny del 1917 van elaborar un manifest que feia una crida a la renovació política.

Per l'altra banda, el 1916 el gabinet liberal presidit per Romanones va decidir clausurar les corts. L'abril del 1917, Dato va tornar a ser cap de govern i, a mitjan del mes de juny va reclamar la reobertura de la cambra amb una representació de diputats. El govern s'hi va negar i va declarar l'Estat d'excepció i va endurir la censura de premsa.⁵

Com a conseqüència, es va celebrar a Barcelona una Assemblea de Parlamentaris catalans (5 de juliol del 1917), que va exigir la formació d'un govern provisional que convoqués unes corts constituents per reformar el sistema polític i descentralitzar l'Estat. El govern va prohibir la convocatòria, que es va celebrar el 19 de juliol a Barcelona i va ser dissolta per la guàrdia civil. Cal cercar les causes del fracàs en el fet que ni les forces monàrquiques ni les juntes de defensa van donar-hi suport i en les discrepàncies entre els catalanistes conservadors i els grups d'esquerra.

---

⁵ Íbidem Pàg 225.

Finalment, el març del 1917, la CNT i UGT van acordar signar un manifest conjunt per instar el govern a intervenir per aturar la puja dels preus. A l'agost la UGT va fer una crida a la vaga general, que va adquirir un caràcter polític perquè les forces obreres convocants reclamaven la fi de la monarquia, la formació d'un govern provisional que convoqués corts constituents i la implantació d'un sistema republicà.

La vaga va tenir una incidència molt desigual, perquè els pagesos amb prou feines van participar. La vaga general va fracassar i no va aconseguir el suport d'altres sectors, però la contundència de la repressió va afeblir encara més el règim i va radicalitzar l'oposició obrera.

A Espanya, el final del conflicte europeu va propiciar un canvi bruscat de les condicions econòmiques, la producció va baixar, va augmentar l'atur i els preus van pujar, cosa que va provocar la mobilització social i l'augment del sindicalisme.

El 1919 es va declarar una vaga a La Canadenca, empresa que subministrava electricitat a la major part de la ciutat. Va durar un mes i mig i va acabar amb un acord pel qual la patronal acceptava la readmissió dels acomiadats, augmentos salarials i la jornada de vuit hores. Però a causa de l'incompliment de la promesa d'alliberar els detinguts la vaga es va reprendre i la patronal hi va respondre tancant empreses (*locout*) i amb la repressió dels sindicats.⁶

Entre el 1919 i el 1923 es va produir un violent enfrontament entre els sindicats i la patronal. La patronal va fomentar la creació del Sindicat Lliure per tal de restar força al sindicalisme anarquista. Aquest sindicat, amb el suport de les autoritats i la policia, va llogar pistolers per assassinar els principals dirigents obrers. Els grups vinculats a la CNT hi van respondre amb atemptats contra les autoritats, els amos, els encarregats i les forces de l'ordre. Entre aquests grups hi havia Los Solidarios, en les files del qual,

---

⁶ Íbidem Pàgs 228-229.

figuraven personatges reconeguts com Buenaventura Durruti, Juan García Oliver i Francisco Ascaso.

El governador civil de Barcelona, el general Martínez Anido, va protegir els pistolers de la patronal, va exercir una dura repressió contra els sindicats i va posar en pràctica la "lleï de fugues", segons la qual la policia podia disparar contra els detinguts si intentaven fugir. Durant l'època del pistolerisme (1916-1923) van morir 226 persones, entre les quals s'hi va comptar Salvador Seguí, el *Noi de Sucre*; l'advocat laboralista Francesc Layret i el president, Eduardo Dato.

El 1912, Espanya i França van pactar el nou repartiment del Marroc per millorar i fer front a la resistència i les revoltes de les cabiles.

L'estiu de 1921, les tropes espanyoles van embarcar en una acció mal organitzada, dirigida pel general Silvestre. La resposta de les cabiles va significar la retirada desordenada i l'aniquilament de les tropes espanyoles.

La pressió de l'opinió pública va fer que es formés una comissió militar per investigar els fets. L'anomenat Expedient Picasso posava en evidència les grans irregularitats, corrupció i ineficàcia del exercit espanyol destinat a l'Àfrica. Abans de l'emissió del dictamen, el general Primo de Rivera va dur a terme el cop d'estat.

1.3. La dictadura de Primo de Rivera

El successiu fracàs de les solucions regeneracionistes dels dos partits dinàstics entre 1902 i 1923, afegit a diverses crisis (sobretot la del 1917), l'augment de la conflictivitat social, l'escalada de violència social (pistolisme) i les derrotes militars en la guerra del Marroc, va acabar amb la intervenció militar del Capità General de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, el 13 de setembre de 1923. Aquest cop d'estat va

donar pas a una dictadura, amb el beneplàcit del rei Alfons XIII, que va durar set anys.⁷

El dictador va anunciar en un manifest la ferma voluntat d'acabar les pràctiques caciquils i de posar fi a la corrupció política, la indisciplina social i les amenaces a la unitat nacional. Però els objectius de Primo de Rivera eren evitar que el règim polític s'acabés democratitzant. L'últim govern de concentració de García Prieto pretenia fer una reforma de la Constitució, de la Llei electoral, del sistema de torn de partits, de les relacions de treball i la limitació dels poders del rei. L'actuació de Primo va estar influïda pel suport de l'exèrcit, el ràpid vistiplau del rei i pel desig d'evitar que les corts exigissin responsabilitats pel desastre d'Annual.

La dictadura va tenir dues fases: el Directori militar fins el 1925 i el Directori civil, on va incloure personalitats civils com José Calvo Sotelo i Eduardo Aunós.

Les primeres mesures del Directori militar van ser: la suspensió del règim constitucional, la dissolució de les cambres legislatives, el cessament de les autoritats civils, la prohibició de les activitats dels partits polítics i dels sindicats, etc. Tot això acompanyat de la militarització de l'ordre públic, una repressió de l'obrerisme més radical (cenetistes i comunistes), l'elaboració d'un estatut municipal i un de provincial i la dissolució dels ajuntaments, que van ser substituïts per unes juntes integrades pels contribuents més importants de cada localitat. La pretesa regeneració va quedar en una farsa, perquè es van suspendre els mecanismes electorals i la renovació política es va limitar al canvi d'uns cacics per uns altres.

Al conflicte del Marroc, Primo de Rivera va assumir personalment l'Alt Comissionat del Marroc el 1924. En col·laboració amb França, es va organitzar el desembarcament d'Alhucemas (1925) que va arribar a ser un èxit militar. Abd el-Krim, líder de les

---

⁷ XTEC <http://www.xtec.cat> [Consultat 15.08.2010]

cabiles rifenys, es va rendir i es va lliurar a les autoritats franceses. A partir del 1927 l'exèrcit espanyol va donar per acabada l'ocupació.

A partir del 1926 es va iniciar la institucionalització del règim per donar-li continuïtat i permanència. El model i la influència del feixisme italià van ser molt clars. L'any 1927 es va crear una Assemblée Nacional Consultiva, els membres de la qual eren elegits per designació entre ciutadans pertanyents a les grans institucions públiques i corporatives, és a dir, formada majoritàriament per membres de la unió Patriòtica. També, seguint el model feixista imposat a Itàlia per Mussolini, es va crear un partit únic, Unión Patriòtica que, sense un programa ideològic definit, proporcionava suport social a la dictadura i seguia les directrius del poder.

La dictadura es va beneficiar de la bona conjuntura econòmica internacional dels "feliços anys vint". El dictador va iniciar un programa de foment de l'economia en el terreny industrial, en el de les infraestructures i les obres públiques.

L'any 1929 es va organitzar una Exposició Internacional a Barcelona per mostrar els èxits econòmics de la dictadura i atreure a la burgesia catalana al règim. L'esdeveniment va significar el desenvolupament urbanístic de Barcelona i la remodelació de la muntanya de Montjuïc.

En el terreny social, va establir un model de regulació del treball que pretenia eliminar els conflictes laborals per mitjà de la intervenció de l'Estat, la integració dels sectors moderats del moviment obrer i la repressió de les organitzacions més radicals. Una altra imitació del feixisme va ser, l'Organització Corporativa Nacional, que agrupava amos i obrers en grans corporacions (sindicalisme vertical) i regulava els conflictes laborals per mitjà dels comitès paritaris.

Una bona part de la burgesia catalana, i en part la Lliga Regionalista, van donar suport inicialment al cop d'Estat per posar fi a la conflictivitat obrera i garantir l'orde social. El que no s'imaginaven era el component anticatalanista del nou règim.

El setembre del 1923 es va publicar un decret de repressió del separatisme i es va iniciar un procés de desmantellament de les institucions públiques i privades catalanistes. La Mancomunitat va passar a ser dirigida per l'anticatalanista Alfons Sala fins que fou abolida definitivament al 1925. Es van clausurar institucions catalanistes (ateneus, societats recreatives, associacions corals...) i es va prohibir les manifestacions en llengua catalana a la vida pública del país. L'ús públic de la senyera va restar prohibit, així com la celebració de l'Onze de Setembre i dels Jocs Florals.⁸

Es va imposar la censura a la premsa i als llibres i es van depurar el magisteri i les institucions educatives i culturals vinculades a la Mancomunitat. La persecució va arribar fins al Futbol Club Barcelona, arran d'una xiulada que el públic va fer quan sonava l'himne espanyol, el camp va ser clausurat sis mesos.

Aquestes actuacions van motivar d'una forta oposició, formada pels líders dels partits dinàstics, republicans, catalanistes, comunistes, anarquistes, alguns sectors de l'exèrcit i gairebé tots els intel·lectuals. Alguns dirigents dels antics partits del torn van participar en conspiracions militars, com el complot de Sanjuanada l'any 1926.

El tancament d'algunes universitats va derivar en aldarulls i protestes d'estudiants i va ser l'origen d'un gran sindicat republicà, la Federació Universitària Espanyola (FUE). Els intel·lectuals com Unamuno, Ortega y Gasset, Blasco Ibáñez i Méndez Pidal, l'any 1924 van signar un manifest de protesta per la repressió de la llengua i la cultura catalanes.

L'oposició dels republicans va ser permanent i van organitzar l'anomenada Alianza Republicana, que va unir les faccions del republicanisme i va desenvolupar una

---

⁸ GARCÍA SEBASTIÁN, M.; GATELL ARIMONT, C.; PALAFOX GAMIR, J.; op. Cit. Pàg. 234.

campanya propagandística a l'exterior. L'oposició del catalanisme d'esquerra i republicà va ser decidida. El fet més important va ser l'intent d'invasió armada de Catalunya des de Prats de Molló protagonitzat per Estat Català l'any 1926 i dirigida per Francesc Macià. Les autoritats franceses van avortat l'intent i van detenir i processar Macià.

La forta persecució de la CNT va agreujar l'enfrontament al seu interior entre els qui defensaven posicions més possibilistes i les posicions més radicals i violentes; l'any 1927 els més radicals van crear la Federació Anarquista Ibèrica (FAI).

El règim de Primo de Rivera no contava ni amb suports institucionals ni socials; era una construcció amb peus de fang que depenia de la bonança econòmica i de la pau social. Amb el crack de la borsa de Nova York al 1929, els problemes econòmics es va estendre amb rapidesa per tot el món. El descontent social va augmentar i va provocar moviments vaguístics. El rei i la seva camarilla es van convèncer que la permanència de la dictadura era un perill per a la monarquia. El dictador va dimitir el 30 de gener del 1930.⁹

El general Berenguer va substituir-lo per organitzar un procés electoral progressiu que permetés tornar a la normalitat constitucional. Però la "dictablanda" de Berenguer, nom amb el qual era conegut popularment el seu govern en contraposició a la dictadura de Primo, no va aconseguir la reconciliació política amb l'oposició.

Aleshores, forces polítiques socialistes i republicanes van crear un comitè, l'anomenat Pacte de Sant Sebastià (agost del 1930), per acabar amb el règim, instaurar la República i reconèixer a Catalunya, el País Basc i Galícia el seu dret a l'autogovern.

El 1931 Berenguer va ser substituït per un govern presidit per l'almirall Aznar, que va convocar uns comicis a tres nivells: municipals, provincials i legislatius. En primer lloc es van fer les eleccions municipals, el 12 d'abril del 1931, perquè les considerava

---

⁹ Íbidem Pàg 235.

menys perilloses per a la monarquia. Alfons XIII s'havia compromès excessivament amb la dictadura i les eleccions es van presentar com un plebiscit a favor o en contra de la monarquia.

Finalment, les eleccions municipals, van suposar el triomf de les candidatures republicanes en totes les capitals provincials de l'estat. El rei va abdicar i el 14 d'abril de 1931 es va proclamar la Segona República Espanyola.

2. Dona i treball

El panorama laboral de la dona a la Catalunya contemporània reflecteix una baixa taxa d'activitat, una contínua segregació ocupacional que la conduïa cap als llocs menys qualificats i pitjor remunerats, i una escassa obertura a les noves professions; elles s'ocupaven de les feines més properes als treballs domèstics.

A Catalunya, el primer terç del segle va constituir un període de forta entrada de les dones en el mercat laboral. És difícil determinar el nombre exacte de dones actives, però es pot constatar que les taxes més baixes d'ocupació es troben en l'agricultura, i les més altes en la indústria.

Figura 1¹⁰

Població activa femenina a la província de Barcelona

Any	Total	% Sobre població activa	% Sobre totalitat del sexe
1900	103,438	23,25	19,06
1910	97,802	20,18	16,37
1920	213,644	32,48	30,46
1930	251,504	30,57	26

Aquesta taula estadística mostra que entre 1900 i 1930, l'any que més es va incrementar la població activa va ser el 1920, justament quan les dones es van incorporar a uns nous treballs¹¹. El percentatge de la població activa femenina, malgrat l'augment esmentat anteriorment, és baix si el comparem amb l'actual, que rau en el 52 %.

¹⁰ NASH, Mary, *Més enllà del silenci*. Generalitat de Catalunya Departament de la Presidència Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, pàg. 160

¹¹ Nous treballs: la terciarització, Pàg. 24.

2.1. Al voltant del treball femení

La incorporació de la dona al món del treball va estar subjecte a forts condicionaments de gènere. Les actituds davant el paper primordial de la dona com a mare i esposa van determinar que, socialment, el treball domèstic no sols fos considerat el més adequat a la seva condició, sinó també l'únic acceptable. La identitat cultural de les dones es va formular a partir de la seva identificació amb l'exercici de les seves responsabilitats familiars. Aquest fet tingué conseqüències importants: d'una banda, va permetre negar el treball domèstic com a categoria de treball pròpiament dit; d'altra, va contribuir decisivament a desvaloritzar el treball assalariat femení, ja que el presentava com quelcom secundari, accessori, transitori i complementari del masculí.¹²

Per al pensament conservador i per als àmbits burgesos, la família no necessitava que la dona treballés i, per tant, el treball extradomèstic era inadmissible, ja que impedia el desenvolupament correcte de la funció maternal i familiar. A més, la independència econòmica de les dones va ser considerada com una amenaça a la jerarquia i al poder del marit en el si de la mateixa família.

Únicament es podia treballar fora de casa en una situació d'absoluta necessitat econòmica, de forma transitòria, *«en ocupacions pròpies del seu sexe o, en coses i articles d'ús de las dones, malgrat que amb ells no guanyés tant, perquè el bé anímic és superior al del cos, i l'interès social és preferent a l'individual»*¹³. El treball assalariat femení es considerà com un treball secundari, o transitori, fins que l'home pogués encarregar-se de mantenir a la família.

En els àmbits obrers i populars hi va haver una hostilitat constant envers la dona treballadora, que era acusada de treure llocs de treball a caps de família que en necessitaven. Molts obrers preferien la plena dedicació de les seves mullers, germanes o filles a les tasques de la llar i tan sols n'acceptaven el treball extradomèstic en casos

---

¹² GARCÍA CHECA, Amelia, *Història de les dones als Països Catalans al segle XX*. El Temps. Elaboració pròpia.

¹³ NASH, Mary. *Mujer familia i trabajo de 1875-1836*. Pàg 46.

d'extrema necessitat econòmica. Es creia que el fet que les mares treballessin fora de casa feia augmentar la mortalitat infantil i que la fàbrica o el taller comportaven mals físics i morals per a la dona, ja que l'ambient que hi havia era pernicios per a la missió de mare i «àngel de la llar». Un exemple d'acció col·lectiva masculina adreçada contra les dones treballadores fou el seguit de vagues empreses pels treballadors de les fàbriques de pastes Magín Quer i el Centre Cooperatiu Industrial donades al llarg de l'estiu i de la tardor de 1915 a Barcelona i que duraren sis mesos. El motiu del seu descontentament era la presència de dones treballadores en aquestes fàbriques. El propòsit era aconseguir l'acomiadament de les dones que ells consideraven que ocupaven llocs de feina d'homes.

Alguns sectors obreristes, però, en lluitar per una societat més igualitària, començaven a plantejar la igualtat de sexes i, per tant, el dret de la dona al treball assalariat. El moviment anarquista, majoritari dins l'obrerisme català, va fer una declaració en favor del dret de les dones al treball. També, la socialista catalana Maria Pi de Folch va denunciar els desavantatges que havia de patir la dona treballadora: categories inferiors, doble jornada laboral tensions a la llar i empitjorament de la situació domèstica.

“Això és el que cal fer entendre a la dona: tot l'abast i tot el valor del concepte mare, com també la dificultat que enclou tan important missió. Cal penetrar-la de tota la responsabilitat que contreu en encarregar-se d'una casa, i convencer-la, així com a tota la societat, que és necessària una sòlida construcció per complir els deures que aquesta missió li imposa, destruint per sempre més la llegenda d'aquell àngel de la llar tant més atractiu i graciós com ignorant.”¹⁴

---

¹⁴ GARCÍA CHECA, Amelia. Op. Cit. Pàg 8.

2.1.1. Drets laborals

El treball de la dona a les fàbriques havia estat permès quan una cèdula reial de 1779 havia invalidat la decisió gremial d'excloure les dones dels gremis. En general, les condicions de treball de la dona obrera van ser força similars a les de l'home. Una llei de 1902 va fixar la jornada laboral en onze hores com a màxim. Una altra, de 1912, va prohibir el treball nocturn de les dones en els tallers i les fàbriques, però no va entrar en vigor fins a 1914 a causa de l'oposició de la patronal, que obtenia grans beneficis. També destaca l'anomenada «lleï de la cadira», promulgada el 1912, per la qual s'obligava als patrons a facilitar un seient a totes les treballadores dels comerços i magatzems.

El 1900 es va promulgar l'anomenada **Llei Dato**, que tenia com a objectiu la protecció del treball dels menors i de l'obrero-mare. La llei va establir el descans obligatori de l'obrero durant quatre setmanes, ampliables a sis, després del part, amb l'obligació de conservar-li el lloc de treball. Aquesta legislació va quedar sense efectivitat per manca de recursos. Fins a l'any 1929 no es va establir el subsidi obligatori de maternitat, però no es va fer efectiu fins a l'any 1931.¹⁵

«Reglamento del 13 de noviembre de 1900

Trabajo de las mujeres

Art. 18. Las mujeres que hayan entrado en el octavo mes de embarazo podrán solicitar del patrono el cese en el trabajo, teniendo derecho a que se les reserve el puesto que ocupaban hasta seis semanas después del alumbramiento.

Art. 19. A tenor de lo dispuesto en el art. 9º. De la Ley, las obreras con hijos en el período de la lactancia tendrán una hora al día para dar el pecho a sus hijos. Dicha hora se dividirá en dos períodos de treinta

---

¹⁵ GATELL, Cristina, Op. Cit.. Elaboració pròpia.

minutos, utilizables uno por la mañana y otro por la tarde. No obstante, si la madre lo prefiere, y siempre que al niño se lo lleven al taller o establecimiento donde aquélla presta sus servicios, podrá dividir la hora en cuatro períodos de quince minutos, utilizables dos por la mañana y dos por la tarde.

El tiempo destinado a la lactancia, siempre que no exeda de una hora diaria, no será descontable para los efectos de cobro de jornales.

La madre, sin embargo, sometiéndose al descuento correspondiente, podrá dedicar a la lactancia de su hijo más tiempo de una hora diaria.»¹⁶

2.2. El treball a la fàbrica

Imatge 1¹⁷

Des dels inicis de la industrialització, les dones s'incorporaren al treball en fàbriques i tallers. En la Catalunya contemporània la mà d'obra femenina va anar augmentant al llarg de tot el segle XX, i la seva contribució al desenvolupament industrial

de Catalunya va ser un fet inqüestionable, sobretot en el sector tèxtil. L'any 1856, hi

---

¹⁶ NASH, Mary. *Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936*. Anthropos. Pàg 376. Còpia original

¹⁷ < <http://www.donesdiguilada.org> > . [Consultat 15.11.2010]. Un grup d'obreres d'una fàbrica igualadina (1900).

havia a la ciutat de Barcelona un total de 54272 treballadors manuals, dels quals 32223 eren homes i 22049 eren dones; després, l'any 1905 hi treballaven 155822 persones, dels quals 112699 eren homes i 44129 dones.¹⁸ Aquesta incorporació progressiva d'aquesta al treball s'atribueix al fet que un bon nombre de famílies treballadores no poguessin sobreviure exclusivament amb el sou de l'home.

«La participació de les dones a la industrialització catalana

“A Catalunya, com a la resta d'Europa, la contribució del treball femení fou fonamentalment en el procés d'industrialització. L'any 1905 les dones representaven el 28% de la classe obrera de la ciutat de Barcelona. Més de la meitat de la població laboral visitada per la inspecció de treball el 1913 era femenina a Catalunya. A la indústria cotonera barcelonina el percentatge de mà d'obra femenina arribava al 90% els mateixos anys i representava el 54% de la indústria del gènere de punt de Mataró.

La retribució mitjana del treball femení equivalia a poc més de la meitat de la mitjana salarial del treball masculí. Això no solament era degut a què el mateix treball era pitjor pagat si el feia una dona, sinó també a què les feines millors remunerades havien quedat reservades als homes dins la indústria.»¹⁹

La incorporació de la dona al treball es va fer amb la divisió d'esferes, que atorgava als homes l'esfera pública, és a dir, la producció, la cultura i la política i a les dones l'esfera domèstica, la llar i la família. Les feines que podien desenvolupar les dones eren les que estaven més d'acord amb les qualitats del seu sexe, és a dir, les més properes a les feines de la llar: teixit, confecció i servei domèstic. La manca de formació cultural i professional de les dones, que tenien un accés molt restringit a

---

¹⁸ SEGURA SORIANO, Isabel. *Un dia Qualsevol. Història de la vida quotidiana de les dones*. Ajuntament de Barcelona. Pàg. 42

¹⁹ IBERO I CONSTANSÓ, Alba. *Les dones a la història contemporània*. Generalitat de Catalunya. Pàg. 44

l'ensenyament, les orientava cap a les feines menys qualificades i les possibilitats de promoció laboral eren molt escasses.

Els sectors productius que van incorporar un nombre més gran de dones al llarg del segle XX van ser el tèxtil, la confecció de vestit i roba blanca i la indústria paperera.

2.2.1. Rendiment igual, però salari més baix

El treball femení sempre va ser considerat com a complementari del masculí, fet que va servir per justificar unes condicions laborals molt precàries i una gran discriminació salarial.

Durant tot el segle XIX i bona part del XX, el salari de les dones va ser entre un 50% i un 60% inferior al dels homes. Quan les dones duïen a terme un treball idèntic al d'un home, la percepció de diferents salaris estava justificada per diferents raons, de les quals no s'ha demostrat que cap fos vertadera, com per exemple:

- 1) La menor força de les dones, que encara que per certes tasques com el desmuntar en les mines, tingui aquesta més habilitat.*
- 2) La menor fixació de les dones en totes les tasques.*
- 3) El seu costum de cantar i parlar, que perjudica notablement la quantitat de treball.*
- 4) La menor resistència de l'organisme de la dona per a la fatiga, clima, etc.*
- 5) La consideració de que a l'hora de treballar la dona en unió a l'home mai és la directora, ni tan sols és igual a aquest, sinó que figura com*

*auxiliar. Així, el seu treball, encara que sigui el mateix, sempre s'aprecia menys.*²⁰

«És tristíssima la condició de a dona obrera (...). A penes acaba de sortir del bressol ja ha d'ocupar-se de les feines domèstiques o d'anar al taller. (...) I allà cus, teixeix, pateix i s'esgota, i sua sang i aigua, afeblint el seu organisme durant deu hores o més per portar a la fi de la setmana unes monedes que no basten per pagar el metge o el farmacèutic que haurien de guarir les malalties contretes durant el treball. (...)

Afegiu a totes aquestes misèries d'ordre econòmic les amargors de la seva condició moral i l'abandonament intel·lectual que pateix, tant si és pobra com si és rica, i no parlem, si la dona és esclava d'un esclau. (...) Només suporta deures (...). Deures de submissió, deures d'obediència, deures de resignació, deures de filla, deures d'esposa, deures de mare, sempre deures i més deures.

J.F Prats: A les dones, 1903 »²¹

Entre 1914 i 1930, el salari de la dona obrera va tendir a augmentar una mica més que el dels homes. Però tot i això, el 1930 les diferències salarials eren encara enormes, ja que la remuneració de la dona a la província de Barcelona era tan sols el 56% de la de l'home (el 1914 era el 48%). Malgrat això, el salari femení de la província de Barcelona era, a la dècada de 1920, el més elevat de tot l'Estat espanyol.

---

²⁰ NASH, Mary, *Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936*. Anthropos. Traducció al català

²¹ GARCÍA SEBASTIÁN, M.; GATELL ARIMONT, C.; PALAFOX GAMIR, J.; RISQUES CORBELLA, J. *Història*. Batxilletat. Vicens Vives. Pàg 133.

2.3. El treball a domicili

El sorgiment, a la segona meitat del segle XIX, de nous invents, com ara la màquina de cosir i l'electricitat, van tornar a facilitar el treball domiciliari. Els sectors industrials més susceptibles de produir ocupació a domicili van ser la confecció de vestits, de roba blanca, de guants i de sabates. Els empresaris van comprovar que aquesta forma de treball els permetia estalviar costos (lloguer, llum, maquinària...), pagar salaris encara més baixos i no tenir problemes laborals.

No hi ha estadístiques vàlides i certes sobre la importància del treball a domicili, però es calcula que al principi del segle XX ocupava el 50,79% de les dones actives en el sector secundari a Catalunya.

Les cosidores a domicili cobraven, al principi del segle XX, el 60% del salari de l'obra fabril, sense descomptar despeses; tampoc no es tenia en compte un atur estacional de dos a tres mesos l'any.

En general les dones treballadores tenien unes condicions laborals pèssimes, però en especial el treball domiciliari comportava malalties greus. Les dones treballaven a les màquines de cosir unes quinze hores diàries, en unes habitacions fosques, poc ventilades i mancades d'higiene. Algunes patien malalties ginecològiques, a conseqüència de l'esgotament per l'excés de treball i de la posició anormal del cos en les hores de treball. Els casos de dismenorrea (menstruació dolorosa) i el descens de matriu eren molt freqüents entre les dones de tallers de moda i semblants. També l'esterilitat i la metrorràgia (hemorràgia vaginal) estaven bastant extenses, degut a que els pares enviaven a les seves filles a treballar a una edat prematura, atribuint molts metges els trastorns genitals a l'ús continu de la màquina de cosir. Respecte a les malalties dels òrgans respiratòries, la bronquitis, les pneumònies i la tuberculosi pulmonar, derivades de l'excés de treball en posicions forçades, causaven moltes víctimes entre les obreres.²²

---

²² *Ibidem*, pàgs. 361-362.

«”...pedaleando...sea cual sea su estado de salud..., lo mismo si está embarazada que si se halla en el período menstrual, como si se halla en pleno puerperio...(Dedica) contados minutos a las frugales comidas, que verifica la familia sin mantel, servilletas ni platos, pues el trabajo no consiente otra cosa, y la vida toda ha de subordinarse a él, sin que a la higiene se le rinda más leve concesión. El taller está convertido en infecta pocilga, rebosante de polvo y detritus de todo género, con parásitos de los más repugnantes, que pululan en el cuerpo de los habitantes, en sus ropas y en la cama. El aire que allí se respira está enrarecido y el olfato más tolerante ha de protestar contra aquellas emanaciones insufribles. A veces, no hay retrete en la casa, y deyecciones y aguas sucias van a un cubo que se vacía por las noches. El agua no siempre la posee la casa, hay que traerla a cántaros, y en ese caso sólo se gasta la indispensable para la bebida y el lavado de los utensilios de cocina. El lavado de la ropa es deficientísimo, y, a lo sumo, una vez por semana va la obrera al río o lavadero más próximo, y con rapidez sale del paso, dejando en las ropas huevecillos de asquerosos parásitos...No hablemos de educación de los hijos, y menos de instrucción, pues ni hay tiempo ni humor para ello...Veamos más: la obrera que trabaja en su domicilio en esas larguísimas jornadas preñadas de tristeza..., deprimida con tanto esfuerzo, recurre muchas veces al alcohol, y así hemos sorprendido, entre los cestos de costura, la botella de aguardiente, con el que engaña el hambre, cayendo en el hábito funestos del que no se librará jamás.»²³

---

²³ IBERO I CONSTANSÓ, Alba. Op Cit, Pàg 41.

Hi havia també un altre sector de dones que tallaven i cosien a casa a preu fet. Eren les esposes o filles de funcionaris modestos, oficinistes, empleats de comerç, militars i petits empresaris arruïnats. Imbuïdes pels prejudicis de la classe mitjana, que els impedièn de treballar fora de casa, ho feien secretament i d'amagat per no deshonrar el cap de família.

2.4. Nous treballs: la terciarització

Al principi del segle XX el desenvolupament econòmic i els canvis que s'efectuaren en les estructures demogràfiques, amb una superior longevitat femenina, el descens de la taxa de nupcialitat i l'ascens de l'edat mitjana del matrimoni, el nombre de dones soles afectades per la necessitat de disposar d'uns ingressos econòmics es va anar ampliant fins a incloure dones procedents d'altres classes socials, particularment de la petita i mitjana burgesia, que es van incorporar a les noves professions. vinculades al sector terciari i orientat cap a les noves ocupacions en expansió (oficines, ensenyament, sanitat, hostaleria, transport, comunicacions i administració pública). Es van aixecar les prohibicions que fins aquell moment havien impedit l'entrada de les dones en determinats oficis: l'any 1884, el servei de Telefònica va començar a admetre dones solteres i , l'any 1918, l'estatut de funcionaris públics va acceptar l'entrada de les dones en les categories més baixes.²⁴

Població activa femenina per sectors i branques econòmiques a la província de Barcelona (1900-1930).²⁵

---

²⁴ GATELL, Cristina, *Dones d'ahir, dones d'avui*. Barcanova, pàgs. 58-59.

²⁵ *Ibidem*, pàg. 58.

Figura 2²⁶

Sector i branca	1900		1930	
	Total	%	Total	%
Primari				
Agricultura	19558	18,91	442	0,17
Secundari				
Indústries	48922	47,29	64050	65,23
Terciari	34958	33,6	56943	34,57
Comerç	4909	4,7	4642	1,8
Clergat	5183	5	6327	2,5
Professions liberals	1826	1,7	6969	2,8
Servei domèstic	21842	21	37609	15
Correus i telègrafs	-	-	567	0,2
Administració pública	-	-	727	0,3

Aquesta taula estadística representa la població activa femenina per sectors i branques econòmiques a la província de Barcelona (1900-1930). Malgrat els nous treballs, el sector que experimenta un major canvi és el secundari. Com a conseqüència, la població activa en el sector primari baixa molt. Tot i el monopoli de les indústries, es palesa un lleuger augment en les noves professions.

Els sous femenins també eren inferiors als dels homes i les diferències salarials s'accentuaven més com menor era la categoria laboral. A la banca les dones cobraven

²⁶ Ibidem, pàg. 58.

el 75% del sou dels homes. En canvi, un guardabarreres de la xarxa ferroviària cobrava 5 pessetes diàries si era un home i 1 pesseta si era una dona. A més es van continuar reproduint les característiques del treball femení d'etapes anteriors: auxiliaritat, manca de poder i subordinació als llocs masculins.

L'any 1893 es va crear a Barcelona l'Escola D'Institutrius i d'altres centres educatius per a la dona on es donaven estudis de comerç, magisteri, correus, telègrafs, etc. A més, la Mancomunitat de Catalunya va desenvolupar un projecte educatiu per capacitar les dones de cara a les noves professions, i va crear , l'any 1915, l'Escola de Bibliotecàries i , l'any 1919, l'Escola d'Infermeres.

El sector que va ocupar una proporció més gran de dones va ser el servei domèstic, ja que aquestes tasques perllongaven les tradicionalment femenines i de l'altra perquè els baixos salaris no les feien atractives per a l'home. Estava mal considerada i era poc satisfactòria, així que quan contreien matrimoni l'abandonaven. Altres professions relacionades amb els rols femenins en la llar eren les infermeres i matrones, carreres configurades com femenines, i l'ofici de mestra. La participació de les dones en altres activitats del sector serveis va ser molt minoritària, en excepció del comerç, sobretot en els comerços relacionats amb el vestit, el tocat i l'alimentació. Entre els funcionaris hi havia poques dones a tot Espanya, només 275 en front a 56.636 homes. En professions relacionades amb les "Ciències, lletres i Arts", havia 1.289 dones, perquè hi havia algunes professions com actrius i periodistes que començaven a obrir les seves portes a les dones.

Durant els anys vint les professions relacionades amb el transport i les comunicacions acollien a un grup nombrós de dones. Gràcies al desenvolupament del ferrocarril, la dona va trobar nous treballs en els oficines, com venedora de bitllets o guardabarreres. Dins les comunicacions, el Cos de Correus, Telègrafs i Telèfons va incorporar dones, però sempre a un nivell de supeditació respecte a la feina de l'home.

3. Dona i educació

Al llarg de tot el segle XIX i durant bona part del XX, l'educació de la dona va ser vista com un element subsidiari, que més que instruir-la o preparar-la professionalment, havia de formar-la per a la llar i per educar els fills.

En el procés d'organització de la instrucció pública iniciat al segle XIX amb la implantació del règim liberal es va dedicar una atenció preferent a l'educació masculina. No va ser fins a mitjan segle quan l'Estat va començar a assumir de manera més conscient la responsabilitat d'organitzar la instrucció pública de la dona.

Com a punt de referència trobem la **Llei Moyano** (9 de setembre de 1857), base de la legislació escolar durant tot aquest període, perquè va representar per a la educació de la dona un important avanç sobre la legislació anterior. Primer, perquè en fer obligatòria la creació d'escoles de nenes en pobles de més de 500 ànimes (art. 100) va reconèixer per primera vegada el dret de la dona a una instrucció primària. Segon, perquè en proposar la creació d'Escoles Normals femenines (art. 114) va reconèixer també per primera vegada la conveniència de donar una formació pedagògica a les mestres.

Aquestes mesures, no obstant això, encara van deixar a la instrucció femenina endarrerida en comparació de la masculina posat que les escoles de nenes podien ser incompletes i l'establiment d'Escoles Normals femenines no era obligatori. A més, la llei parteix d'un concepte de l'educació femenina en funció de la tradicional divisió de treball entre els dos sexes. Les conseqüències pràctiques d'aquesta divisió van a caracteritzar, en menor o major escala, la instrucció pública de la dona en tot el segle XIX i fins i tot en les primeres dècades del segle XX. Aquestes conseqüències van ser:

1. Que les assignatures orientades a preparar a l'home per al món del treball es suplissin als programes femenins per assignatures orientades a preparar a la dona per a

la seva missió en la llar. Així a l'escola elemental les tasques pròpies del seu sexe substituïen a les breus nocions d'agricultura, indústria i comerç, i a l'escola superior, elements de dibuix aplicat a les mateixes activitats i lleugeres nocions d'higiene domèstica substituïen als principis de geometria, de dibuix lineal i d'agrimensura, nocions de física i d'història natural (art. 5).

2. En conseqüència d'això, la formació de les mestres es va donar major èmfasi a les matèries domèstiques i no pas les “intel·lectuals”. Se'ls va demanar menys coneixements a les mestres que als mestres (arts. 71 i 68) i se'ls va pagar una tercera part menys (art. 194).

3. No hi havia cap provisió especial per a la instrucció professional, secundària o universitària de la dona que no la necessités per complir la seva missió d'esposa i mare.

No fou fins 1910 amb Canalejas com a President del Consell de Ministres, que es va percebre per primera vegada una política pedagògica més clarament encaminada a millorar la instrucció pública de la dona. Va millorar els sous del magisteri de primer ensenyament, l'establiment de cursos de perfeccionament i ampliació d'estudis per mestres i mestresses l'augment del número i graduació de les escoles, la creació de biblioteques escolars, la fundació .

«“Los hombres tienen el talento de la verdad, pero la pasión de ésta, sólo reside en las mujeres.

Por ello, es necesario educarla al nivel del hombre, porque ya hemos dicho al principio de estas conferencias. Si hacemos un pueblo una nación, mitad consciente y mitad inconsciente, ó dicho más claro, mitad ilustrada y mitad estúpida, esta nación jamás podrá ser grande en su totalidad.

Abrir cursos de enseñanza en las carreras mercantiles é industriales á las mujeres, sería una de las bases principales para restar gran número de ellas á la prostitución: porque la redención de la mujer, ó lo que es lo

mismo, su honradez, depende únicamente de su educación y emancipación económica: y ésta, va unida, á la emancipación económica del pueblo.

Educarla para que se baste á si misma: asociarla en toda empresa humana como compañera é igual al hombre: darle libertad absoluta para subvenir á todas sus necesidades materiales, para emplear las energías de su inteligencia, para conceder las ternuras de su corazón; he aquí la salvación para ella, y para la moral de la sociedad entera.”

María Marín, “Conferencias femeninas”, El Pueblo, 6 de febrero de 1910.»²⁷

3.1. Els condicionaments educatius

Al començament del segle XX, la situació educativa de la dona era molt deficitària, ja que les irregularitats del sistema escolar i el fracàs de les iniciatives renovadores van produir una taxa d'analfabetisme molt elevada: segons el cens de 1900, a Espanya, afectava un 71 % de la població femenina i a Catalunya a un 69,7%.

Aquesta situació va canviar en les primeres dècades del segle XX, amb l'aparició d'una sèrie de factors que van permetre una millora en l'educació femenina: un cert progrés social i econòmic, necessitat entre la classe mitjana de formar-se professionalment per accedir al món laboral i un interès creixent per l'educació. En 1930, el percentatge d'analfabetisme es va reduir a un 65,8 %, al conjunt de l'estat i a un 32,2% a Catalunya. Amb tot, l'educació femenina va continuar afectada per greus problemes conjunturals i ideològics.²⁸

La creença que la educació de les noies no era tan prioritària com en el cas dels nois, provocava que moltes nenes es veiessin obligades a ajudar les seves mares en les tasques domèstiques. Són poques les dones que superaven l'ensenyament primari per

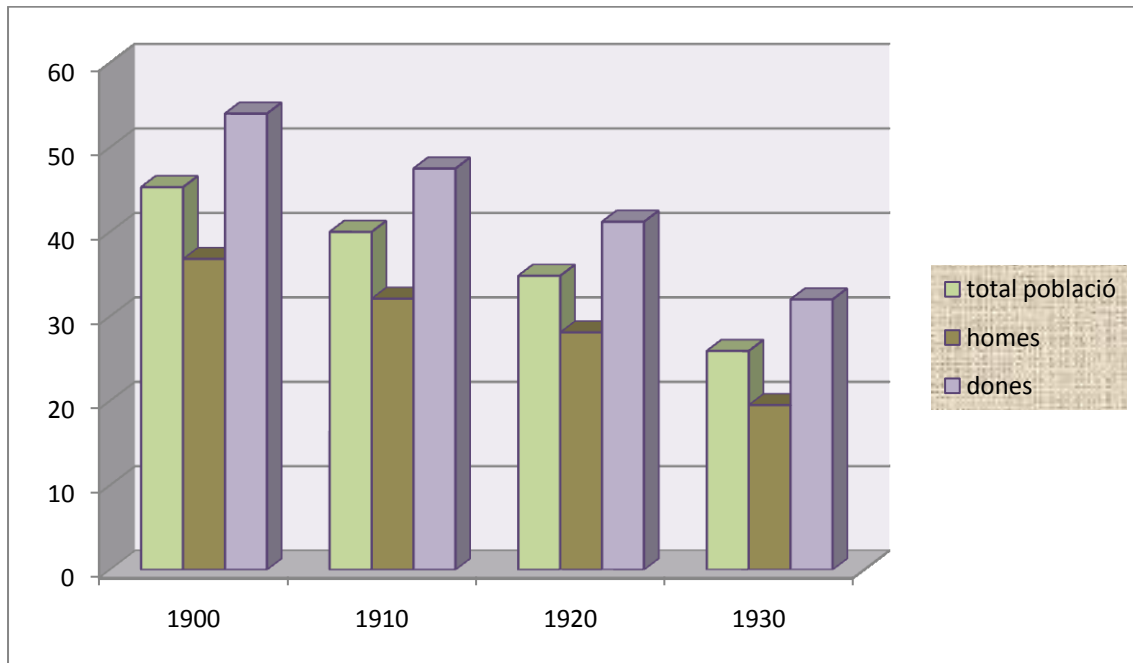
---

²⁷ GARCÍA CHECA, Amelia. Op. Cit. Pàg 12.

²⁸ GARCÍA CHECA, Amelia, Op. Cit. Pàg. 6.

iniciar estudis de batxillerat amb vistes a una educació universitària o per una bona qualificació per treballar.

Figura 3²⁹

Aquest gràfic representa les taxes d'analfabetisme entre el 1900 i 1930, tenint en compte la població de més de 10 anys i separada per sexes. En totes les dècades es mostra que la taxa en general era molt elevada, malgrat que les dones en tenien la major, tot i que va anar disminuint progressivament. Al 1900 la taxa d'analfabetisme total era del 45,3%: els homes 36,8% i les dones 54,0%. L'any 1910 la població analfabeta era del 40%: els homes representant el 32,1 % i les dones el 47,5%. En la dècada següent el total era del 34,8 %: els homes el 28,1% i les dones el 41,2%. Per últim, el 1930 la població en conjunt mancada d'educació era del 25,9: els homes un 19,5 i les dones un 32%.

²⁹ IBERO I CONSTANSÓ, Alba. Op.Cit. Pàg.64.

3.2. L'ensenyament primari

L'adquisició d'un ensenyament elemental per part de la dona no es contradeia amb el manteniment del seu paper tradicional, sinó que, tal com recalaven els primers arguments a favor de l'educació femenina, millorava la seva tasca com a educadora dels fills. Tot i això la idea que la seva educació era quelcom accessori i poc transcendent, va tenir com resultat l'alt grau d'absentisme escolar. Les nenes de les classes populars es veien obligades a ajudar les seves mares en les tasques domèstiques i en la cura de germans més petits, fet que ocasionava faltes d'assistència.

La Llei de 23 de juny de 1909 va establir l'obligació de l'ensenyament primari per tots els espanyols i espanyoles fins els dotze anys. Els programes d'estudis en primària fixats per Reial Decret el 1901 eren obligatoris i comuns per ambdós sexes i van englobar les següents assignatures: Doctrina Cristiana i Nocions d'Història Sagrada, Llengua Castellana, que incloïa lectura, escriptura i gramàtica; Aritmètica, Geografia i Història i Geometria.³⁰

Dins de l'ensenyament primari, un aspecte molt important va ser, l'ensenyament d'adults. Van ser moltes les circumstàncies de les persones que havien fet impossible l'assistència a les escoles durant la infància, llavors aquestes classes es van convertir en la manera de palesar aquesta carència. Amb el Reial Decret de 19 de maig de 1911, l'Estat assumia l'educació d'adults.

Tot i que durant el primer terç del segle XX es va tendir a l'anivellació dels programes escolars de nens i nenes i la preparació de les mestresses, es va mantenir la necessitat d'una educació diferenciada sobre la base de la funció específica de cada sexe.

A la segona dècada del segle XX va sorgir una nova opció que, sense qüestionar el paper tradicional de la dona, ampliava considerablement el seu camp d'acció. Aquest nou corrent, que en l'àmbit de l'escola primària tenia com a principal figura a Rosa Sensat, s'havia d'inscriure a nivell internacional en el marc de l'important moviment a

---

³⁰ ORTIZ ALBEAR, Navidad, *Historia de las mujeres en España. Siglo XX*. Instituto de la Mujer, 2003 (Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales). Traducció al català, pàg. 230.

favor de l'ensenyament domèstic que es va desenvolupar a Europa i als Estats Units des de finals de segle XIX i, a nivell català, en l'àmbit del feminisme conservador, vinculat al projecte polític del catalanisme burgès i al catolicisme social.

Les tesis de Rosa Sensat reclamaven una racionalització i dignificació de les matèries específicament femenines impartides a l'escola, així com un perfeccionament de la seva formació general que permetria la dona a assolir una independència econòmica; a més harmonitzaven amb la política educativa respecte a les carreres femenines empreses per la Mancomunitat. Així doncs, la introducció d'un ensenyament domèstic de caire científic a l'escola anava clarament encaminada a dignificar les funcions tradicionals de la dona per tal d'evitar la seva creixent deserció de la llar.

«“(…) centros de enseñanza profesional donde pueda la mujer aprender un oficio determinado con todo el buen tecnicismo que se apoya en el dibujo, en el arte, en las reglas del buen gusto. Podrían comprender: corte, sombreros, lencería bordados en blanco y artísticos, decoración de porcelanas, enseñanza comercial (mecnografía, taquígrafia, idiomas, teneduría de libros, geografía comercial, etc.) y tantos otros campos de actividad de la mujer, que le permitirían adquirir un medio para ganarse la vida decorosamente”.

*Rosa Sensat.»*³¹

Una experiència aplicada d'aquestes tesis va ser la del grup escolar La Farigola inaugurat l'any 1923, sota la direcció de Maria Baldó, que va ser el primer grup femení del Patronat Escolar, una escola de nenes model. Aquest grup feia girar tot el seu pla d'estudis entorn la vida i la llar per tal d'evitar que les nenes s'allunyessin de la seva veritable condició.

---

³¹ IBERO I CONSTANSÓ, Alba. Op.Cit. Pàg.62.

En el camp de l'escola privada cal destacar la Mutua Escolar Blanquerna, creada l'any 1924. Aquest centre de caràcter confessional i amb clientela de la burgesia il·lustrada pròxima al catalanisme polític, donaven una educació d'acord amb les funcions de la llar, tot i que podien escollir entre el batxillerat o uns altres estudis superiors.

3.3. Configuració de l'escola mixta

A Catalunya la primera experiència d'escolarització mixta es va dur a terme a l'**Escola Moderna** de Francesc Ferrer i Guàrdia que va funcionar a Barcelona des de 1901 fins a 1906. Fins a la Segona República no van començar a difondre's opinions a favor de la coeducació. Els principis sobre els quals es fomentava la coeducació partien de la voluntat d'oferir el mateix ensenyament a nens i nenes, amb la qual cosa havien de desaparèixer les assignatures especials i les escoles ja no havien de ser segregades, sinó mixtes.³²

Els principis coeducatius de Ferrer i Guàrdia, així com els dels sectors nacionalistes republicans que des del diari EL Poble Català defensaven l'any 1908 el projecte d'unes escoles neutrals i mixtes plantejat en el Pressupost de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, no giraven entorn de la possibilitat d'alterar substancialment els papers sexuals tradicionals, sinó entorn de l'important paper de la dona com a educadora dels seus fills i transmissora d'una ideologia.

La implantació de l'escola mixta era contemplada com una mesura imprescindible per millorar la situació de la dona, però sobretot per tal d'allunyar-la de la influència religiosa i incorporar-la a la causa del progrés.

La majoria de les experiències dutes a terme abans de la Guerra Civil es corresponen plenament amb els plantejaments a favor d'una escola mixta amb algunes diferències en funció del sexe. Tot i reconèixer la importància d'una acurada formació de les nenes que possibilitava l'exercici posterior d'una professió, es continuava mantenint la

---

³² GATELL, Cristina, *Dones d'ahir, dones d'avui*. Barcanova. Pàg. 47.

necessitat d'una sòlida preparació domèstica que facilitava la millor distribució del seu temps i la realització de la seva doble funció dins i fora de la llar.

«La reforma educativa

“La Comisión técnica de la Federación de Amigos de la Enseñanza ha dirigido al ministro de Instrucción Pública una instancia en la que se impugna enérgicamente la coeducación obligatoria en los institutos i Escuelas Normales, estableciendo las siguientes conclusiones:

- 1. Que de ningún modo se imponga la coeducación en las Escuelas Normales*
- 2. Que se rectifique inmediatamente el decreto que ha convertido en mixtos los dos únicos institutos femeninos que existían en España. La supresión de ellos, sobre todo con los pretextos con que se quiere explicar tal medida, nos coloca en ridículo frente al extranjero, por ser excepción única, salvo Rusia. Lejos de suprimirlos, habría que establecerlos en ciudades de importancia.*
- 3. Que este asunto de la coeducación se vuelva a tratar con toda seriedad y detenimiento por el Consejo de Instrucción Pública y a las luces no de preocupaciones de política ruín o de pedagogía bastardeada, sino técnicamente y atendiendo a la psicología de la adolescencia y a una probada técnica pedagógica. Hay que acabar de una vez con esta pretendida –y en realidad ya vieja- modernidad coeducativa, que ante los extranjeros nos hace parecer como “isidoros admirativos”,*

desconocedores de las legislaciones extranjeras y tocados de pueril ingenuidad.”»³³

3.4. L’ensenyament secundari

Durant l’època de la Restauració, un dels aspectes molt discutits va ser en què devia consistir l’ensenyament secundari i quines finalitats havia de tenir. Mentre que per a uns havia de vincular-se més a l’ensenyament primari, per a uns altres el Batxillerat havia d’oferir una cultura general a aquells alumnes que no perllonguessin els seus estudis, però, sobretot, dotar als estudiants de coneixements específics perquè quan acabessin el Batxillerat estiguessin en condicions de triar amb un mínim de seguretat els seus estudis universitaris.

La inestabilitat en l’Educació Secundària es concentrava en els continus canvis de plans d’estudi entre liberals i conservadors a l’hora de governar. Així com també pels reajustaments ministerials. El Ministeri de Foment del que va dependre la instrucció pública al segle XIX i el d’Instrucció Pública i Belles arts al segle XX eren considerats com a ministeris d’entrada. Per tant, en qualsevol crisi de govern o quan el ministre de l’època ascendia a un altre ministeri de major rang, el nou es veia amb l’obligació de promulgar el seu propi pla.

El que més va perdurar va ser el de 1903 que va establir un Batxillerat únic, amb una durada de sis anys. L’any 1926 es va promulgar el Pla Callejo que només va durar fins la proclamació de la II República (1931). El pla establia un segon ensenyament dividit en dos períodes: un de cultura general (Batxillerat Elemental) de tres cursos i l’universitari que es dividia en la secció de ciències i la de lletres (també de tres anys).³⁴

---

³³ IBERO I CONSTANSÓ, Alba. Op.Cit. Pàg. 72.

³⁴ < <http://revistas.ucm.es/edu/11302496/articulos/RCED9696220051A.PDF> > [Consultat 25.11.2010].

Un altre problema sempre latent i que va a augmentar considerablement en aquest període va ser el de les relacions entre l'Ensenyament Oficial i l'Ensenyament Privat (principalment de les Ordes Religioses). Aquestes estaven condicionades pels esdeveniments històrics precedents que van culminar amb la desamortització dels béns eclesiàstics, la secularització de l'ensenyament, la supressió del delme i l'expulsió de les ordes religioses. Amb la signatura del Concordat de 1851, i sobretot, durant la Restauració, les relacions entre l'Església Catòlica i l'Estat van millorar notablement, començant a estendre's a Espanya un sense-fi d'Ordes Religioses que al poc temps d'instal·lar-se van iniciar un fort procés d'expansió.

Per raons diferents el Partit Conservador, l'Església i molts polítics liberals van estar d'acord en què l'ensenyament oficial tingués un caràcter instructiu i no educatiu, deixant que els centres privats prevalguessin cadascun d'aquests aspectes segons els seus respectius pensaments.³⁵

Profunditzant en el tema femení, per a algunes, l'ensenyament secundari era només una etapa que es desenvolupava entre els estudis obligatoris i el matrimoni, per a altres la possibilitat d'accedir a la universitat. Dins de l'educació secundària hi havia diferents classes d'estudis: el Batxillerat, els estudis de Magisteri i les escoles professionals.

El Batxillerat no va tenir gran presència femenina en les tres primeres dècades del segle XX, degut a la falta de perspectives professionals vinculades a l'assignació de gènere. Aquest ensenyament es contemplava com un grau intermedi per accedir a la universitat, malgrat que moltes dones ho descartaven davant dels impediments que, fins 1910 no es van derogar, s'impedia la possibilitat d'exercir professionalment els estudis cursats i pels quals les dones havien obtingut una titulació.

---

³⁵ < <http://revistas.ucm.es/edu/11302496/articulos/RCED9696220051A.PDF> > [Consultat 25.11.2010].

Les dones , normalment, estudiaven com una cosa complementària a un altre tipus d'activitats, generalment treballs domèstics. Moltes de les dones, finalment ni tan sols figuraven en les columnes dels resultats, a causa del gran absentisme.

Les escoles normals es van convertir en els nuclis de l'educació no elemental, on la dona sempre era acceptada per la necessitat de formació de mestres per les escoles de nenes i perquè l'ensenyament era una professió adjudicada a la dona per les seves facultats innates. Aquestes escoles tenien múltiples carències en quant a dotació econòmica, de professorat, etc. A més les seves alumnes hi accedien sense saber pràcticament res més que llegir i escriure. A partir de 1901 els programes van ser únics per als mestres d'ambdós sexes, a excepció de les tasques relacionades amb la llar que només ensenyaran les mestres.³⁶

3.5. L'ensenyament superior

La incorporació femenina als estudis superiors i universitaris no es va veure possible, com he esmentat abans, fins la promulgació de la llei de 1910 del govern liberal de Canalejas, que va suprimir alguns dels obstacles legals per a l'entrada de les dones a la universitat. Es va eliminar la necessitat de tenir un permís de les autoritats acadèmiques per ingressar-hi i es va palesar que les dones no poguessin exercir professionalment els estudis que havien cursat. De totes maneres, la proporció de dones matriculades i titulades pel districte universitari català era insignificant, malgrat tenir en compte els anys immediatament posteriors al 1910.

---

³⁶ ORTIZ ALBEAR, Navidad, *Historia de las mujeres en España. Siglo XX*. Instituto de la Mujer, 2003 (Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales). Traducció al català i elaboració pròpia.

Figura 4³⁷

Matrícula a la Universitat de Barcelona

CURS	NOIS	NOIES	% NOIS	% NOIES
1916-1917	3421	225	93,8	6,2
1924-1925	3474	528	86,8	13,2

Aquesta taula mostra el nombre de matriculats en la Universitat de Barcelona durant dos períodes: el primer de 1916 a 1917 i el segon de 1924 a 1925. La diferència entre sexes en ambdós períodes és abismal, però augmenta més la quantitat de noies matriculades en el segon període, respecte del primer. Això és perquè, el número de nois matriculats d'un període a l'altre augmenta en 53 nois. En canvi, el número de noies augmenta en 303.

Figura 6³⁸

Titulació a la Universitat de Barcelona

CURS	NOIS	NOIES	% NOIS	% NOIES
1917	309	48	86,6	13,4
1925	252	130	65,96	34,04

En aquesta taula es copsa el número d'alumnes de la Universitat de Barcelona, separats per sexes, que aconsegueixen obtenir la titulació. L'any 1925 es van obtenir 57 titulacions masculines menys que l'any 1917. En canvi, l'any més proper al nostre van augmentar les titulacions femenines en 82, respecte l'any 1917.

³⁷ NASH, Mary, *Més enllà del silenci*. Generalitat de Catalunya Departament de la Presidència Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona. Elaboració pròpia. Pàg 219.

³⁸ *Ibidem*, pàg. 220.

L'accés de la dona a l'ensenyament professional i universitari podia vulnerar els valors de la societat, en la qual les dones, tradicionalment, tenien rellevància en funció de la família i de la llar. D'aquí l'obstinada resistència a reconèixer la incorporació de les dones en la igualtat de drets i en igualtat d'oportunitats en l'educació superior i universitària.

L'opció més generalitzada va ser posar tota mena d'obstacles perquè les dones desistissin de la lluita, i en el cas de l'ensenyament superior, la problemàtica consistia en les traves per accedir als estudis i en les subtileses per tal d'aturar el reconeixement dels títols acadèmics. Com per exemple el cas de la primera dona de Catalunya i d'Espanya matriculada a la Facultat de Medicina, la catalana Elena Maseres, que per poder ingressar-hi, l'any 1872, va necessitar un permís del rei Amadeu de Savoia. En finalitzar els seus estudis li fou negada la concessió del títol de metgessa, i el seu expedient va ser traslladat al Consell d'instrucció Pública. Després de tres anys d'estudi es convocà un tribunal per a respondre a la petició, de la forma següent:

«- Estas papeletas son falsas.

Sense intimidar-se gens ni gaire, l'Elena Maseres li respon llavors:

- Pues han sido expedidas por la Secretaria de esta Universidad.

- Bueno; – replicà el marquès- falsas o no, no quiero doctoras con faldas.»³⁹

Pel que fa referència als factors ideològics i socio-econòmics que van frenar la generalització de l'accés de les dones a l'ensenyament universitari, cal destacar: la impossibilitat d'exercir algunes carreres que els eren explícitament prohibides com, per exemple, l'advocacia; la reducció de drets i de responsabilitats en el desenvolupament de càrrecs, com el cas de bibliotecària en la qual els càrrecs directius

---

³⁹ Ibídem, Pàg. 221.

estaven reservats als homes; les dificultats per continuar treballant o obtenir si la dona era casada, i l'oposició familiar i social.

Sense oblidar que la societat tornava a decidir què era millor per a la dona i es recomanava l'estudi d'unes disciplines per sobre d'altres, per la seva major adequació a la naturalesa femenina. La carrera de bibliologia i la de farmàcia eren aconsellades per la tranquil·litat i sedentarisme. Medicina, en les seves branques pròpiament femenines, i infermeres pel servei a la comunitat i el seu component humanitari. Les institutries i les mestres estaven estretament relacionades amb l'instint de protecció. Per últim, filosofia i lletres pel seu component de formació intel·lectual i l'absència d'aplicació social pràctica.

Figura 5 ⁴⁰

Carreres i llicenciatures a la Universitat de Barcelona

		1916-1917	%	1924-1925	%
Fac. Filosofia	NOIS	283	97,25	272	86,76
	NOIES	8	2,75	31	10,24
Fac. Ciències	NOIS	752	97,53	756	96,26
	NOIES	19	2,47	46	5,74
Fac. Medicina	NOIS	1127	99,03	1104	97,87
	NOIES	11	0,97	24	2,13
Fac. Dret	NOIS	698	100	726	99,72
	NOIES	-		2	0,28
Fac. Farmàcia	NOIS	459	98,07	436	87,9
	NOIES	9	1,93	60	12,1
Llevadores	NOIS I	105	100	239	100
	NOIES				
Practicants	NOIS	105	58,98	130	50,78
	NOIES	73	41,02	126	49,22

Aquesta taula representa les llicenciatures de cada carrera dels alumnes, diferenciant entre els dos sexes, de la Universitat de Barcelona. Tot comparant entre dos cursos: de

⁴⁰ Ibídem, pàg.225. Reelaboració.

1916 a 1917 i de 1924 a 1925. Pel que fa a la facultat de Filosofia els nois van disminuir les seves llicenciatures, respecte a l'altre curs, en 11. En canvi, les dones les van augmentar en 23. En la facultat de Ciències els nois van augmentar 4 llicenciatures en el segon curs, en canvi, les noies en 27. En medicina, els nois van disminuir 23 llicenciatures, en canvi, les noies van augmentar-ne 13. La llicenciatura de Dret va augmentar-ne el número en 28 nois, en canvi, pel que fa a les noies en 2, ja que no hi havia anteriorment cap. En Farmàcia, els nois van disminuir en 23 llicenciats, en canvi les dones, van augmentar en 51. Tant noies com nois, els llevadors van augmentar en 134. La presència de les dones en les carreres és molt menor que la dels homes, però en aquests anys aquestes van augmentar la seva participació més que no pas els homes, malgrat les majors traves de les que tenien imposades.

En les línies generals, els plans d'estudis de les carreres pròpiament femenines s'havien redactat en funció del model d'ensenyament superior femení. Així, doncs, era més important l'aprenentatge d'una cultura general que d'uns estudis amb un alt component tècnic i per tant d'especialitat.

La rellevància de l'assoliment del bagatge general, més que no pas el tècnic, va ser aplicat en institucions de gran importància com l'Escola d'Infermeres, fundada per la Mancomunitat de Catalunya l'any 1919. Aquesta tenia un pla d'estudis amb l'ensenyament de la medicina general, del serveis als malalts, bromatologia, patologia, etc; però també, de gramàtica, de literatura general i, de teoria i història de la cultura. O el cas de l'Escola Superior de Bibliotecàries amb un pla d'estudis orientat cap a la formació cultural, més que cap a la formació tècnica.

4. La dona en la lluita social

El moviment obrer va acusar la dona treballadora de falta de consciència social, d'escassa militància sindical i de poca participació en els conflictes laborals. Estudis han mostrat que la dona no es va negar a participar ni en els sindicalisme ni en els àmbits laborals i socials. Malgrat això, a Catalunya i com a gairebé arreu, la importància històrica de les mobilitzacions d'obreres no es va correspondre amb una presència femenina equiparable al de les activistes que militaven en organitzacions sindicals i polítiques. Molt més nombroses van ésser les que van participar en aldarulls, avalots i revoltes ciutadanes, el que s'anomena "política del carrer". Per exemple, en el conjunt de vagues del sector tèxtil entre 1905 i 1921, a Catalunya, la participació de les dones fou superior a la dels homes.

En les primeres dècades del segle XX encara era un fet la incorporació femenina a mobilitzacions populars de qualsevol mena i motivació. Amb la mateixa intensitat i anhel de justícia van reclamar pa i queviures barats, van exigir respecte pel dret a una feina remunerada o van reivindicar mesures polítiques que garantissin el benestar col·lectiu i familiar

4.1. Les vagues i revoltes populars

La idea que hom pot tenir sobre la poca participació de la dona en aldarulls i reivindicacions es pot confirmar com a falsa ja que aquestes van protagonitzar tot un seguit de protestes socials relacionades amb l'escassetat de menjar, la pujada dels preus i l'empitjorament de les condicions de vida.

En el període de 1905-1909, a Catalunya, 7370 obrers van participar en vagues, 1051 dels quals van ser dones. En el període 1910-1914 van participar en el moviment vaguístic 72954 homes i 61918 dones, i s'ha calculat que, en el conjunt del període

1905-1921, el 26,4% del total de les vagues a Catalunya van ser protagonitzades per dones.

A l'estiu de 1909, a Barcelona, la participació de la dona en els successos de la Setmana Tràgica va ser evident. Les dones es van aixecar contra la mobilització de la Guerra del Marroc que, per mitjà del sistema de quintes, obligava els fills de les classes populars a allistar-se en tant en quant que els dels rics, pagaven una indemnització per lliurar-se del servei militar. Això comportava un notable trastorn econòmic per a les famílies obreres, perquè havien de prescindir del sou del marit o dels fills. La indignació popular de protesta contra la guerra va donar a lloc a la convocatòria d'una vaga general el dia 26 de juliol que va desembocar en la insurrecció popular de la Setmana Tràgica. Hi ha nombroses referències als diaris de l'època sobre la participació femenina en la crema de convents, la construcció de barricades i els combats al carrer.⁴¹ L'Anticlericalisme i antimilitarisme van rebrotar a Barcelona en aquest estiu, producte d'una consciència prou estesa entre els sectors populars sobre l'existència d'una Església organitzada, servidora dels rics i dels poderosos, explotadora dels pobres i corruptora de les consciències:

«Una iglesia que regentaba desde patronatos obreros, escuelas y reformatorios hasta talleres de confección que competían deslealmente tanto con la población marginal como con la pequeña burguesía. Este último factor, por otro lado, fue determinante en el protagonismo que tuvieron las mujeres en los acontecimientos de la Semana Trágica de Barcelona. Unas mujeres pertenecientes a la clase obrera que lucharon contra dos de sus bestias negras: el ejército, que les quitaba a sus maridos e hijos, y los conventos, que producían productos de confección.»⁴²

---

⁴¹ GATELL, Cristina, *Dones d'ahir, dones d'avui*. Barcanova. Elaboració pròpia Pàgs 36-37.

⁴² DUCH PLANA, Montserrat. *Micaela Chalmeta*. Cossetania edicions. Coperativistes catalans. Pàg.16.

Per una banda existia una llarga tradició d'anticlericalisme popular a Catalunya que no s'havia de confondre amb un sentiment antireligiós ja que la religió formava una part molt important de la cultura popular. En el cas de la Setmana Tràgica semblava que les hostilitats de les dones envers les institucions religioses derivaven de factors com: els convents representaven una competència deslleial amb preus més baixos i es basava en una mà d'obra no remunerada o amb sous inferiors. Per tant, representaven una amenaça específica a la situació laboral de les dones, particularment per a aquelles que treballaven a domicili, les bugaderes o les planxadores.⁴³

El tret distintiu de la Setmana Tràgica fou la combinació de formes modernes i tradicionals d'agitació social, com la vaga general i el motí en una explosió espontània de protestes populars.

Un altre succés important va ser el **rebombori del pa** al gener de 1918, sorgit arran de les dificultats econòmiques que seguiren la primera guerra mundial (1914-1918). A les acaballes de l'any 1917, les patates havien doblat el preu en pocs mesos, mentre que el preu del pa havia pujat un 80% el mateix hivern. Les dones van emprendre una lluita per obligar les autoritats a abaixar els preus i garantir el proveïment de les subsistències. El moviment, en poc temps, integrà barris, només acceptava la presència de dones i comportava la declaració de l'estat de guerra. Després d'una setmana de manifestacions, assalts i saquejos a botigues, magatzems, mercats i carboneries van demostrar que havien protagonitzat un moviment que desafiava a les institucions, així com al moviment obrer masculí. Aquest esdeveniment va culminar en victòria, aconseguint-se la aclamada baixada de preus.

La participació d'obreres en conflictes i vagues, algunes d'oficis principalment feminitzats, va ésser molt destacada i, segons les fonts de l'època, les dones destacaren pel seu valor i combativitat. Van ésser les "xinxes" –malnom que rebien les treballadores de les fàbriques–, les que manifestaren una tendència més estable vers societats i sindicats d'ofici. L'escriptor Xavier Benguerel les definia així: «*D'aquella*

---

⁴³ NASH, Mary, *Més enllà del silenci*. Generalitat de Catalunya Departament de la Presidència Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona. Elaboració pròpia.

fàbrica del Poble Nou, tothom en deia “ El Cànem. De les dones i de les criatures que hi treballaven un gavadal d’hores diàries, “les xinxes”. Entre els meus primers records hi ha aquestes dones i aquestes criatures. Exhalaven un tuf espès, d’olis pesats, d’espart, de borra, de misèria. Com si no tinguessin edat, com si fossin bèsties de bast, energia a baix preu. Quan la sort hi ajudava, ho deien, morien entre els 35 i el 40 anys.»⁴⁴

4.2. La presència femenina en els sindicats

A grans trets la sindicació femenina per sectors presenta una millora de resultats en el sector industrial. Les dones que treballaven al camp estaven completament oblidades, la indústria, en canvi, és l’objectiu de socialistes i anarquistes i que els sindicats catòlics van dirigir els seus esforços envers el treball a domicili.

La sindicació al camp va ser molt escassa, a diferència del que va succeir entre la població masculina amb treballs relacionats amb l’agricultura. El conjunt de treballadores agrícoles era petit i estava poc conscienciat, de tal manera que no conformava un col·lectiu ideal per al desenvolupament dels moviments associatius. Malgrat que a principis del segle XX l’agricultura era el sector dominant de l’economia espanyola i on treballaven el número més alt de dones.⁴⁵

Va ser el sindicalisme catòlic el que va organitzar un nombre més gran d’obreres a Catalunya. En aquesta òrbita, l’any 1910 es va crear el **Sindicat Barcelonès de l’Agulla**, promogut per dones de la burgesia barcelonina amb la intenció de donar suport a les cosidores a domicili i millorar les seves condicions materials i morals. Però el seu creixement fou nul, ja que l’any 1934 només tenia 310 afiliades. També es va crear, l’any 1912, la Federació Sindical d’Obreres, també sota la protecció i

---

⁴⁴ < <http://historiasdelpoblenou.blogspot.com> > [Consultat 14.10.2010].

⁴⁵ ORTIZ ALBEAR, Navidad, *Historia de las mujeres en España. Siglo XX*. Instituto de la Mujer, 2003 (Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales). Traducció al català

l'estímul de personalitats del catolicisme social. El sindicat va tenir sempre molt poca afiliació (1929 afiliades l'any 1919), pel seu caràcter gairebé d'associació benèfica guiada per la burgesia.⁴⁶

Els sindicats catòlics buscaven l'afiliació de les dones treballadores a domicili, ja que aquest treball conservava la tradicional idea de la família patriarcal. A més, no van contribuir en absolut al desenvolupament de l'emancipació femenina de les dones i, en gran part dels casos, les seves afiliades defensaven els interessos dels patrons i ajudaven a mantenir la jerarquia establerta. Paloma Candela Soto les senyalava com treballadores "grogues", degut a la seva contribució a frenar la prosperitat d'altres organitzacions sindicals de caràcter revolucionari.

El sector secundari va ser el primer que va incorporar els primers intents organitzatius de la dona treballadora, que van ser en els nuclis anarco-sindicalistes de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (FTRE), organisme adherit a l'Associació Internacional de Treballadors (AIT). A Catalunya, i especialment a Barcelona, va sorgir, el 1872, la unió Fabril Manufacturera, per iniciativa del sindicat Les Tres Classes de Vapor, que tenia uns 10000 militants; entre 1500 i 2300 militants d'aquest sindicat eren dones. També hi havia la presència de dones en sindicats metal·lúrgics, sabaters, vidriaires, sastres, i sobretot en el tèxtil, on la mà d'obra femenina era majoritària.⁴⁷

« Dictamen del II Congrés de la Federació de la Regió Espanyola de l'AIT, Saragossa, 1872.

Els qui volen emancipar la dona del treball perquè es dediqui exclusivament a la llar

domèstica, a la cura de la família, suposen que aquesta és únicament la seva missió, per a la qual afirmen que té facultats especials que es contrarien i la treuen del que ells anomenen el seu centre.

[...]

---

⁴⁶ GATELL, Cristina, Op. Cit. Pàg. 45.

⁴⁷ GATELL, Cristina, Op. Cit.. Barcanova. Elaboració propia.

La dona és un ésser lliure i intel·ligent, i, com a tal, responsable dels seus actes, igual que l'home; així doncs, si això és així, el que cal és posar-la en condicions de llibertat perquè es desenvolupi segons les seves facultats. Ara bé, si releguem la dona exclusivament a les tasques domèstiques, la sotmetem, com fins ara, a la dependència de l'home i, per tant, li traiem la seva llibertat.

Quin mitjà hi ha per posar la dona en condicions de llibertat? No n'hi ha cap altre que el treball. Se'ns dirà, però, que el treball de la dona és origen de grans immoralitats, provoca la degeneració de la raça i pertorba les relacions entre el capital i el treball, en perjudici dels treballadors, per la concurrència que li fan les dones. A això responem: la causa d'aquests mals no està en el treball de la dona, sinó en el monopoli que exerceix la classe explotadora; transformi's la propietat individual en col·lectiva i es veurà com canvia tot completament.

[...]

Mentrestant creiem que el nostre treball sobre la dona és fer-la entrar en el moviment obrer, a fi que contribueixi a la causa comuna, a l'emancipació del proletariat, perquè així com davant l'explotació no hi ha diferència de sexe, tampoc no n'hi ha d'haver davant la justícia.»⁴⁸

La Societat de Cilindradors i Aprestadors de Barcelona van ser la clau per organitzar el primer sindicat femení d'Art Fabril i Tèxtil de Barcelona, **La Constància**, en 1912. Aquesta societat d'ofici va reformar el reglament en 1911, permetent per primer cop l'ingrés de les dones i els nens. Els cilindradors i aprestadors van proporcionar els principals líders de La Constància, que malgrat ésser de caràcter femení tenia una direcció masculina.⁴⁹

El suport dels sectors masculins d'ofici del sector tèxtil i el ràpid creixement de l'afiliació femenina a La Constància van permetre plantejar la gran vaga de 1913. L'èxit tenia relació amb la doble jornada, la laboral i la domèstica, de les obreres tèxtils, cada cop més difícils de compaginar per el augment dels ritmes del treball i les llargues jornades que contrastaven amb les de la majoria dels oficis masculins. Així

---

⁴⁸< <http://www.sunion.net>>. [Consultat 22.11.2010]

⁴⁹ BORDERIAS, Cristina. *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea 1836-1936*. Icaria editorial. Pàg 152. Traducció al català.

com les dones del tèxtil treballaven 11 i 12 hores, els seus marits, fills o germans treballaven 2 o 3 hores menys.

Així, apuntant a ser la principal reivindicació obrera de la vaga del 1913 impulsada per La Constància demandava: la reducció de la jornada a 50 hores setmanals organitzada en 9 hores diàries i 5 hores els dissabtes, l'augment del salari que compensava la reducció de la jornada i el cost de vida, el compliment de la llei de treball nocturn que estipulava el màxim 8 hores i el reconeixement de la societat obrera per la patronal.⁵⁰

La vaga va ser la manifestació del descontentament de la dona i la família obrera contra una organització del treball poc favorable als seus interessos. Les dones de Sants van reclamar el compliment de la jornada nocturna de les dones, segons la llei del març del 1900. Reivindicació que va motivar la supressió de la patronal del torn de nit en les principals fàbriques de Sants i l'esclat de la vaga. Aquesta reivindicació estava motivada perquè moltes dones treballaven de nit per poder atendre millor durant el dia les qüestions domèstiques. Les fàbriques de l'interior de Barcelona treballaven 48 hores i en canvi la dels suburbis com Sants i Sant Martí de Provençals arribaven a les 54 o 56 hores. La qüestió del compliment de la jornada sobre el treball nocturn no va tenir importància durant les negociacions que van dur a la solució de la vaga.

La vaga va tenir un gran seguiment en Barcelona i els principals centres tèxtils: Vilanova i la Geltrú, Mataró, Reus, Terrassa, Sabadell, Badalona i Manresa. La vaga va aconseguir la jornada de 60 hores setmanals i un augment en els salaris proporcional a la reducció de la jornada. Aquest acord va ser possible degut a la intervenció de les autoritats governatives, que establia el retorn al treball en el moment que es publicqués el Reial Decret. La majoria de fabricants van acceptar la reducció horària a canvi de minvar el número de festius per aconseguir una major regularitat en la producció setmanal i introduir processos de racionalització del treball, amb sistemes i mètodes de treball anglesos. La reducció del calendari festiu interessava als obrers ja

---

⁵⁰ Ibidem, pàg. 153.

que buscaven la setmana anglesa, és a dir, no treballar dissabte a la tarda perquè la dona obrera fes les tasques domèstiques i el diumenge descansés realment.

Durant la vaga de 1913 el sindicat va patir dures tensions internes, entre sindicalistes moderats i anarcosindicalistes. És precisament després de la dimissió del president Mauricio Puig, i altres membres de la Junta directiva el 4 d'agost, quan van començar les manifestacions de dones pràcticament diàries en el centre de Barcelona; la CNT i els cilindradors i aprestadors van decidir cooperar amb la vaga. Aquest suport va seguir fins la solució del conflicte el 24 d'agost.

El 6 d'agost el governador civil ja plantejava la solució al conflicte sobre la base de les 60 hores, van ser les dones les més desconfiades a acceptar aquest acord, portant a terme contínues manifestacions que acostumaven a acabar amb atacs per part de les forces de la cavalleria de la guàrdia civil.

L'oposició de les dones venia donada pel fet que quedava pendent la qüestió de la millora salarial, doncs només s'aconseguia una millora proporcional a la reducció de la jornada laboral. Després dels primers increments del cost de vida provocats per la Primera Guerra Mundial, La Constància va tornar a plantejar una nova vaga al 1916 demanant un 50% de l'augment en el salari i la jornada de 9 hores. Però aquest cop el seu resultat va ser un fracàs i després de set setmanes de conflicte, davant de la repressió i la falta de solidaritat i suport material de la CNT, les obreres de la Constància van tornar al treball.⁵¹

En els últims dies de juny de 1918 es va celebrar el Congrés de Sants de la CNT, que va iniciar el procés de canvi en l'organització del sindicat amb la constitució de sindicats únics de rams o indústries, que agrupaven a tots els oficis i havien de finalitzar amb els privilegis i lluites exclusives de les societats d'ofici. És a dir, la integració de les obreres de la Constància en el mateix sindicat que els oficis de teixits. Els sindicats d'ofici masculí del tèxtil es van resistir a la integració en el sindicat únic

---

⁵¹ Ibidem, pàgs. 154-156.

per la por a perdre els seus privilegis i a compartir la presa de decisions en juntes directives mixtes. El nou sindicalisme seguia sense resoldre la qüestió del gènere.

Malgrat totes aquestes actuacions, per entendre el perquè de la menor participació de les dones en el moviment obrer organitzat, cal tenir en compte una sèrie de condicionaments socials. En primer lloc, la doble jornada laboral obligava la dona a continuar treballant a casa un cop acabada la feina fabril. En segon lloc, la dona no tenia accés als llocs on es decidien moltes de les accions sindicals: els cafès. La dona no hi anava per imperatius de la moral dominant, que no ho veia amb bons ulls, i per les obligacions de la llar i els fills, que la mantenien a casa. El moviment obrer mai no es va plantejar una redistribució del treball domèstic ni de l'atenció als fills que alleugerís la càrrega laboral de les dones i que els facilités la integració en el moviment obrer.⁵²

4.3. Feminisme i sufragisme

“Los hombres: sus derechos y nada más. Las mujeres: sus derechos y nada menos”. Susan B. Anthony

El feminisme català de principis del segle XX va ser de signe cultural i social, no es va centrar en la demanda del vot ni en els drets polítics de les dones. En el marc d'una societat que aplicava estrictes codis de conducta de gènere i evocava les dones en els termes tradicionals com a mares i esposes, emergien veus de discrepància que marcaven altres fites a la vida de les dones i reclamaven comeses socials i culturals més enllà de la llar i de la família. Les feministes catalanes van impugnar alguns dels patrons socials tradicionals que relegaven les dones a la casa i en demanaven un paper

---

⁵² GATELL, Cristina, *Op. Cit.* Barcanova. Pàg. 34

actiu en la societat que trencava amb el seu aïllament social i marginació dels afers públics i culturals.⁵³

Imatge 2⁵⁴

Catalunya.

L'any 1909 es va editar el primer llibre que utilitzava el terme feminisme. Es tractà de **Dolors Monserdà** i l'*Estudi feminista*. Una de les primeres obres a anomenar el feminisme i a defensar-lo públicament. Com a conseqüència es va obrir un gran debat entorn del feminisme i de la situació de la dona, que es van convertir en un dels aspectes del procés de modernització de

Dolors Monserdà va ser una de les figures representatives del feminisme catòlic i conservador que es va desenvolupar lligat al catalanisme polític. Estava molt influïda pel feminisme francès i va elaborar la seva versió per Catalunya en contraposició al laic, militant i radical del sufragisme anglès. Ella no proclamava els drets polítics ni el dret de vot com a elements prioritaris de la seva lluita, sinó que acceptava la diferència de gènere per argumentar els valors i l'experiència femenina en el paper de mares i esposes perquè les permetés desenvolupar una gran tasca social i cultural. Monserdà proposava un model de dona nova, basat en els valors tradicionals de la cultura catalana, el conservadorisme polític i la tradició catòlica. El seu objectiu era educatiu, aconseguir una educació de qualitat per a les dones catalanes, el reconeixement del treball femení i la millora i dignificació de les activitats laborals.⁵⁵

⁵³ GARCÍA CHECA, Amelia, *Op. Cit.* El Temps. Pàg. 17.

⁵⁴ Dolores Monserdà i Vidal. <http://www.encyclopedia.cat/>. [Consultat 8.11.2010].

⁵⁵ Íbidem. Pàgs. 17.

«No está en mi ánimo hablar ni desvirtuar en lo más mínimo la sumisión que la mujer, por ley natural, por mandato de Jesucristo y por su libre aceptación al contraer matrimonio, ha de tener al marido, ya que esta sumisión es del todo necesaria dentro del orden jerárquico y para el buen régimen de la familia y de la sociedad; sumisión que en la mujer es un impulso del corazón, que ella acata satisfecha siempre que a la supremacía reconocida por las leyes divinas y humanas al padre y al marido, vaya unida la superioridad moral del hombre que la impone.

Dolors Monserdà de Macià: Estudio feminista. Orientaciones para la mujer catalana.»⁵⁶

En contraposició al feminisme conservador, l'anticlericalisme constituïa la base d'un altre corrent que prosperava en els cercles obrers, republicans i lliurepensadors. **Ángeles López de Ayala** n'era la promotora més important d'un feminisme republicà que promovia la idea que les dones havien d'alliberar-se de les restriccions que els imposaven l'Església catòlica i la religió. Per la seva banda, l'anarquista, **Teresa Claramunt**, va denunciar que la dona obrera era "l'esclava de l'esclau" i va impulsar el sindicalisme femení a Catalunya. L'any 1897 Ángeles López de Ayala, Teresa Claramunt i Amàlia Domingo Soler van crear la Societat Autònoma Femenina, amb l'objectiu d'educar les dones en els valors anticlericals lliurepensador i d'orientar la identitat femenina en els ideals de la ciutadania. Aquest feminisme guanyà impuls a partir de 1898 amb la creació de la Societat Progressiva Femenina, fins la seva desaparició, l'any 1919. Defensava el valor del laïcisme, de l'anticlericalisme i de l'emancipació de les dones.⁵⁷

Vinculades al republicanisme lerrouxista, les feministes republicanes, tenien el propòsit de secularitzar els costums i l'acció social de les dones allunyant-les de l'òrbita d'influència eclesiàstica. Eren partidàries d'un feminisme progressiu que qüestionava el privilegi masculí; a partir de la Primera Guerra Mundial van adoptar la

---

⁵⁶ NASH, Mary. *Mujer familia i trabajo de 1875-1836*. Pàg 63.

⁵⁷ Íbidem. Pàg. 21.

defensa de la igualtat i dels drets polítics de les dones. Cal destacar, que l'any 1919 Ángeles López de Ayala va promoure la defensa del sufragi femení.

Imatge 3⁵⁸

El moviment de defensa del dret de vot femení el van iniciar les dones britàniques. Ja el 1866 John Stuart Mill havia presentat una moció al parlament demanant el dret de vot per a les dones, però fou rebutjada. La figura més important del moviment sufragista britànic va ser Emmeline Pankhurst,

que fundà la Women Social and Political Union (1903). Una filla seva, Christabel Pankhurst, dugué a terme, amb la dirigent obrera Annie Kenney, actes de provocació i violència; per això les seves seguidores foren anomenades *suffragettes*, en contraposició a les *suffragists* de la Unió Nacional Anglesa de Societats Sufragistes, menys radicals. El 1917 obtingueren un dret a vot restringit, i fins el 1928 no arribaren a obtenir-lo plenament. Als EUA, el sufragisme femení sorgí del moviment per a l'abolició de l'esclavatge. Llargues discussions i moltes lluites portaren a la formació de l'Associació Nacional Americana del Sufragi Femení (NAWSA), que menà una lluita constant per a l'obtenció del vot femení. Una de les dirigents més destacades del moviment sufragista fou Susan B. Anthony.⁵⁹

L'any 1918 es va fundar l'ANME (Asociación Nacional de Mujeres Españolas), que va ser l'organització feminista més important de l'època. De 1920 a 1931 es va donar el període de més activitat per aconseguir el vot. Va destacar **Carmen de Burgos**, que

⁵⁸ Sufragistes nord-americanes < <http://ceibal.com.uy>>. [Consultat 19.11.2010].

⁵⁹ < <http://www.encyclopedia.cat/>> [Consultat 29.11.2010].

amb la “Cruzada de Mujeres Españolas” va convocar la primera manifestació feminista de l'estat l'any 1921, durant la qual es va repartir un manifest a favor del vot.

A Catalunya, ja a l'any 1917 dones com **Carme Karr** i Àngela Cardona van defensar el sufragi femení des de la revista *Feminal*. Carme Karr, la seva fundadora, va ser també la iniciadora a Barcelona de l'ANME i va ser una de les poques dones a l'estat espanyol que es va reconèixer en les sufragistes britàniques i americanes, que es titllaven aquí de poc femenines i massa radicals. Amb el seu article "El vot de la dona" de 1917 demostrà la seva adhesió al sufragi femení, tot un gir en incorporar els drets polítics de les dones a la seva agenda feminista després d'una dècada de dedicació a un feminisme de caire més cultural i social:

«¿Serà aquesta la única conquesta veritable que treurà l'Humanitat d'aquesta Guerra Mundial en la que sembla s'empenyin tots els homes en aniquilarse?»

El vot de la dona!

Per quins camins de sanch, de dol y de sacrifics haurèm conseguit aquest dret que s'ens devia desde la primera legislació que va ferse damunt la terra!

Per últim ¿s'hauran convençut los homes de que la intervenció de la dona pot y ha d'ésser la més sòlida base per edificar en el pervindre lo qu'avuy sembla encara a molts una utopía, la pau universal, y assegurada per sigles y més sigles? (...).

Molt mal s'ha dit y pensat de les dones; moltíssim més mal se n'ha escrit encara...Però va arribant l'hora de la justícia als nostres drets, y'l previndre demostrarà als homes que necessiten ala dona per conseguir

aquella forma de govern ideal somniada per Plató en sa República, axò es: el govern dels bons pels millors. (sic.)»⁶⁰

Malgrat que a Espanya no es va produir un vertader moviment sufragista, com a Anglaterra o els Estats Units, el gran número d'associacions de diverses tendències ideològiques formades per dones en la dècada dels anys vint va afavorir, sense cap dubte, la conscienciació sobre la situació de desigualtat femenina i va impulsar el feminisme igualitari:

«Por tercera vez desde 1921 ha sido rechazado en el Parlamento belga el proyecto de ley que concede el voto femenino a la mujer.

Imposible nos parece que, después de haber dado ésta en las pruebas de que está capacitada como el hombre, pueda haber una nación o un partido tan retrógrada e injusto para negar una cosa tan de justicia como lo es la igualdad de derechos.

MUJERES ESPAÑOLAS puede comprender cómo en España palpita el ansia de liberación en los corazones femeninos, porque de las provincias, de las aldeas, nos llega el ansia que siente de ocupar los puestos de los cuales no hay derecho de tenerlas alejadas.

¿Sufragio Universal?...¿Qué quiere decir esto? O es que no formamos parte de ese Universo. ¿Somos, pues, cosas o animales?.

Ya es hora de que el voto de la mujer no se discuta; de que los hombres comprendan que ha sido egoísmo, injusticia, crueldad, y (...) tontería, puesto que se han privado de un sesenta por ciento, quizá, de las fuerzas

---

⁶⁰ PÉREZ, Isabel. *Dones en el temps*. Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament. Pàg.54

que existen, y que están con frescor de cerebros que no han luchado aún. La nación más bella, la más floreciente, la más adelantada, será aquella que no diga “igualdad de derechos”, si no que ni aun los nombre, que sea un hecho, porque las injusticias deben borrarse de esta época, en la cual hombres de cerebros luminosos gobiernan sus patrias. (sic.)»⁶¹

Durant la dictadura del general Primo de Rivera, aquest, en un gest paternalista i imitant a Mussolini, va donar el dret de vot a les dones en l'Estatut Municipal de 1924. Dret molt restringit, per això només permetien votar les dones majors de 23 anys emancipades que no fossin casades ni prostitutes. La minoria femenina no el va poder exercir mai per l'absència d'eleccions.

Finalment, la Constitució espanyola de 1931 va concedir el vot a les dones, resultat de la coherència del nou govern de caràcter republicano-socialista, que defensava en els seus programes els pressupòsits democràtics de la igualtat de drets, i no per un moviment sufragista massiu que els pressionés.

Lavors, es va obrir un debat en el qual van participar una disparitat d'opinions. Alguns diputats d'esquerres s'hi van oposar amb la creença que el vot femení era un vot conservador i molt influït per l'Església catòlica, mentre que alguns partits conservadors s'hi van mostrar partidaris.

Entre les dones diputades no hi va haver unanimitat: Victoria Kent (radical-socialista) s'hi va oposar, mentre que Clara Campoamor (radical) en va ser màxima defensora. Dels cinquanta-tres diputats catalans a Madrid només van votar vint-i-un: quinze a favor i sis en contra.⁶²

---

⁶¹ IBERO I CONSTANSÓ, Alba. *Les Dones a la Historia Contemporània*. Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament. Pàg. 59.

⁶² GATELL, Cristina, *Dones d'ahir, dones d'avui*. Barcanova. Pàg62-63.

5. La forja d'una imatge

Durant les primeres dècades del segle XX es va difondre per Europa un model de «dona nova» (la *new woman* americana), diferent de les dones de les generacions anteriors. La nova dona es va caracteritzar per un accés més gran a l'educació, per l'exercici d'activitats professionals i per una certa independència econòmica. Ella va començar a projectar-se cultural i socialment fora de l'àmbit domèstic, encara que el paper femení i la família no es van modificar.

Els «feliços anys 20» van conèixer la difusió per Europa d'un model de dona que era visible fins i tot en el seu aspecte físic i en els seus costums. La dona començava a deixar el seu puritanisme formal i el seu apocament tradicional i es tornava més desimbolta i més independent. Els complicats pentinats femenins plens de tirabuixons, que requerien hores davant del mirall, van deixar pas a d'altres (anomenats a la *garçon*), més senzills i més adients per a una dona social i professionalment més activa. La moda en el vestit també es va simplificar i les faldilles van escurçar-se per donar més mobilitat.

5.1. La moda

Marcada per una profunda tradició la dona va deixar enrere una sèrie de rituals per vestir-se de manera poc pragmàtica i va passar a obtenir un dinamisme i una comoditat que no s'havia plantejat mai abans, gràcies a noves introduccions en la moda realitzades als inicis del segle XX.

5.1.1. La fi del segle XIX

«Empezar a vestirse por la mañana y acabar por la noche»

Un dels elements claus en la indumentària del segle XIX i que després d'anys de lluita es va poder deixar d'utilitzar, era el polisson. La seva funció era exagerar el darrere de la dona. Consistia en un coixí col·locat a sobre dels ronyons i agafat a la cotilla. A més de la funció provocativa, es podia ornamentar amb volants i borles com si fos una peça de tapisseria.

Igualment va abandonar el Fru-Fru (paraula onomatopeica que feia al·lusió al so que produïen certes enagos al caminar); aquest era com si, per primer cop, emetis sons. El grau de gosadia femenina anava a proporció a la quantitat de so que produïen els seus enagos en moure's; també era senyal d'atreviment ensenyar-les en determinats moments, com en pujar una vorera. La importància d'aquesta peça es podia observar en les ballarines del «cancan», que les van convertir en elements clau de l'espectacle.

Imatge 4 ⁶³

La dona de principis del segle XX va adoptar un aspecte elegantment corbat, fins al punt que la silueta semblava la forma de la lletra S. Això s'aconseguia a través d'un nou tipus de cotilla que havia aparegut a França el 1895, anomenada «sans ventre»; portava de vegades una placa metàl·lica que oprimia el pit i els ronyons amb la finalitat de marcar encara més la corba de l'esquena. Així, la forma femenina restava atapeïdament alçada i estilitzada, ressaltant el coll.

⁶³ Cotilla «sans ventre». <http://www.histoire-costume.fr/>. [Consultat 29.11.2010].

Aviat aquesta línia sinuosa del cos, va quedar substituïda per la «I» que va aparèixer al 1910. En realitat, les robes no van canviar, però l'encotillament, la incomoditat de les llargues cues, va fer que s'imposessin les línies rectes en els vestits femenins.

La Línia «Botticelli» que va aparèixer a Copenhague, el 1913, propugnava la naturalitat i es posava al servei de la bellesa sense encotillaments. Aquesta tendència va quedar reflectida en un diari de moda: «La nueva línea Botticelli sorprende y a primera vista choca por la necesidad de que se note el vientre... Es de esperar que nuestras mujeres adopten sin pensarlo la nueva línea Botticelli. La nueva moda encantará a todos los partidarios de la belleza natural del cuerpo femenino.».

5.1.2. Grans Creadors: Mariano Fortuny i Madrazo i Paul Poiret

Els dos dissenyadors presentats a continuació van ser famosos per introduir vestits més amples i trencar amb les cotilles opressores.

Mariano Fortuny (Granada, 1871- Venècia, 1949) era fill del pintor català del mateix nom. Va créixer en un món envoltat d'obres d'art i de l'ambient decadent molt de la fi del segle XIX. La seva vida va estar marcada per continus viatges especialment a Itàlia. Marcel Proust, Isadora Duncan i el poeta D'Annunzio van ser amics de Fortuny i a la vegada van influir en el seu treball.

Imatge 5 ⁶⁴

dels materials que emprava. Les seves ornamentacions s'incloïen en la tradició denominada «neomedieval».

Igual que la seva amiga Isadora Duncan va revolucionar la dansa clàssica, deslliurant-la de la rigidesa, pot dir-se que Mariano Fortuny i el modista Poiret eren els responsables de la ruptura definitiva amb la cotilla femenina, i sobretot amb el que significava: rigidesa i falta de llibertat corporal.⁶⁵

Paul Poiret pertanyia a una família de la burgesia acomodada; el pare era comerciant de teixit i estava preocupat per la fantasia que mostrava el seu fill, i va decidir col·locar-lo lluny del negoci familiar com aprenent en una fàbrica de paraigües.

Poiret, malgrat els problemes, va mantenir la seva passió per la moda de manera incontenible i quan estava en la botiga aprofitava per dibuixar els vestits que li havien

---

⁶⁴ Vestit Delphos. <http://lojathedabara.blogspot.com/>. [Consultat 29.11.2010].

⁶⁵ L. PEYRI, Carmen, *La moda imagen de la Historia*. IDEP Pàgs. 62.

crídat l'atenció pel carrer. Després els tallava, cosia i els hi col·locava en la seva primera maniquí, una nina que li havien donat les seves germanes.

A la volta del servei militar, va entrar a treballar en la casa Worth, però la seva forta personalitat creativa, el seu gust pels colors violents i la silueta buidada, xocaven amb el gust tradicional d'aquesta casa d'Alta Costura. El 1904 va complir el seu somni i va obrir la seva primera botiga de modes.

Tot en ell era original i inèdit; fins a l'aparador: sobre un fons violeta va escampar brodats xinesos, fulles seques i flors de primavera. Va aconseguir l'escàndol i l'èxit: tot París va anar a conèixer la seva botiga.

Freqüentment es va posar en relació el gust de Poiret pels colors vius amb la nova pintura que naixia a París, el «Fauvisme». Ambdues estètiques coincidien en el temps i suposaven igual l'alliberament i expressió del color. Les robes de Poiret es van omplir de vermell, verd, violeta, taronja i grocs sense diluir.

Era el modista que omplia, ocupava i envaïa el món anterior a la I Guerra Mundial, fins al punt de conèixer aquesta època com l'«era Poiret». A ell se li atribueix la invenció de la lliga. Va substituir les formes cenyides per unes altres, àmplies de cintura, però ajustades en els genolls. Les dones amb prou feines si podien caminar; però els seus vestits causaven furor, i aquest era un inconvenient mínim.⁶⁶

5.1.3. El segle XX

En les últimes dècades del segle XIX i els primers anys del XX, la societat, en general, va entrar en crisi. La burgesia va començar a ser contestada per les organitzacions socials que englobaven la classe treballadora. Era un procés d'instabilitat i emancipació, no només dels obrers, sinó també de la dona, que en va adquirir consciència.

---

⁶⁶ Íbidem Pàgs. 63-64.

La classe privilegiada de la societat era la que estiuejava. Aquest costum va generar un vestit propi per l'oci, més lleuger i còmode. També es van posar de moda els viatges a països càlids com, Itàlia, Grècia, Egipte... Per aquestes ocasions el burgès acomodat vestia conjunts en lli o fils de colors clars.

Entre els rics també va començar a ser freqüent la pràctica d'algun esport, i això va conduir una nova forma de vestir que tenia com a objectiu alliberar el cos de les encotillades robes. De manera que d'una forma indirecta, les peces d'esport van revolucionar la moda puritana del carrer.⁶⁷

El canvi es va produir realment, un cop la societat europea va sortir de la I Guerra Mundial molt transformada i ferida. En la manera de vestir es va donar pas definitiu a la funcionalitat. Es va crear, a partir d'aquell moment, un nou ordre de prioritats que seguien bàsicament aquest esquema de valors: **primer allò que era funcional; segon allò còmode i per últim la bellesa.**

En aquesta dècada tant l'art com la moda van optar per l'estètica geomètrica, formes rectes i figures buidades. Es van quedar enrere les línies corbes i sinuoses que pertanyien a períodes de nostàlgia i fantasia.

La indumentària no va ser l'única activitat humana que es va veure influïda pel funcionalisme. En l'arquitectura, les cases van perdre l'ostentació de les seves façanes, que van passar a donar prioritat a la comoditat interior. L'arquitecte Walter Gropius va escriure en 1925: «el hombre moderno ya no utiliza vestimentas antiguas, sino modernas ropas, y necesita también un hogar moderno, adecuado a su persona y a su tiempo.»

En pintura Mondrian, al voltant del 1926 va començar a omplir els seus quadres i figures geomètriques, quadrats i rectangles. Quaranta anys més tard, el modista Yves

---

⁶⁷ L. PEYRI, Carmen, *La moda imagen de la Historia*. IDEP. Pàgs.58-59.

Saint Laurent s'inspirarà en l'obra d'aquest pintor per fer dels seus dissenys autèntics quadres vivents.⁶⁸

Imatge 6⁶⁹

Una de les tendències sorgides arran de la Gran Guerra, durant els anys vint va ser la moda *a la garçon*. Estava inspirada en una novel·la a la que havia seguit un escàndol: *La Garçonne*, de Victor Margueritte. La protagonista, una dona, tractava de lliurar-se del proteccionisme masculí i va buscar la seva independència i la seva llibertat a través del seu propi treball; no obstant, va haver d'imitar les formes masculines per moure's en una societat que sense cap dubte era controlada pels homes. La

dona es va posar un vestit sastre de tall masculí, es va tallar i es va fixar el cabell i va renunciar a la seva tradicional cara blanca; el resultat va ser un aire de mosso efeminat.

Paris, Viena i Berlin van ser els centres neuràlgics on la dona intel·lectual adoptava noves formes. Es varen escurcen les faldilles, fumaven, conduïen automòbils, i es convertien en el terror de les modistes que encara tractaven de vestir-les de forma elegant i femenina, desterrant colors obscurs que elles havien adoptat, d'aquí venia la dita popular de l'època «El modista propone y la parisina dispone». Si es contemplava la imatge fotogràfica d'aquestes dones, es comprovava que van posseïen un esperit semblant al dels artistes futuristes.⁷⁰

⁶⁸ Íbidem Pàg. 67.

⁶⁹ Dones a la garçon. < <http://lacuevadesusana.blogspot.com>>. [Consultat 29.11.2010].

⁷⁰ Íbidem Pàgs. 67-68.

La gran modista que va acabar de trencar amb la idea de ona del segle XIX, va ser Gabrielle Chanel. D'ella s'havia dit que posseïa l'elegància d'un jaguar i que els seus models eren per a tota la vida. Va tenir uns quants inconvenients: filla natural, nascuda en un llogaret, va quedar òrfena molt ràpid, i va anar a parar amb la seva germana a una residència de monges on va aprendre a cosir. Eludia sempre el seu passat amb explicacions incertes.

Imatge 7 ⁷¹

Va seguir al seu amant, un oficial de l'exèrcit, i es va desplaçar a Paris. Allà, ràpidament, va conèixer la societat parisenca i va començar moure's en ambients artístics. Diaghilev, Stravinsky, Picasso, Dalí, Colette i Cocteau, entre d'altres van ser els seus amics.

En 1920 va conèixer al duc Dimitri, moment en què va llançar un perfum amb el seu propi nom, seguit del número 5. Per què aquest número? Chanel havia nascut un cinc d'agost i tenia pel número gran preferència, ja que creia que li donava bona sort. Per això les seves col·leccions les passava una el 5 d'agost i l'altre el 5 de Febrer. Aquest perfum va adquirir tanta fama que li va assegurar l'èxit i el diner suficient per viure retirada durant quinze anys.

Els vestits que dissenyava normalment tenien el mateix preu que la indumentària recarregada de Poiret. Ella basava els seus vestits en la senzillesa, i el seu luxe consistia en la simplicitat i en la sobrietat del tall. Aquest ideal ha passat a la història.

⁷¹ Coco Chanel. <http://oculimundienclase.blogspot.com/>, [Consultat 17.11.2010]

Chanel, millor que ningú, va saber adaptar-se al gust del moment i als nivells adquisitius de la gent. Va popularitzar el gènere de punt per a vestits tant de dia com de nit. Les seves jaquetes portaven butxaques i botons de veritat, no simple adorns, ja que refusava tot allò que no fos funcional. Les faldilles eren prisades i còmodes, fàcils de portar, i va crear les armilles de punt- gris, beix, negre- que compraven totes les elegants. Amb freqüència partia dels models masculins dissenyar jerséis i “blazers” per a les dones. Amb freqüència partia dels models masculins

Van ser moltes les innovacions que avui dia segueixen vigents: el jersei i el “pullover”, el vestit negre de punt, el vestit de nit, de cotó, el conjunt càrdigan; el “blazer”, el vestit amb coll de mariner, els escots sense tirants, l'impermeable, el bronzejat, que va posar de moda el 1922, la cua baixa en el cabell, els botons daurats, les ulleres amb muntures de petxines, les bosses adornades amb cadenes daurades, les sabates beix, amb la punta negra de xarol i el primer perfum amb nom de modista.⁷²

5.2. L'art

Durant les tres primeres dècades del segle XX els estereotips de la dona es van basar en dos moviments diferents: el Modernisme i posteriorment el Noucentisme.

5.2.1. Modernisme català

El modernisme va ser un moviment cultural produït a Occident a la fi del [segle XIX](#) i al començament del [segle XX](#). Va tenir una enorme acceptació social a Catalunya com a part de la [Renaixença](#). Els artistes que en formaven part van esdevenir molt populars.

---

⁷² Íbidem pàgs. 69-70.

Imatge 8⁷³

segle XIX.

Sembla estar fora de discussió l'acceptació de l'existència d'una imatge de la dona molt peculiar del modernisme. Però en el moment d'analitzar una perspectiva global de la dona, es poden sintetitzar les diferents imatges de la dona en funció de dos esquemes iconogràfics. Per una banda, la dona idealitzada, sublimada, d'origen preraphaelita i per l'altre, una dona que provenia del contacte més directe amb la realitat. La primera estava basada en plantejaments estètics i la segona «realista», però la veritat és que ambdues estaven molt allunyades del que era la dona a finals del

En tots dos casos, la imatge femenina era només un suport d'una ideologia subjacent i que justament la seva concreció en un personatge femení, la convertia en «idea», fora de passions, vitalisme o altres condicionaments vinculats a tot el que per definició era personal o «humà». Era una «imatge» de la dona que estava totalment al marge de la dona real.

---

⁷³ “Ensomni” de Joan Brull.

Imatge 9 ⁷⁴

Les imatges simbolistes d'origen preraphaelita, que eren les més difoses per l'Art Nouveau, de signe religiós estarien representades per alguns dels membres del Cercle Artístic de San Lluc. El tractament concret que aquests artistes donaven de la imatge de la dona, estava molt en la línia del decadentisme de la fi del segle, que definien perfectament aquests versos de Rubén Darío:

*«...ella que hermosa tiene
una carne ideal, grandes pupilas
algo de mármol, blanca luz de estrella; nerviosa, sensitiva,
muestra el cuello gentil y delicada
de las Hebes antiguas;
bellos gestos de diosa,
tersos brazos de ninfa,
lustrosa cabellera-
en la nuca encrespada y recogida
y ojeras que denuncian
ansias profundas y pasiones vivas.»*

En síntesi, una dona sublim i decadent alhora, però per sobre de tot eròtica que posseïa una llarga cabellera ondulada, ulls i boca entreoberts, coll llarg i cos estilitzat cobert

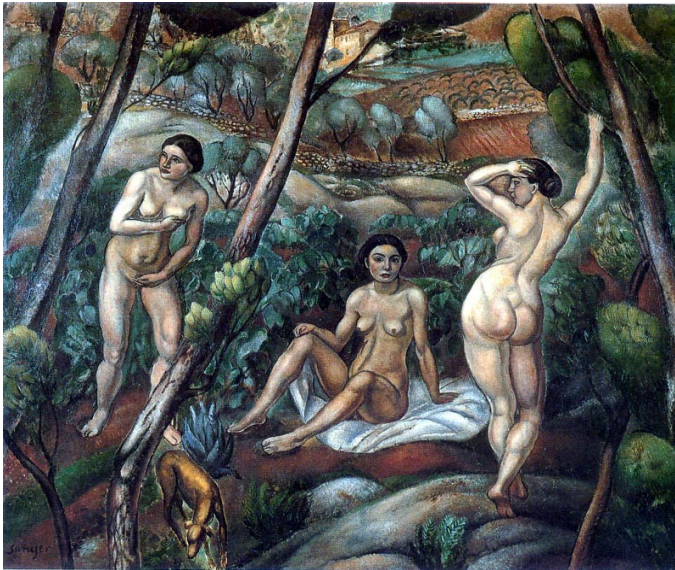
---

⁷⁴«Busto de niña» Joan Brull.

per una llarga i senzilla túnica. El coll era com una assutzena, el símbol de la puresa, però els llavis vermells i entreoberts van ser una concessió eròtica.⁷⁵

5.2.2. Noucentisme català

Imatge 10⁷⁶

El Noucentisme va ser un moviment cultural que es va estendre a Catalunya durant les primeres dècades del segle XX i que es perllongà més enllà de la defenestració d'Eugeni D'Ors, després de la seva topada amb Puig i Cadafalch. El cert és que l'inici de la publicació del Glossari, la columna periodística d'Eugeni d'Ors

al diari barceloní *La Veu de Catalunya*, que va aparèixer per primera vegada el dia 1 de gener de 1906. Va servir per divulgar, en petites dosis, els principis d'aquella filosofia noucentista que havia de renovar des de dalt, i a manera d'un gran projecte cultural i pedagògic, tot un país.

Aquest moviment va adoptar la forma per arribar a una claredat clàssica de caràcter mediterrani. La forma va ser l'element essencial de la bellesa plàstica, fins al punt de confondre-la amb tot. D'Ors la va descriure així: «La forma decide. El exterior decide. La actitud decide. Cualquier gabán tratado como impermeable, se vuelve impermeable»⁷⁷

⁷⁵ FREIXAS SERRA, Mireia. *Les Fonts de la història de l'art d'època moderna i contemporània*. Universitat de Barcelona. Pàgs. 119-133.

⁷⁶ «Tres nus al bosc (Pastoral)» de Joaquim Sunyer.

⁷⁷ < <http://e-spacio.uned.es/fez/eserv.php?pid=bibliuned:ETFSerieVII-49863A47-DF48-A8C8-672E-C89FAAE89C56&dsID=PDF> >[Consultat 16-11-2010].

El Noucentisme proposava l'harmonia i el cànon mediterrani enfront de l'expressivitat fantasiosa del Modernisme anglès i nòrdic. Col·locava en segon pla les formes espontànies de l'expressió per plantejar una posició sotmesa a la Natura.

Una de les notes més significatives del noucentisme era el predomini del femení com a tema. La pràctica total dels grans escultors noucentistes, des de Maillol a Rebull, des de Clarà a Viladomat, van cultivar bàsicament el modelatge sincer i directe del cos de la dona mediterrània quasi com a única fons d'inspiració. Pot ser aquest tema únic en el qual es basi precisament en el predomini de la forma i en el classicisme mediterrani, serè i idealitzat i que possiblement puguin copsar-se d'una manera més aproximades en les escultures femenines nues.

Imatge 11⁷⁸

Per altra banda, l'ideal femení del Noucentisme el perfilà Eugeni d'Ors amb la seva obra *La Ben Plantada*. Teresa, la protagonista simbolitzava les virtuts de la cultura catalana, arrelada en les antigues cultures mediterrànies, Grècia i Roma. Va constituir la més completa reacció d'eternitat, universalitat i el valor del classicisme latent en la sensibilitat i

la cultura mediterrània. Va ser presentada per d'Ors com una escultura, per això tenia un projecte, perquè fos representada pel gran escultor rossellonès Aristides Maillol, però no es va dur a terme.

---

⁷⁸ "Mediterrània" d'Aristides Maillol.

6. Espais de socialització

Com ja he esmentat en l'apartat anterior, els anys vint van ser molt innovadors, en tant en quant les dones van projectar-se cap al món exterior i no només estaven recloses en l'àmbit domèstic, sinó que van començar a socialitzar-se. La dona va gosar entrar als cafès, fumar en públic i fins i tot conduir automòbils. La nova tecnologia domèstica, que es va difondre en aquest període, va proporcionar una eficiència i una rapidesa més grans en les tasques de la mestressa de casa, fet que va fer possible de compaginar una tasca professional o unes activitats extradomèstiques amb el perfecte funcionament de la llar i la família.

A Catalunya, i en general a tot l'Estat espanyol, no es va donar un model femení identificable amb la *new woman* americana a conseqüència de l'endarreriment econòmic del país i de la pervivència d'estructures socials i familiars més tradicionals. De totes maneres, sí que es pot parlar d'una dona nova que, dins d'un marc molt més conservador i nacionalista, va intentar obrir nous horitzons per a la dona catalana.

6.1. L'esport

Tradicionalment, el món dels esports ha estat patrimoni dels homes. Al llarg dels segles, ha estat un camp on s'han manifestat estereotips i prejudicis que han limitat la participació de les dones que, en el cas de produir-se, ha estat sempre condicionada per una sèrie de mites i falses llegendes. La pervivència d'aquests mites han contribuït a mantenir, no només les pautes de desigualtat, sinó també de discriminació.

El mite més estès, el d'arrel biològica, afirmava que les dones mai aconseguirien els mateixos resultats que els homes perquè la seva constitució limitava el seu rendiment esportiu. Un altre dels mites entorn la dona esportista deia que els resultats d'aquestes baixaven durant el cicle menstrual. També es deia que l'embaràs influïa negativament en les esportistes.

Imatge 12⁷⁹

Va ser al segle XIX quan va emergir l'esport de signe modern, lligat a les societats industrials, a la classe burgesa i a l'accés d'aquest ascendent col·lectiu a l'educació (de fet, les universitats angleses foren el bressol de l'esport). Es van abandonar els jocs de saló per sortir a l'aire lliure i practicar el tir amb arc, el criquet o el patinatge sobre gel. L'esport es va expandir per tota Europa i la seva organització es va

consolidar al voltant del *círculo* i el club.

Les dones burgeses l'utilitzaren com una forma de relació social, com un mitjà d'afirmació que, a més, els permetia desenvolupar un paper social i públic. Cap a finals de segle, ja es tenia clar el paper que l'esport podria jugar com a alliberador del món femení i de la seva imatge d'opressió. De fet, el desenvolupament de la pràctica esportiva per part de la dona va seguir un camí paral·lel al de la seva progressiva emancipació social.

A finals del segle XIX, l'esport deixà de ser tant sols una qüestió de diversió per a convertir-se en una veritable competició reglamentada. A principis del segle XX i coincidint amb el moviment feminista, la preocupació per a incorporar la dona a l'educació augmentà, així com les reivindicacions en l'àmbit de l'educació física. Al 1906, Bess M. Mensendick va presentar, per primer cop, l'educació corporal com a “una forma d'autoactivitat i autorrealització de la dona”. Tot i això, la tendència de l'educació física femenina durant el primer terç del segle XX va ser la dansa i les gimnàstiques rítmiques. Noms com els de Isadora Duncan, Marg Wigman o Ellen Keg van marcar tota una època en el desenvolupament de l'educació física femenina.

---

⁷⁹ Dones amb roba esportiva l'any 1924.

Les relacions entre la dona i l'esport a Espanya van ser diferents segons les etapes d'incorporació d'aquest a la societat. La introducció de la dona a l'esport ha estat progressiva, però dista encara de equiparar-se a la participació masculina. Des de principis del segle XX, es va produir una progressiva integració de les dones i els homes en la pràctica esportiva.

A Catalunya, l'època de la Mancomunitat (1914-1925) es va caracteritzar per una modernització en els àmbits polític i econòmic. Pel que fa a la dona, es van aplicar un conjunt de mesures dirigides a la seva formació professional. En aquest context es va elaborar un nou discurs de gènere, a partir d'un nou prototipus de dona catalana, la "nova dona moderna", culta i instruïda. L'accés als esports (ciclisme, tennis, esgrima, esquí, bàsquet, excursionisme, natació...) va configurar un aspecte significatiu d'aquest nou model d'emancipació femenina, que va forçar una nova redefinició de feminitat. Es van crear nombrosos clubs i associacions esportives femenines.

Però cal dir que aquest moviment esportiu es basava en una idea central: l'esport convenia per a la salut de la dona (sobretot per a la seva preparació física per a la maternitat). Tot i això, la presència femenina en el terreny esportiu s'anava ampliant i afermant. L'aparició del primer club femení al 1928, el Club Femení d'Esports de Barcelona, la participació de la dona en l'esport i l'Olimpisme ho van demostrar. Com a fet anecdòtic, s'ha d'esmentar que aquest club va néixer amb l'objectiu de **"modernitzar les joves catalanes amb un criteri femení i no feminista"**. Al 1931, el Club comptava amb més de 2000 sòcies i 10 equips de bàsquet, per posar un exemple.⁸⁰

La Federació Esportiva Femenina Internacional va organitzar els primers Jocs Olímpics per a dones a París: hi van assistir 20.000 espectadors i s'hi van establir 18 records mundials en atletisme el mateix dia.

---

⁸⁰ <http://olympicstudies.uab.es/pdf/wp076_cat.pdf> [Consultat: 30.10.2010]

En 1924 una representació femenina va participar en els Jocs Olímpics, en les proves de tennis. Les seleccionades van ser la catalana Rosa Torres i una joveníssima [Lili Álvarez](#). En els de 1928 les dones eren admeses en tres proves d'atletisme. El mateix any, l'interés creixent de les dones per la pràctica esportiva es va materialitzar a Espanya amb l'aparició del primer club femení del que tenim notícia, El Club Femení d'Esports, fundat a Barcelona per a la promoció i divulgació de l'esport entre les joves de classe mitjana i baixa, malgrat que els objectius eren formar mares saludables adequadament educades i amb una sòlida preparació física.

L'any 1929 el món de l'esport femení espanyol comptarà amb la victòria de Lili Álvarez en dobles de tennis en el Roland Garros. La situació mundial es veurà sotraguejada per la crisi del 1929 i les seves negatives repercussions arreu del món, aquesta situació va tallar l'empenta presa per les dones, i es va tornar a revaloritzar el model de dona sotmesa a l'autoritat de l'home. En el cas espanyol la Depressió va actuar com un revulsiu que va accelerar la profunda crisi política de la Dictadura de Primo de Rivera, la crisi de 1929 va quedar, en els seus aspectes més generals, relacionada amb el canvi polític que va obrir l'escenari democràtic a l'Estat espanyol i que va acabar amb la proclamació de la Segona República.⁸¹

---

⁸¹ <http://articulos.revista-apunts.com/64/ca/64_063_068_CA.pdf> [consultat: 23.10.2010]

Imatge 13⁸²

Altres esportistes que van destacar van ser:

- L'atleta Anna María Martínez Sagi.

- La gimnasta Adela Piera Escofet.

- La pilot Pepa Colomer Luque.

- L'esquiadora Montserrat Corominas Vila.

- Les escaladores María Antònia Simó Andreu i Carme Romeu Pecci.

- Les nedadores Carme Soriano i Tresserra, Montserrat Tresserras Dou i Maria Pau Coromines Guerín i les germanes Conchita i Núria Puig Barata.

- La futbolista Lola Ortiz Castañer.

6.2. Certàmens de bellesa

A finals de la dècada dels anys vint, van sorgir els concursos de bellesa, un espai on les dones desenvolupaven una preocupació pel seu aspecte extern. Això era un espai de socialització ja que les dones competien entre elles, es relacionaven i adquirien cert prestigi.

---

⁸² Fotografia de les 13 esportistes catalanes destacades que es mencionen al costat.

Imatge 14 ⁸³

Pepita Samper Bono va ser la primera Mis Espanya l'any 1929. El primer certamen es va realitzar el 25 de gener de 1929 a la seu del diari ABC a Madrid, participant en l'esdeveniment vint-i-sis candidates. En aquell temps el títol es deia «Señorita Espanya».

El jurat va ser presidit per Torcuato Luca de Tena, doncs el diari ABC va ser l'organitzador de l'esdeveniment. Entre els membres del jurat van estar el pintor Manuel Benedito i l'escultor Mariano Benlliure.

Després de ser triada va presidir les Falles de València. Més tard va participar en el «Certamen Internacional de Bellezas de París», conegut també com a «Gran Concurso Internacional de Belleza». La vespra de la final moria, a Madrid, la reina María Cristina i llavors, en senyal de dol, es va retirar del concurs. Com a mostra d'agraïment el rei Alfonso XIII li va escriure una carta al seu retorn.

En 1930 el títol de «Senyorida España» va recaure en una altra valenciana, Elena Pla. I com la seva antecessora, es va convertir en Fallera Major de València. El fet que les dues Senyoretas Espanya fossin valencianes va propiciar que l'ajuntament les nomenés Reines de les Festes. En els anys posteriors i al no ser valencianes les guanyadores va ser quan es va crear la figura de la Fallera Major.⁸⁴

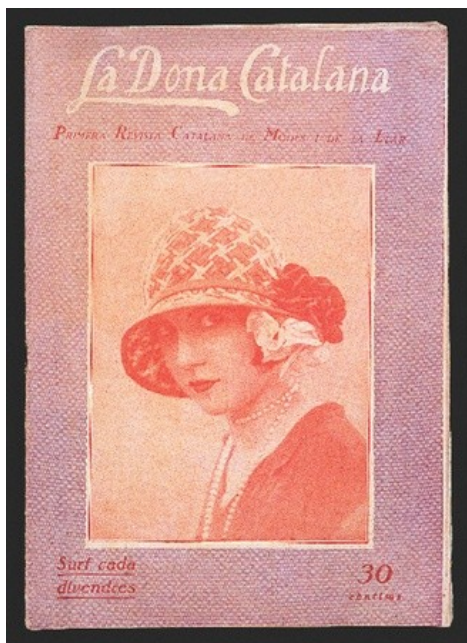
---

⁸³ Pepita Samper Bono, “Señorita de España” el 1929. <http://revistaventsdefesta.wordpress.com/>. [Consultat 22.11.2010].

⁸⁴ Wikipedia. < http://es.wikipedia.org/wiki/Pepita_Samper >. [Consultat: 27.10.2010]

6.3. La premsa

Imatge 15⁸⁵

En aquest apartat s'explicaran tres dels medis massius de la premsa: Or i Grana, Feminal i la Biblioteca Damisel·la. Cadascun va aportar quelcom de gran rellevància en el món femení. També cal destacar altres revistes com *La Dona Catalana*, una publicació setmanal dirigida cap el públic femení, on hi van participar poetesses i autores de renom i era un gran referent en tot allò relacionat amb la moda.

6.3.1. Or i Grana

El setmanari *Or i Grana*, promogut per la Lliga Patriòtica de Dames, va ser el precedent de *Feminal*. Sorgit com un espai d'impuls del catalanisme i de promoció de la dona catalana, es va publicar en el marc de la Solidaritat Catalana, entre desembre de 1906 i febrer de 1907. Neix com a reforç del feminisme conservador, que no negava la submissió de la dona, però li atorgava grans competències, que mai se li havien atorgat, per tant aquesta revista va ser un gran avenç en la premsa femenina. Dolors Monserdà va posar el feminisme al costat de les reivindicacions polítiques, «*perque conceptúo la idea altament profitosa pera la causa de Catalunya*». Cal «*encoratjar á la dona catalana pera que en las seves patrióticas tascas, hi incloeixi'l prech pera la nostra terra, demanant á*

⁸⁵ Portada de la revista *La Dona Catalana*.

Deu que ens deixi veure assolides las justas reivindicacions de la nostra estimada Catalunya, encarnadas en la salvadora idea Autonomista.» (sic.).

La funció de la dona catalana va continuar activa, però a l'ombra, tenia «*una missió importantíssima á complir dintre'l Nacionalisme*». Havia de ser «el march primorós qu' hermozegi el quadro pintat per nostres marits, germans, fills, però may hem de tenir la pretensió d'ajudarlos en llurs pinzellades», realitzar «*la propaganda quieta y seriosa, precursora de resultats positius. Tot lo que siga apartarnos de nostre cercle, serà en perjudici de nostra causa y de nostre nom*».

Fora del cercle d'acció es trobava el dret de vot perquè, dèien, «*nosaltras volém que la nostra dona sigui, ans que tot, dona, es á dir l'àngel de la familia catalana, y l'anar á votar es propi y exclusiu dels homes.*»

En definitiva, l'«*única obra que podém fer las Donas dins del camp del Nacionalisme es la de secundar iniciativas, no la de péndrelas*». Entre aquestes iniciatives estava potenciar l'ensenyament entre les noies, i crear escoles i pensionats per a les que tinguessin capacitats d'iniciar carreres superiors.⁸⁶

---

⁸⁶ LINDIN. < http://www.lindin.cat/imatges/carles_lindin_dolors_monserda.pdf > [Consultat: 25.10.2010]

6.3.2. *Feminal*

Imatge 16⁸⁷

L'escriptora i periodista Carme Karr (1865-1943) reconeixia el mestratge de Dolors Monserdà i es referia a ella coma la degana de les escriptores catalanes. Es podria dir que les successives generacions de dones implicades en la demanda de nous drets i noves consideracions socials van ser un reflex del procés de conscienciació feminista que anava produint-se, de forma no lineal, en la societat catalana.

Carme Karr ja havia estat col·laboradora de la revista *Or i Grana* i, quan aquest setmanari va deixar de publicar-se, va rebre l'encàrrec de dirigir un suplement de *La Il·lustració Catalana*. Així va néixer, el 28 d'abril de 1907, la revista *Feminal*, on, a més de Carme Karr, que utilitzava el pseudònim de Joana Romeu, hi escrivien Dolors Monserdà, Maria Domènech, Mercè Padrós, Maria Dolors Cortada i altres dones de renom. Es va publicar mensualment fins a l'any 1917. A diferència d'*Or i Grana*, *Feminal* es va caracteritzar per una major autonomia respecte a la tutela masculina, per abandonar l'actitud protectora d'altres revistes per a dones i per donar prioritat al vessant informatiu amb trets clarament reivindicatius. Des dels seus inicis la revista va reclamar nous espais per a les dones en el món de la cultura i la societat en general, i va criticar el monopoli masculí en aquests àmbits. Es podia afirmar que *Feminal* es va convertir en l'element aglutinador de les dones catalanes de classe mitjana amb aspiracions intel·lectuals i professionals i en la revista portaveu del feminisme catalanista de principis del segle XX.

---

⁸⁷ N° 1 de la revista *Feminal*.

La mateixa Carme Karr, ànima de la revista, va afirmar alguns anys després que, en el moment d'iniciar-se la trajectòria de *Feminal*, algunes persones li van expressar la seva preocupació en considerar que no trobaria notícies suficients per donar contingut a la revista. Passats sis anys, Carme Karr va considerar que els objectius s'havien assolit abastament, ja que no havia sortit cap número que no donés a conèixer el treball artístic o pràctic d'una dona.

A les seves vint pàgines, la revista donava informació sobre el moviment sufragista d'Europa i els Estats Units, i sobre les novetats locals i internacionals relacionades amb els avenços en la situació de les dones, com ara congressos, exposicions, etc. També incloïa un relat breu, poesia, partitures musicals, de vegades compostes per la mateixa Carme, i reportatges sobre les activitats de dones artistes, esportistes o científiques, o sobre viatges realitzats per alguna de les col·laboradores.

D'altra banda, la revista en els seus deu anys de vida es va fer ressò d'un considerable nombre de conferències centrades en temes relacionats amb les dones i amb la seva educació o amb l'incipient feminisme. Sens dubte, *Feminal* va demostrar que el feminisme era un tema candent a la Catalunya de principis del segle XX.

La revista anava adreçada a un públic femení de nivell cultural i econòmic mitjà o alt i, com desitjava la mateixa Carme, una de les seves principals aportacions va ser la de fer visibles les dones de la Barcelona de principis del segle XX. A la publicació, hi apareixien un bon nombre de fotografies, amb una acurada presentació, on es veien representades dones realitzant diverses activitats relacionades amb l'esport, la cultura, el treball, etc. Així, un dels principals mèrits de *Feminal* va ser donar visibilitat i reconeixement social a les dones que, sovint des de l'ombra, portaven a terme tasques, algunes de tradicionals i altres d'innovadores, però totes elles de gran valor social. De vegades, es presentaven imatges que trencaven molts dels esquemes vinculats als codis de gènere dominants.

Les informacions de la revista permetien tenir coneixement del gran nombre de dones que a principis del segle XX realitzaven activitats artístiques, literàries, musicals, educatives, benèfiques, etc. Hi apareixien noms coneguts i d'altres que han quedat injustament en l'oblit. Oferia una petita galeria de catalanes il·lustres que tenien una forta càrrega simbòlica i que eixamplava l'abast modernitzador del seu discurs.⁸⁸

6.3.3. Biblioteca Damisel·la

Figura 17⁸⁹

Clovis Eimeric (pseudònim de Lluís Almerich i Sellarès) va ser el creador de la Biblioteca Damisel·la i es va mantenir com a únic autor i col·laborador fix al llarg de sis anys. La idea de crear la Biblioteca Damisel·la se li acudí després d'agafar unes quantes novel·les de la Biblioteca Gentil. A Clovis Eimeric li va semblar que, amb tot, restava encara un buit en la publicació de la novel·la sentimental adreçada a la noia catalana. Ell considerava que les situacions que creava la Biblioteca Gentil a les seves novel·les tenien un lligam molt feble amb la realitat. Les noies que es

podien identificar amb la protagonista, eren noies sense estudis que s'estaven a casa o treballaven en tallers i feien de modista.

⁸⁸ I.E.C., *Pedagogia, Política i Transformació Social (1900-1917)*, Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana 2008. Pàgs. 212-213-214

⁸⁹ Novel·la "L'home que vengué el seu cor" 1926.

A més, els sentiments i les relacions amoroses es plantejaven a un nivell molt ideal que no podien satisfer la noia que tenia uns estudis, o els estava realitzant, a nivell de batxillerat i, ja en aquell temps, de carrera universitària. Lluís Almerich va veure en aquesta nova generació de noies un públic potencial per a un estil de novel·les menys ingènues, amb continguts més variats i més en consonància amb la realitat diferent que vivia aquest sector femení més abocat a la «vida moderna». No cal dir que, ultra aquestes consideracions que va fer-se Clovis Eimeric, també devia ser una raó d'importància per a decidir-se a escriure novel·la rosa la constatació del gran èxit de les novel·les de Folch i Torres, èxit que li devia fer pensar en una bona perspectiva comercial.

Tot això el va decidir a llançar-se a la producció de novel·les rosa, i per aquest motiu va sorgir la Biblioteca Damisel·la i Clovis Eimeric va voler ser-ne el director, amb drets exclusius sobre els textos.

Es tractava d'edicions que avui anomenaríem de butxaca, que es venien a 1 pesseta i que tant es podien trobar en quioscos com en llibreries. Pel que fa al tiratge, les úniques dades que proporciona la mateixa publicació sobre l'èxit de la col·lecció van ser *La puntalaire i L'enyorament*: la primera, va vendre més de 20.000 exemplars i se'n van fer 6 reimpressions i la segona es va exhaurir. Les noies i les dones en general eren les destinatàries dels continguts d'aquestes novel·les, encara que els lectors joves o "l'home de paladar fi", que ja coneixien l'obra que Eimeric havia escrit en diverses revistes, en devien ser, juntament amb elles, els consumidors més importants.

Va publicar un gran seguit de novel·les amb títols com:

-Any 1925: *Amb el cor no s'hi juga*.

-Any 1926: *Per sí o per no, val més casada, La puntaire, L'home que vengué el seu cor, El tripijoc de la Quitèria, Més valenta que un home, L'enyorament, Dos i dos són quatre, La qua del diable, El mas de les eures, Els dos tartaners, El dinar de visites i La flor del cirerer*.

- Any 1927: *En què penses, cor mer?*, *La taverna d'en Mallol*, *Donya Quixotina*, *Els ulls de l'ànima*, *La cucafera*, *També les alzines ploren*, *Roses de Jericó*, *La majorala del Roser*, *La família dels Esteve*, *L'amor és a Font- Romeu*, *Públia i Licini i La mestressa nova*.

-Any 1928: *Pometa camosina*, *La bolxevica*, *El milionari del Putxet*, *D'aquesta aigua no beuré*, *El reiet de casa*, *La noia que trobà un príncep i Per l'amor ni claus ni reixes*.

- Any 1929: *L'amic Peter*, *La reina maca*, *L'hereu Riera i El veritable amor*.

- Any 1930: *El tramvia 930*, *Els homes de negocis*, *Com ens estimen els pares*, *Lorelei i L'encís de Bella- Terra 1930*.⁹⁰

L'èxit que van tenir les novel·les de Clovis Eimeric era degut, indubtablement, a la destresa que aquest autor tenia a crear, descriure àgilment i presentar les situacions i desenvolupament de les seves obres. Literàriament fou un autor d'un cert valor, malgrat les aspiracions modestes que en aquest sentit tenia. Amb tot, com els altres autors de la novel·la rosa i popular, fou rebutjat i criticat en els cercles literaris i intel·lectuals de l'època.

6.4. Vida Cultural

En les tres primeres dècades del segle XX, moltes van ser les dones que van destacar en la cultura. Deixant de banda a Carme Karr i Dolors Monserdà amb la seva tasca educativa ja esmentada en apartats anteriors, hi dedicarem l'atenció a tres dones que intenten copsar l'atenció per aconseguir una millora de l'espai de la dona.

6.4.1. Francesca Bonnemaison

Va néixer a Barcelona el 12 d'abril de 1872, filla de pare d'origen francès i mare catalana, els qui eren amos d'un dels negocis de roba més pròspers de la ciutat.

---

⁹⁰ PI I VENDRELL, Núria , *Bibliografia De La Novel·la Sentimental Publicada En Català, Entre 1924 i 1938*. Diputació de Barcelona. Pàgs. 78-79-80.

Va tenir una forta educació religiosa, va estudiar amb les Religioses Felipes, va aprendre idiomes, dibuix, pintura i música. La jove Francesca sempre va formar part dels cercles de bona posició econòmica de Barcelona.

Als 21 anys es va casar amb Narcís Verdaguer, advocat de pocs recursos. Aquest tipus de casaments no eren freqüents en la burgesia catalana de llavors. Mentre el seu marit exercia la professió i començava a introduir-se en política, ella es va dedicar a traduir contes provençals per la Veu de Catalunya signant amb la contracció del seu nom i el del seu marit “Franar”. Aquestes iniciatives intel·lectuals de Francesca no eren ben vistes pel seu marit, hi ha molts testimoniatges que adonen d'això... Però malgrat que Narcís va voler controlar l'actuació pública de la seva esposa, no va aconseguir frenar el seu èxit.

Imatge 18⁹¹

En 1909 dins de l'Obra de Bones Lectures, Francesca i la Junta de Dames Cooperadores van crear la **Biblioteca Popular de la Dona**, la primera d'Europa, dues dècades abans que les angleses fundessin la “Fawcett Library” de Londres (1926), i les franceses, la “Biblioteque Marguerite Durand” (1931).

El sacerdot Ildefons Gatell va fer un donatiu de 500 pessetes i de 100 llibres. Es va instal·lar en el claustre superior de la parròquia de Santa Anna i es va inaugurar el 28 de març de 1909. La propaganda emfatitzava que era una biblioteca “d'entrada lliure per a totes”.

---

⁹¹ Francesca Bonnemaison.

Segura de si mateixa i del seu projecte i apel·lant als seus contactes socials, als del seu marit i els seus pares, Francesca va copejar totes les portes per aconseguir suport econòmic i social. Era un bon moment per fer-ho, la creació de la Biblioteca va coincidir amb l'apogeu del catalanisme cultural.

Al principi, la Biblioteca obria els diumenges i firats d'11:00 a 12:00 del matí i de 15:30 a 17:00 de la tarda, la quota era de 0,10 pessetes per mes o 1 pesseta a l'any i les dones, a més de llibres de caràcter educatiu o literari podien portar-se a casa, revistes i motlles per fer-se la seva roba i les de les seves criatures. A la sortida de missa, les dones de diferents classes socials, obreres i burgeses, lliures de la supervisió dels seus marits, es trobaven per parlar dels seus fills, de les seves llars i de la moda. Al cap d'un any, la Biblioteca va quedar petita. Van buscar un espai més ampli al que es van mudar en 1900.

En 1918, mor Narcís Verdaguer amb 46 anys, Francesca es queda veritablement sola, sense marit, ni pare ni mare. Només tenia la seva Biblioteca a la qual es lliura amb tota la seva energia.

A finals de 1922 muda la Biblioteca, definitivament, al carrer Sant Pere Més Baix, en una antiga casa medieval de la família Bielsa. Per aconseguir aquesta casa, Francesca va hipotecar les seves dues propietats de Barcelona.

Amb la Guerra Civil i, més concretament, durant el franquisme el centre es convertiria en l'Institut de Cultura para la Mujer de la Sección Femenina de la Falange, alhora que la biblioteca s'integrava a la Red de Bibliotecas Populares. Des del 1963 és oberta a tota mena de públic: infants, joves i adults, i a partir del 1976 porta el nom de la seva fundadora: Francesca Bonnemaïson.⁹²

---

⁹² UN CAJÓN REVUELTO. <<http://uncajonrevuelto.arte-redes.com/?p=474>> [Consulta: 1.11.2010]

6.4.2. Rosa Sensat

Imatge 19⁹³

Va néixer el 1887 al Masnou i va estudiar magisteri a Barcelona i a la Escuela Central de Magisterio de [Madrid](#). La seva inquietud per aprendre la va portar a estudiar posteriorment a l'Institut Rousseau de [Ginebra](#) i a conèixer de prop les noves propostes pedagògiques en diverses escoles europees.

Al [1900](#) va guanyar les oposicions de Labors i la van destinar a [Alacant](#). Es casà al [1903](#) amb David Ferrer amb qui s'instal·la definitivament a Barcelona. El 1904 va néixer la seva filla [Àngels](#).

Desenvolupà una gran tasca divulgadora dels nous corrents educatius i la seva gran capacitat organitzadora la van portar a ser la primera directora de l'Escola de Bosc, a la secció de nenes, càrrec que ocupà entre [1914](#) i [1930](#). Posteriorment, des de 1930 fins al [1939](#), va ser-ho del Grup Escolar Milà i Fontanals del Patronat Escolar. Traspalsada pel desenvolupament de la [guerra](#) i l'arribada del [franquisme](#), la van jubilar al 1939.

Al [1921](#) va rebre l'encàrrec de dissenyar el pla d'estudis de l'[Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona](#) i estableix un programa força ampli per les dones obreres i les de classe mitjana. La seva activitat es concretà també en diversos cursos i conferències als estudis normals de la [Mancomunitat](#), a les escoles d'estiu i al mateix Institut de la Dona. Participà en importants congressos com el I Congrés Nacional d'Ensenyament Primari a Barcelona ([1909](#)), el III Congrés Internacional d'Enseignement Menager, a París ([1922](#)), i al Congrés des Écoles Nouvelles, a Niça ([1932](#)).⁹⁴

---

⁹³ Rosa Sensat.

⁹⁴ VIQUIPÈDIA. < http://ca.wikipedia.org/wiki/Rosa_Sensat_i_Vila > [Consulta: 1.11.2010]

6.4.3. Lola Anglada

Imatge 20⁹⁵

Va ser una narradora infantil i [dibuixant](#) catalana que va néixer el [1893](#) a la ciutat de [Barcelona](#), en una família amb fortes arrels a la població de [Tiana](#). Va estudiar a la [Escola de la Llotja](#) de Barcelona al costat d'[Antoni Utrillo](#) i [Joan Llaverias](#). Aquest últim aconseguí que Anglada realitzés la seva primera exposició a la Sala Parés de Barcelona i que el setmanari [¡Cu-Cut!](#) publicés un dibuix de l'autora.

Al finalitzar la [Primera Guerra Mundial](#) va viatjar a [París](#) gràcies a una beca del [Govern francès](#), col·laborant amb diverses editorials de la capital francesa, on es relacionà amb [Francesc Macià](#) o [Josep Clarà](#). Compromesa amb els valors [democràtics](#) i la causa catalanista, organitzà una sol·licitud d'[amnistia](#) pels acusats de participar en el [Complot de Garraf](#) contra el [rei Alfons XIII d'Espanya](#).

Polifacètica, amb una tècnica de dibuix excel·lent, una gran sensibilitat i un fort sentiment nacionalista, Lola Anglada va ser considerada la darrera dels clàssics il·lustradors de l'escola catalana de principis de [segle XX](#) i una de les escriptores més importants de la etapa de la preguerra.

Va col·laborar en diverses revistes infantils, com ara «[En Jordi](#)», «[En Patufet](#)», «[La Nuri](#)» (fundada per ella mateixa) o «[La Mainada](#)». El personatge que l'ha fet més coneguda, "[El més petit de tots](#)", és un símbol d'identitat nacional de l'època.⁹⁶

---

⁹⁵ Lola Anglada.

⁹⁶ < http://ca.wikipedia.org/wiki/Lola_Anglada > [Consulta: 1.11.2010]

7. Treball de camp

En aquest treball de camp s'analitzaran fotografies on la principal protagonista és la dona. És a dir, són fotografies poc difoses o inclús amagades per la història. Per què la fotografia? Perquè tal i com afirmava Burckhardt⁹⁷, les imatges “són objectes a través dels quals podem lligar les estructures de pensament i la representació d'una determinada època”. El fotoperiodista fixa el seu objectiu fotogràfic en detalls relacionats amb la informació, el publicista cerca remarcar les qualitats del producte i el científic, enregistrar dades i processos...⁹⁸

Les imatges fotogràfiques aporten a l'investigador una mirada específica i un conjunt de detalls qualitatius que són difícils d'observar en altres fonts. Es tracta de testimonis visuals que ens expliquen una visió de la realitat, un enquadrament, uns interessos i, per tant, es tracta d'una imatge mediatitzada per uns valors culturals i personals. És per aquesta raó que la història de les mentalitats es fixa en les imatges amb què cada època es representa a si mateixa i els historiadors analitzen especialment aquells elements que apareixen entre línies en les fotografies. En general, seran útils quan els detalls qualitatius siguin importants i, de manera especial, per a l'anàlisi de tots els processos de canvi i permanència.⁹⁹

És un document objectiu?

La fotografia és un document i una font per a la història: ens ofereix continguts diversos, capaços de mostrar elements i detalls qualitatius que no apareixen en les fonts escrites, orals o materials però que, tal com passa amb les altres fonts, han estat

---

⁹⁷ Jacob Burckhardt ([25 de maig del 1818](#), [Basilea, Suïssa](#) – [8 d'agost del 1897](#), Basilea) fou un historiador suís d'[art](#) i [cultura](#), mestre de F.W. Nietzsche.

⁹⁸ GONZÁLEZ MASIP, Albert, *Observació i anàlisi de fonts fotogràfiques*, Departament d'Educació de Cultura de la Generalitat de Catalunya i el Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Pàg 17.

⁹⁹ Íbidem Pàg 17.

elaborats per homes i dones i, per tant, contenen un grau de subjectivitat i de parcialitat.

Complementa i enriqueix la informació oferta per altres fonts, però al mateix temps, també cal observar-la, contrastar-la, analitzar-la i, en definitiva, sotmetre-la als procediments d'una anàlisi científica que ens permeti l'aprofitament crític com a font per a la recerca.¹⁰⁰

És un document fiable?

És evident que capta una realitat material, però els fets, objectes, situacions que presenta poder no ser reals, o almenys poden no representar tota la realitat que els explicaria; per tant, la fotografia és un document la fiabilitat del qual ha de ser contrastada amb altres fonts i els procediments d'anàlisi han de ser curosament establerts per poder garantir uns bons resultats.¹⁰¹

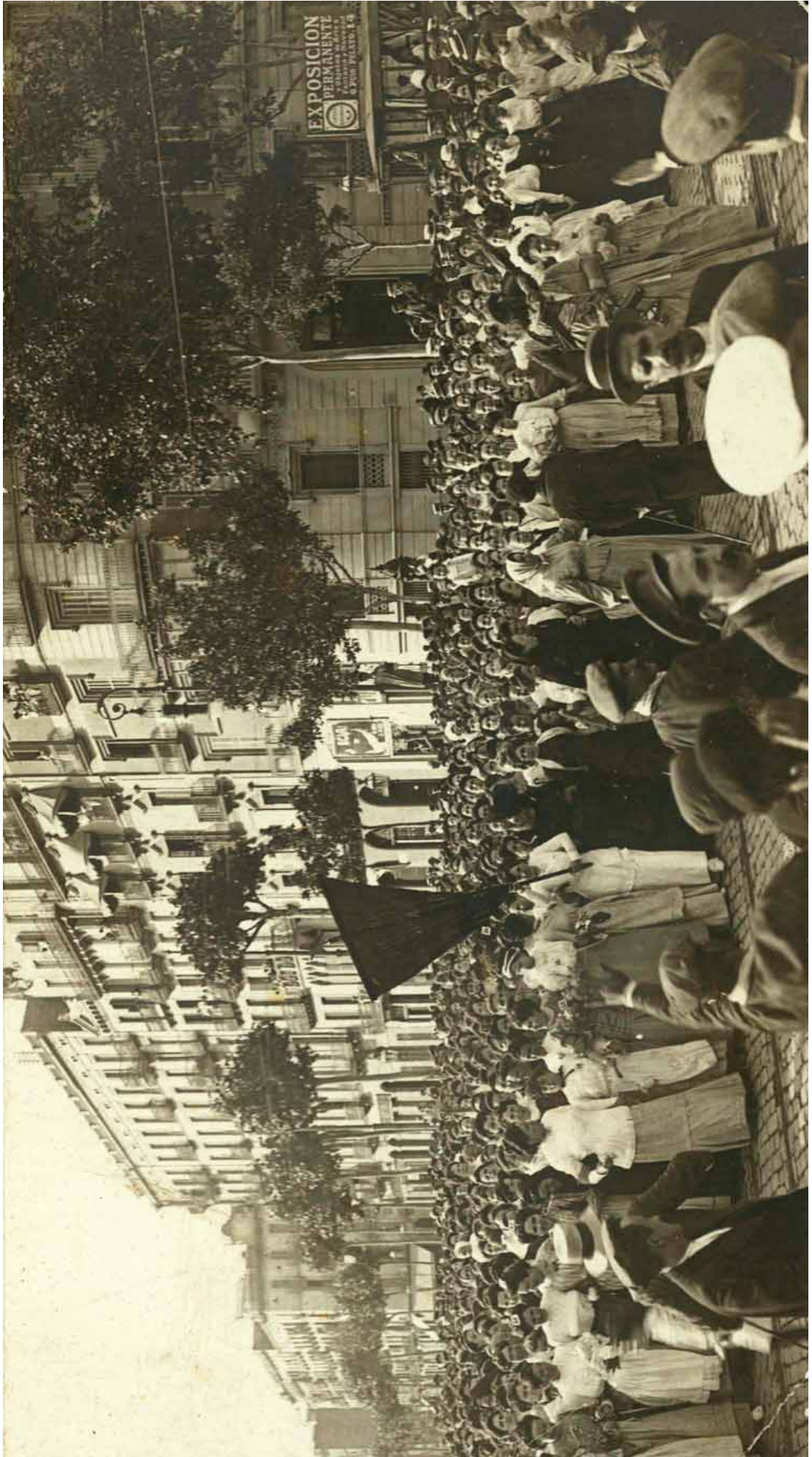
Figura 6

Temàtica	Número de fitxes
Treball	3
Educació	4
Lluita social	2
Espais de socialització	4
Altres	2
Total	15

---

¹⁰⁰ Íbidem Pàg. 7.

¹⁰¹ Íbidem Pàg. 7.

Fitxa nº 1

1. Identificació

Títol: Manifestació per l'amnistia de presos de la Setmana Tràgica.

Gènere: Periodístic.

Autor: J. Ballell.

Cronologia: 1910.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Pla: general.

Composició: oberta, asimètrica i profunda.

Llum: natural i diürna.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: cospa el moment en què les persones es manifesten.

Situació: per l'aparició d'un tramvia, es tracta d'un carrer o avinguda gran i important, com per exemple Passeig de Gràcia.

Personatges: majoritàriament hi predominen dones en la manifestació, però també s'hi aprecien nens i homes. Tot pertanyen a classes baixes o mitjanes.

Activitats: es manifesten per l'amnistia dels presos durant la repressió exercida en la Setmana Tràgica. Les dones ocupen una posició capdavantera, probablement perquè els seus marits o germans han estat detinguts.

Gestualitat: mantenen una actitud reivindicativa, algunes dones fins i tot somriuen i estan alegres per la seva gran actuació. També hi ha curiosos que observen la manifestació, sorpresos enfilats en fanals.

Indumentària i pentinats: les dones porten bruses i faldilles encotillades, algunes d'elles porten un davantal. Totes porten el cabell recollit, com el portarien a la fàbrica. Els homes es distingeixen per dur dos tipus de barrets diferents, un amb una franja de tela que sembla que pertany a una classe amb un nivell adquisitiu més elevat que els que porten l'altre tipus de barret.

Altres: una dona porta una espècie de bandera que emfatitza el to reivindicatiu de l'acció.

3. Anàlisi connotativa

Missatge: destaca que les dones també realitzaven actes de protesta, i en aquest cas eren la majoria que la encapçalava.

Destinatari: la premsa.

Funció: Informativa.

4. Conclusions i observacions personals

Es veu un home que dóna l'esquena a la càmera i sembla que estigui parlant amb una de les dones que porta un mocador al cap. Podria estar parlant amb ella perquè no el deixen passejar lliurement o per dialogar sobre aspectes de la manifestació.

Fitxa nº 2

1. Identificació

Títol: Obradores d'una fàbrica de conserves.

Gènere: Documental.

Autor: Desconegut.

Cronologia: vers 1912.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Pla: general picat.

Composició: dispersa i asimètrica. Predominen les línies verticals i horitzontals, malgrat que també s'hi aprecien curvilínies, com en els bidons, donant la sensació d'esfondrament.

Llum: natural i diürna.

Color: blanc i negre.

Temps: copsa el moment en el qual les obreres estan realitzant la seva feina.

Situació: interior d'una empresa.

Personatges: s'hi aprecien clarament 13 obreres distribuïdes per taules, segons la seva activitat. També s'hi observen 3 homes, un dels quals té un aspecte més descuidat i el fotògraf decideix tallar-lo, així que es tractarà d'un simple obrer. L'home que porta una armilla sembla ser el cap de colla. El del fons està recolzat sobre una taula, on hi ha un crucifix, i potser és el secretari o comptable.

Activitats: les dones realitzen una cadena per elaborar la conserva final. Estan disposades en taules segons si netegen l'aliment, el preparen, l'envasen o el col·loquen. Hi ha una noia, aparentment jove, que disposaria les llaunes en piles.

Gestualitat: les obreres fan el mateix treball durant hores i hores i tenen una cara de gran concentració, per això no es distreuen mirant a la càmera per fer la foto, exceptuant dues que es permeten el luxe de mirar a la càmera.

Indumentària i pentinats: les treballadores porten la vestimenta clàssica d'obreres industrials: una brusa, una faldilla i un davantal. Tenen el cabell recollit perquè no interfereixi en la seva feina. El treballador amb armilla va menys ben vestit que el suposat comptable o secretari, cosa que explica el seu treball inferior. Ambdós amb el cabell curt.

3. Anàlisi connotativa

Missatge: deixa entreveure la jerarquització i la discriminació laboral, ja que les dones ocupaven treballs inferiors a l'home. A més, aquest podia ascendir de grau, en canvi totes les dones es dedicaven al mateix i no ocupaven càrrecs alts.

Destinatari: elaboració d'un informe de la pròpia empresa.

Funció: de registre.

4. Conclusions i observacions personal

Es tracta d'una fàbrica comú on hi treballen homes i dones en un ambient poc acollidor i més aviat brut i insalubre. S'aprecien les males condicions de treball i la discriminació que pateix la dona. Una situació habitual durant bona part del segle XX.

Fitxa nº 3

1. Identificació

Títol: Classe de cuina impartida per Rondissoni a l'Institut de Cultura.

Gènere: documental.

Autor: desconegut.

Cronologia: entre 1918-1921.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Pla: general.

Composició: tancada i centrípeta.

Llum: artificial.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: copsa el moment en que un home imparteix classes domèstiques i està cuinant, alhora que les alumnes ho aprenen.

Situació: durant una classe d'educació domèstica.

Personatges: el cuiner està situat al centre i als costats i al davant estan les noies que van a aprendre.

Activitats: la professor està fent una demostració de la realització d'un menú i les noies observen l'operació, i fins i tot alguna pren nota dels procediments.

Gestualitat: les dones semblen estar contentes per l'ensenyament que estan adquirint i per això hi paren atenció. L'home està concentrat en la seva tasca.

Indumentària i pentinats: el mestre va vestida adequadament per la realització de tasques domèstiques. Porta un davantal i una còfia o mocador al cap. En canvi, les dones, porten una brusa i una faldilla, semblen de la burgesia. També duen totes un barret elegant.

Altres: hi ha una pissarra en la qual hi ha escrits els preus dels aliments del menú, per tal que surti un menjar bo a la par que econòmic.

Cal destacar que algunes dones van a aquestes classes amb els fills, ja que no tindran mainadera o no es voldran separar del petit.

3. Anàlisi connotativa

Missatge: mostra a quin tipus d'educació estan forçades les dones, tot relacionant-la amb el mite d'èsser un bon «Àngel de la llar». A més, l'obtenció d'aquesta formació només era adquirida per les classes més benestants.

Destinatari: elaboració d'un informe.

Funció: de registre.

4. Conclusions i observacions personals

Rondissoni ensenyava no només a cuinar des d'un gust sintètic de cuina francesa i espanyola, sinó també a harmonitzar menús des del punt de vista del gust, la dietètica i el pressupost.

No feien classes en aules fixes, sinó que en un espai establien unes taules per a qui ensenyava i les dones seien en bancs o cadires al voltant. Això sembla que sigui veritat per les espatlleres de gimnàs que hi ha al darrere de el professor i la qualitat de les taules i seients dels que disposen.

Fitxa nº 4

1. Identificació

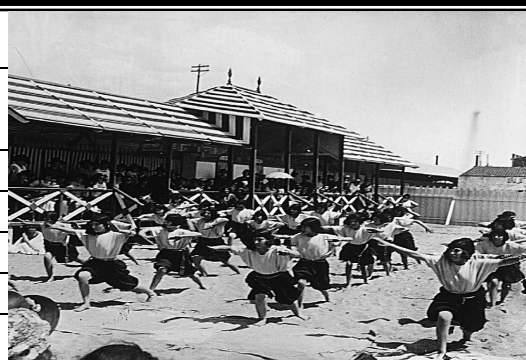
Títol: Curs d'esport a la platja de la Barceloneta.

Gènere: d'actualitat.

Autor: desconegut.

Cronologia: entre 1923-1931.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Pla: general.

Composició: oberta, hi predominen unes línies inclinades formades per les fileres de les noies.

Llum: natural i diürna.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: copsa el moment que unes joves realitzen uns estiraments gimnàstics.

Situació: platja de la Barceloneta, al costat d'una caseta.

Personatges: unes joves practicant esport i a l'esquerra un grup de gent que observen l'activitat.

Activitats: realitzen estiraments d'una manera disciplinada i seriosa. Estan disposades en fileres per mantenir un ordre i no molestar a la companya del costat.

Gestualitat: les esportistes tenen una cara de gran concentració en la realització dels seus exercicis. La resta no s'aprecia cap gest però els interessa veure-ho ja que tots estan dirigint la seva mirada cap a elles.

Indumentària i pentinats: les noies van amb uns pantalons amples a l'altura del genoll, poc pràctics, actualment, per fer esport. Per sota una samarreta de màniga curta ampla. Tot sembla que amagui la forma i el cos femení. A més porten una cinta al cabell perquè no els impedeixi la visió.

3. Anàlisi connotativa

Missatge: els anys vint introdueixen grans canvis en la societat, i aquest és un d'ells. Les dones es vesteixen amb samarretes, pantalons i practiquen l'esport, que és una forma de socialització i alliberament.

Destinatari: segurament una revista, la premsa o algun informe.

Funció: informativa.

4. Conclusions i observacions personals

L'expectació que creen aquestes jovenetes és degut al poc costum de veure dones fent esport. Són els primers anys que les dones realitzen aquestes pràctiques, però a poc a poc, l'ull humà s'anirà adaptant i les veurà com a normals i comunes en ambdós sexes.

Fitxa nº 5

1. Identificació

Títol: Ciutadans a sobre d'un tramvia bolcat, utilitzat com a barricada durant els fets coneguts com a Setmana Tràgica.

Gènere: periodístic.

Autor: Brangulí.

Cronologia: 26 - 27 de juliol de 1909.

Localització: Barcelona, Catalunya.

Arxiu o fons documentals: Arxiu municipal de l'Ajuntament de Barcelona.

2. Anàlisi denotativa

Mides: 9x12 cm.

Pla: general, picat.

Composició: oberta i asimètrica.

Llum: diürna i natural.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: copsa l'instant en què els protagonistes de la revolta han bolcat un tramvia a mode de barricada.

Situació: inicis de la Setmana Tràgica.

Personatges: obreres, obrers i els seus fills.

Activitats: construeixen una barricada durant els primers aldarulls de la Setmana Tràgica.

Gestualitat: la majoria dels personatges estan posant per a la fotografia presa des d'un balcó. Alguns fins i tot, somriuen alegrement per la seva acció, d'altres parlen entre ells, suposem que dels esdeveniments que ocorren.

Elements d'emmarcament: Carrer Torrent de l'Olla.

Indumentària i pentinats: les dones porten una brusa, una faldilla, un davantal i el cabell recollit, és a dir porten el vestit de la fàbrica. Els homes, la gran majoria porten la roba de fer feina, uns pantalons una camisa (alguns una bata per sobre) i unes gorres amb visera. Els nens duen una bata i molts d'ells, un barret.

3. Anàlisi connotativa

Missatge: transmet l'esperit reivindicatiu de la revolta per les injustícies de l'època i un dels mètodes que van utilitzar per realitzar una barricada.

Destinatari: la premsa.

Funció: informativa.

4. Conclusions i observacions personals

Les barricades van ser portades fins i tot per prostitutes i mestresses de cases per tancar barris. A més dels 5 morts, un dels quals va ser Ferrer i Guàrdia, van morir més de 100 treballadors defensant les barricades.

Fitxa nº 6

1. Identificació

Títol: primera seu de la Biblioteca de la Dona.

Gènere: documental.

Autor: desconegut.

Cronologia: 1909.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Pla: general.

Composició: tancada i centrípeta, ja que la dona del centre està escrivint i disposa d'una taula que es envoltada per la resta de companyes.

Llum: diürna i natural.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: cospa el moment que les dones ocupaven el seu temps en la lectura i l'estudi.

Situació: Claustre de la parroquia de Santa Anna.

Personatges: onze dones, de la burgesia, cinc de les quals estan assegudes. Una, la central, sembla ser la major responsable. Les altres sis es troben dempeus.

Activitats: l'ocupació del temps en l'estudi i aprenentatge amb la lectura de llibres.

Gestualitat: tenen una expressió seriosa i espontània, no estan posant gaire, ja que fins i tot hi ha una que dona l'esquena al fotògraf perquè esta parlant amb una companya.

Elements d'emmarcament: sala utilitzada com a biblioteca.

Indumentària i pentinats: porten vestimenta pròpia de la dona burgesa: unes un vestit llarg, i d'altres una brusa i una faldilla amb una jaqueta, tot cobrint braços i coll per ocultar parts considerades provocadores. Duen el cabell recollit.

Altres: algunes porten un llibre a la mà, a més la dona del centre de la imatge esta escrivint o corregint sobre el quadern.

3. Anàlisi connotativa

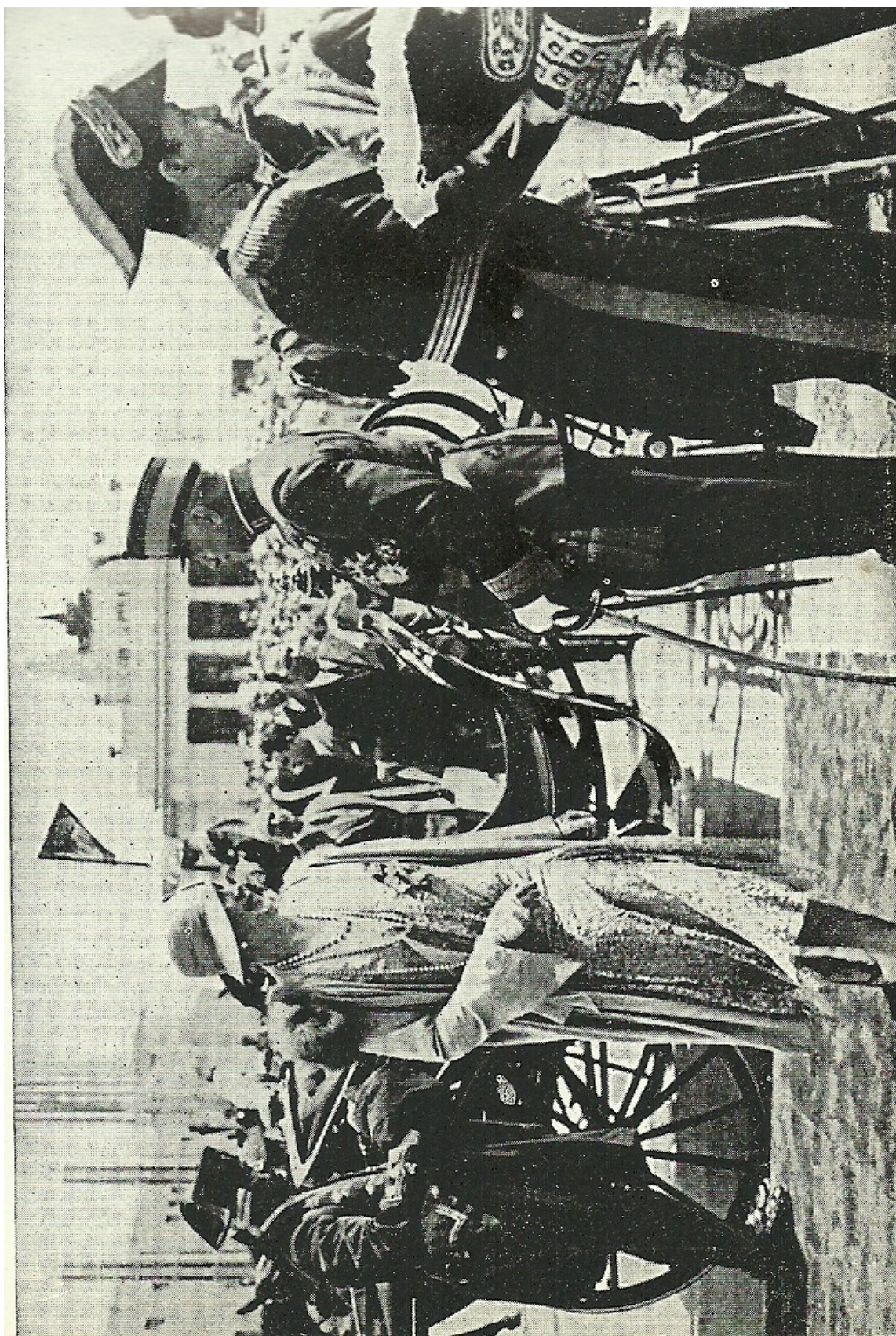
Missatge: transmet la idea de que ja en la primera dècada del segle XX hi havia una biblioteca per a dones formada essencialment per escasses dones que eren burgeses, ja que l'educació i els estudis estaven reservats a gent que no havia de treballar expressament per viure.

Destinatari: segurament una revista, o la premsa.

Funció: informativa.

4. Conclusions i observacions

L'any 1909, es creà la Biblioteca Popular per a la Dona. Era la primera biblioteca pública femenina d'Europa i s'avançà gairebé vint anys a d'altres projectes similars, com ara la Fawcett Library, de Londres. L'èxit de la iniciativa va ser tal que, un any després, el 1910, de biblioteca passà a institut i del claustre de Santa Anna, primera ubicació, a la Casa de la Misericòrdia, al carrer d'Elisabets.

Fitxa nº 7

1. Identificació

Títol: Exposició Internacional de Barcelona.

Gènere: de fets d'actualitat.

Autor: desconegut.

Cronologia: 1929.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Suport i suport secundari: Raymond Carr, *Espanya 1808-1975*, Ariel Historia. Pàg 513.

Mides: 9'8x 15 cm.

Pla: general.

Composició: oberta i asimètrica.

Llum: diürna i natural.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: arribada dels reis a Montjuïc, a la inauguració de l'Exposició Universal.

Situació: Plaça Espanya.

Personatges: la reina Victòria Eugenia, el rei Alfons XIII i el general Primo de Rivera.

Activitats: la reina Victoria i el general Primo de Rivera s'apropen per saludar-se i el rei Alfons XIII sembla que saludi a un militar o a una altra persona rellevant que ha sigut tallada pel fotògraf, atès el protagonisme dels tres personatges.

Gestualitat: la reina presenta un somriure visible per la trobada amb Primo de Rivera. En canvi, tant Alfons com el general somriuen d'una manera més tímida i discreta.

Elements d'emmarcament: Montjuïc.

Indumentària i pentinats: la reina Victoria va vestida a la moda més exquisida ja que porta un vestit propi dels anys vint, que és vaporós, sense cotilla i per sota dels genolls, cosa que ens permet veure-li les cames i les sabates. A sobre porta un abric lleuger, molt primaveral i, com a complements, una petita bossa, un collaret de perles i un barret molt de moda aleshores. El pentinat és curt, a la moda "garçon". El seu marit porta el vestit de gala i el Primo de Rivera la vestimenta de gala de general.

Altres: hi apareix un membre del servei reial amb l'uniforme de gala al costat del carruatge i darrere una concentració de gent vestida elegantment.

3. Anàlisi connotativa

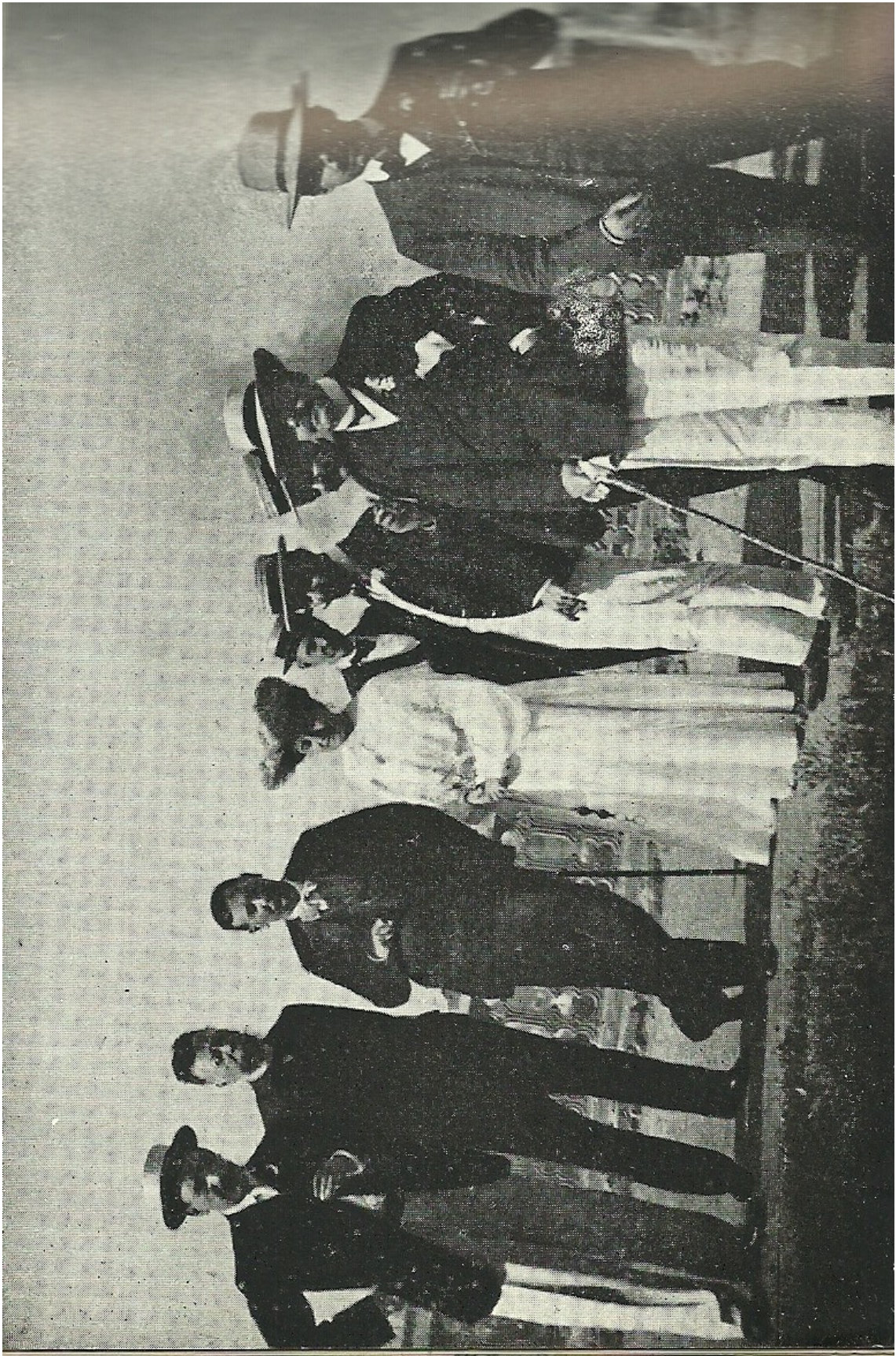
Missatge: la fotografia és propagandística ja que reflecteix l'èxit de l'Exposició Universal mirant d'enaltir la figura de Primo i els reis. Destaca principalment la figura de la reina amb unes vestimentes de moda, que segurament serviria com a model a seguir.

Destinatari: la premsa o revistes.

Funció: informativa.

4. Conclusions i observacions

L'Exposició Internacional de Barcelona^[1] tingué lloc del [20 de maig](#) de [1929](#) al [15 de gener](#) de [1930](#) a [Barcelona](#). Se celebrà a la muntanya de [Montjuïc](#), on ocupà una superfície de 118 [hectàrees](#), i tingué un cost de 130 milions de [pessetes](#). L'Exposició deixà nombrosos edificis i instal·lacions alguns dels quals han esdevingut emblemes de la ciutat, com el [Palau Nacional](#), la [Font Màgica](#), el [Teatre Grec](#), el [Poble Espanyol](#) i l'[Estadi Olímpic](#).

Fitxa n° 8

1. Identificació

Títol: desconegut.

Gènere: documental.

Autor: desconegut.

Cronologia: juliol de 1903.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Suport i suport secundari: Raymond Carr, *Espanya 1808-1975*, Ariel Historia. Pàg. 369.

Mides: 9'8x15'3 cm.

Pla: general.

Composició: tancada.

Llum: natural i diürna.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: l' instant que aquests personatges es troben a un restaurant de Barcelona reunits i posen per fer-se una fotografia.

Situació: restaurant Miramar.

Personatges: d'esquerra a dreta: Manuel Bueno, Àngel Guimerà, Galdós, María Guerrero, J.M. Pascual, Jordà, S. Vilaregut, L. Medrano y Laserna.

Activitats: posen per a la realització de la fotografia.

Gestualitat: mantenen una expressió natural ja que alguns somriuen , d'altres fumen, es posen les mans a les butxaques o es recolzen sobre el bastó (en el cas d'Àngel Guimerà).

Indumentària i pentinats: els homes van ben vestits ja que són de la burgesia i porten un vestit formal, duen bigoti, a més tenen barrets (excepte Guimerà i Galdós) i Galdós i L. Medrano porten un bastó. María Guerrero duu un vestit típic dels inicis del segle XX, encara llargs i feixucs. A més porta un barret gros, segurament de moda i el cabell recollit, probablement en un monyo.

3. Anàlisi connotativa

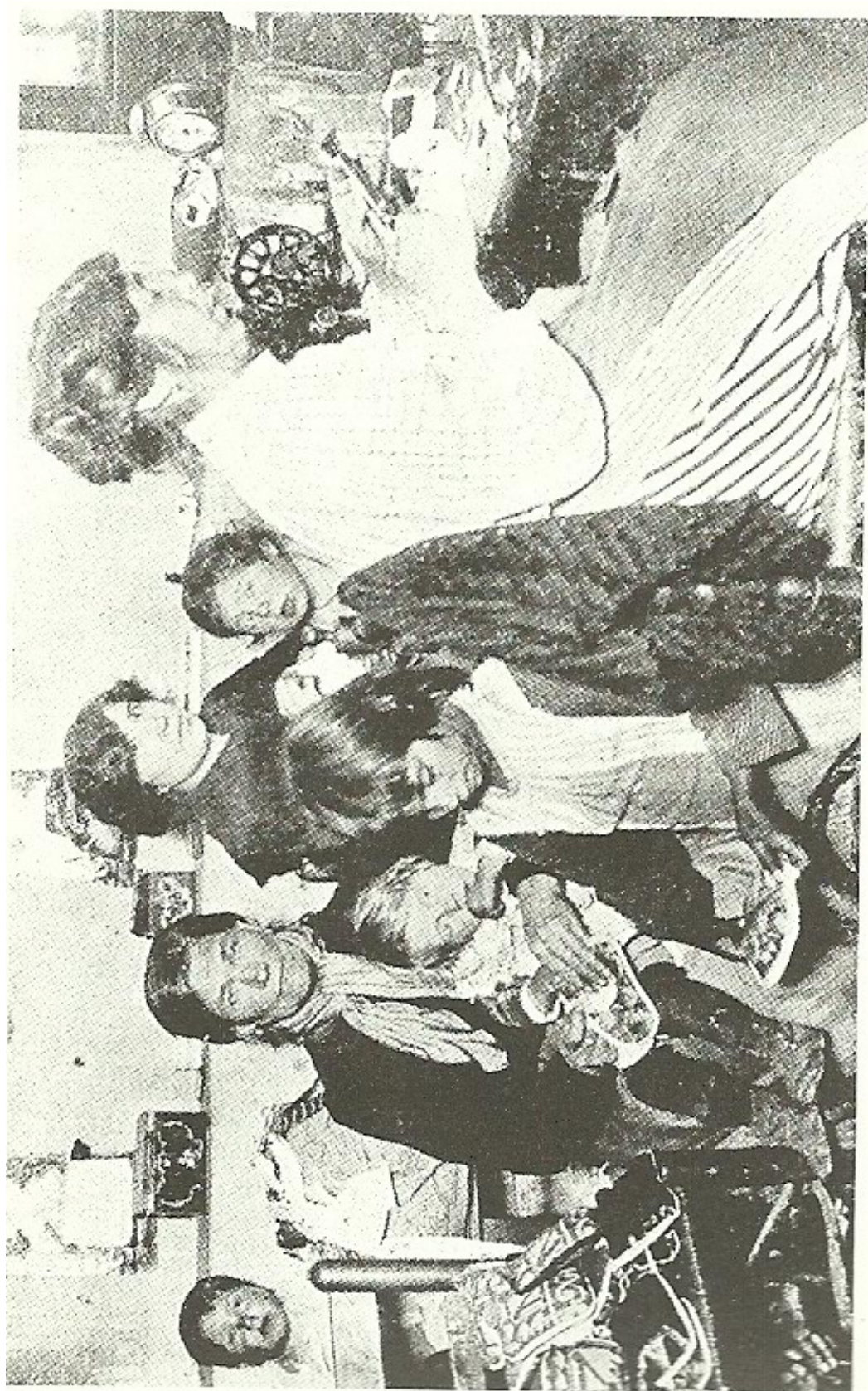
Missatge: mostrar el prestigi dels literats que es reunien i donaven més classe a la Barcelona de començament de segle XX. Hi consta una representació femenina ja que no estava ben vista la seva presència en cafès però no estava vetat.

Destinatari: la premsa o revistes.

Funció: de registre.

4. Conclusions i observacions

María Guerrero Torija fou una actriu dramàtica espanyola que va néixer a Madrid l'any 1867, on hi va estudiar i després a París. Es va casar amb l'actor Fernando Gómez de Mendoza i van compartir cartellera. Va tenir un gran èxit i va representar obres d'Àngel Guimerà i de Galdós.

Fitxa n° 9

1. Identificació

Títol: «Cuarto de cusir en una barraca del Poble Sec».

Gènere: periodística.

Autor: Desconegut.

Cronologia: 1913.

Localització: Barcelona, Catalunya.

Arxiu o fons documentals: Fotografia BPFB.

2. Anàlisi denotativa

Suport i suport secundari: Les dones fan història. Generalitat de Catalunya. Pàg. 19.

Mides: 6'2x10.

Pla: pla mig.

Composició: tancada.

Llum: artificial.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: cospa el moment que unes dones estan treballant i tenint cura de la mainada.

Situació: barri del Poble Sec.

Personatges: Tres dones i quatre nens, que segurament són els seus fills.

Activitats: les dones són treballadores a domicili que estan cosint. Els nens estan a la mateixa habitació i, fins i tot, la més gran ajuda en el treball.

Gestualitat: La dona que porta unes estisores a la mà i la nena gran estan concentrades en el treball que fan. Les altres dones miren a càmera, però tenen una expressió de cansament i esgotament.

Elements d'emmarcament: una habitació molt petita on les treballadores passen hores i hores.

Indumentària i pentinats: les dones porten una brusa, una faldilla llarga i un davantal. Duen el cabell recollit, i a més una porta un mocador al coll. La nena treballadora porta roba de feina.

3. Anàlisi connotativa

Missatge: aquesta imatge posa de manifest les condicions de les dones que es dedicaven al treball a domicili.

Destinatari: la revista *Feminal*.

Funció: informativa.

4. Conclusions i observacions personals

Les dones treballaven a les màquines de cosir unes quinze hores diàries, en unes habitacions fosques, poc ventilades i mancades d'higiene. Sovint patien malalties ginecològiques, a conseqüència de l'esgotament per l'excés de treball i de la posició anormal del cos en les hores de treball. També les malalties en òrgans respiratoris causaven moltes morts entre les treballadores. Aquest mateix ambient el compartien amb els seus fills que passaven el temps que durava la jornada de la mare tancats en el mateix espai.

Fitxa n° 10

1. Identificació

Títol: Grup de senyors i senyores a l'hipòdrom.

Gènere: documental.

Autor: desconegut.

Cronologia: finals del segle XIX principis del segle XX.

Localització: Barcelona, Catalunya.

Arxiu o fons documentals:

Arxiu municipal de l'Ajuntament de Barcelona.

2. Anàlisi denotativa

Pla: americà .

Composició: tancada.

Llum: natural i diürna.

Color: imatge en sèpia.

Temps: copsa el moment que un grup de burgesos estan en el seu temps d'oci i mantenen una conversació en un hipòdrom.

Situació: interior del recinte de l'hipòdrom.

Personatges: s'aprecia el rostre de tres dones, el darrere de dos homes i el barret i una part de la cara d'una altra dona.

Activitats: mantenen una conversació, sembla que distreta.

Gestualitat: una de les dones somriu afablement, la dona del costat mira l'home que parla amb atenció. A l'altra banda la dona sembla que vagi a parlar amb l'home.

Elements d'emmarcament: la graderia.

Indumentària i pentinats: les dones porten uns barrets molt opulents i grans amb decoració floral o llaços a sobre del cabell recollit. Van amb uns vestits llargs i blancs. Una dona també duu un ventall. Els homes van vestits elegantment, amb un barret, una camisa, una jaqueta de vestir a sobre i uns pantalons. El cabell el tenen curt i un dels homes porta ulleres.

Altres: unes cadires que han d'ocupar els personatges per contemplar la cursa.

3. Anàlisi connotativa

Missatge: transmet que les dones també assistien a activitats d'oci, com les curses de cavalls.

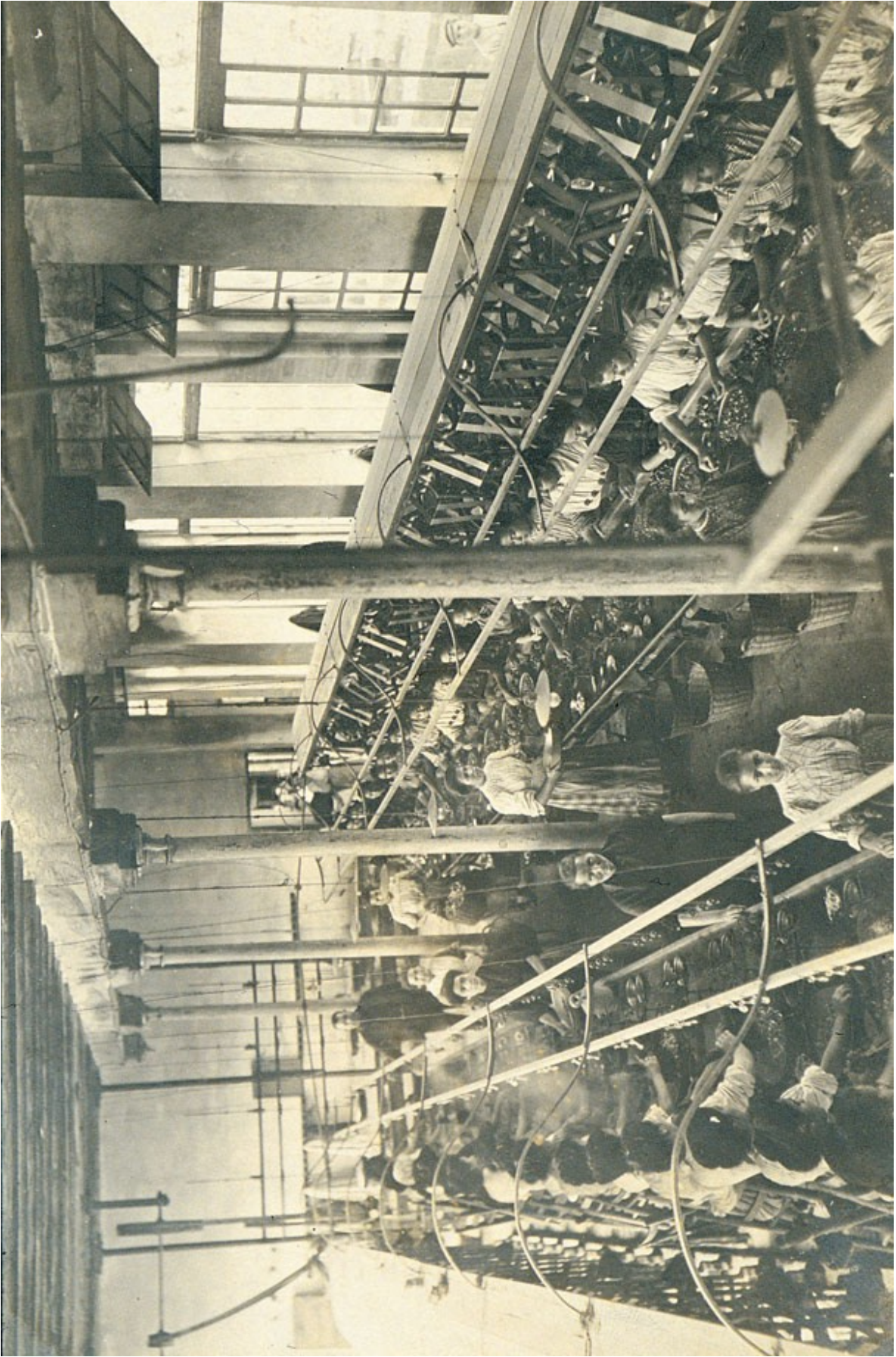
Destinatari: la premsa o revistes.

Funció: de registre.

4. Conclusions i observacions

A l'hipòdrom com el de Can Tunis hi assistien gent tan important com, el comte de Sert, el marquès de Vilanova i la Geltrú, la filla dels marquesos de Marianao i altres aristòcrates. El costum era portar invitats, i a l'hipòdrom eren obsequiats amb un berenar compost d'emparedats i xampany, que els lacais treien de les grans cistelles de vímet transportades al mateix cotxe. Les curses de cavalls no eren reservades únicament als rics, sinó que també hi anava gent modesta. L'entrada general costava una pesseta.

La Societat per al Foment de la Crià Cavallar va unir-se a una companyia francesa de curses de cavalls per construir un hipòdrom, amb una tribuna per a 2.500 espectadors, habilitar les pistes i els altres serveis.

Fitxa nº 11

1. Identificació

Títol: Grup de treballadores en un taller de filatura.

Gènere: documental.

Autor: desconegut.

Cronologia: principis del segle XX.

Localització: Catalunya.

Arxiu o fons documentals: Arxiu municipal de l'Ajuntament de Barcelona.

2. Anàlisi denotativa

Pla: general picat.

Composició: profunda i oberta.

Llum: natural i diürna.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: copsa el moment que la majoria de les dones situades a banda i banda de la imatge estan treballant, en canvi la resta disposades entre les dues fileres de dones, posen per a la fotografia.

Situació: taller de filatura.

Personatges: a la banda dreta hi comptem disset dones, a la banda esquerra suposem que hi ha més o menys el mateix nombre ja que l'angulació de la fotografia no ens permet determinar el nombre. Entre les dues fileres hi ha vuit treballadores i un treballador. A més, en la porta d'entrada al taller hi apreciem un grupet d'obreres que miren al fotògraf i en una de les finestres un treballador que camina alhora que és captat.

Activitats: les obreres dels laterals preparen els fils que les del centre s'emporten en un cabàs.

Gestualitat: les dones dels costats tenen cara de concentració pel treball que estan realitzant assegudes en cadires. En canvi, tant les dones com l'home del mig miren a càmera.

Elements d'emmarcament: interior del taller de filatura.

Indumentària i pentinats: les treballadores porten la vestimenta clàssica d'obreres industrials: una brusa, una faldilla i un davantal. Tenen el cabell recollit perquè no interfereixi en la seva feina. L'home del fons duu el cabell curt i porta una granota fosca.

3. Anàlisi connotativa

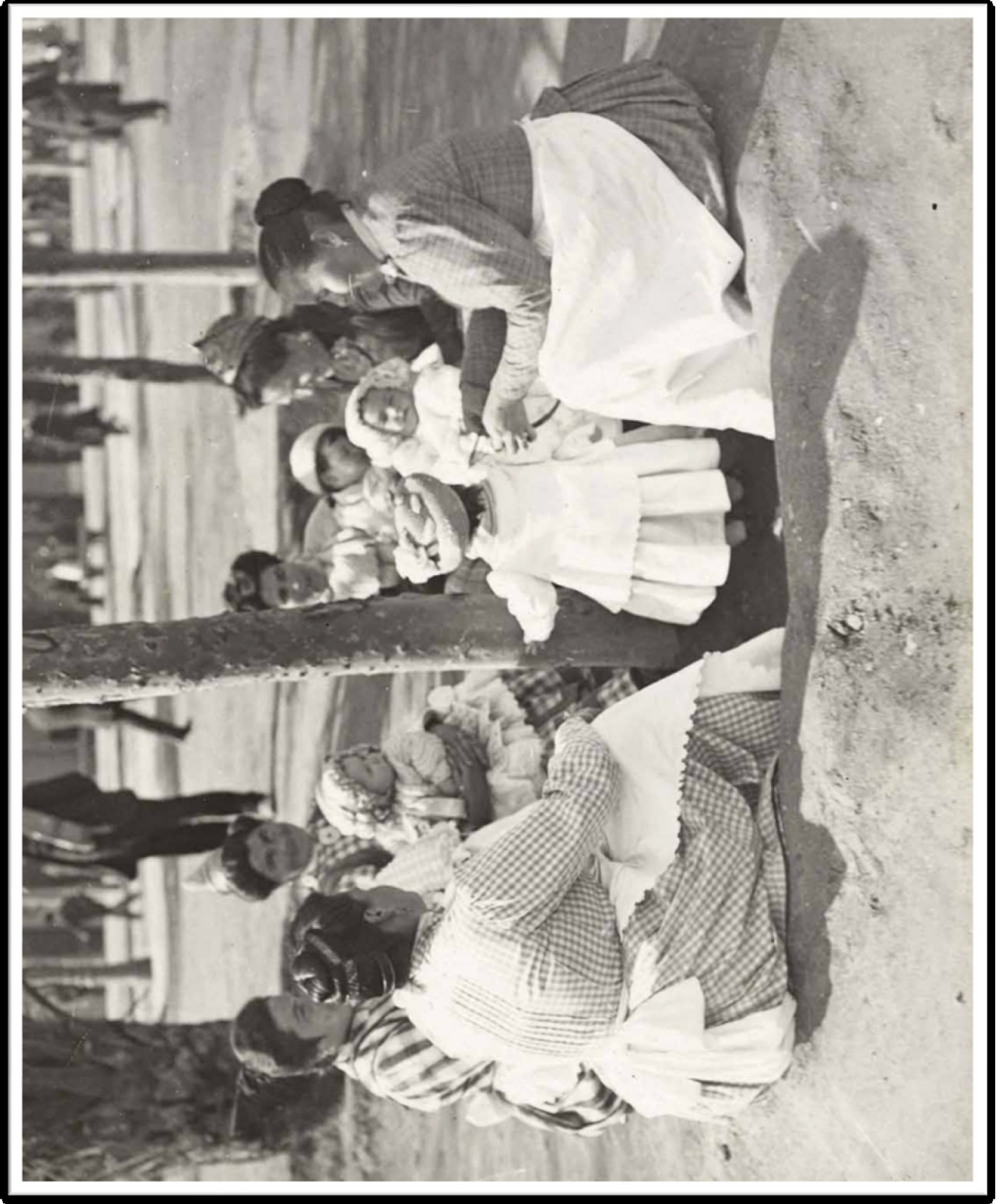
Missatge: materialitza el tipus de treball al qual es dedicava la majoria del sector femení, les seves condicions laborals (la poca il·luminació, la ventilació, salubritat...) i les diferents edats de les obreres.

Destinatari: elaboració d'un informe de l'empresa.

Funció: de registre.

4. Conclusions i observacions

L'home segur que gaudeix de més poder amb avantatges que la resta d'obreres. També cobrarà més que les dones que fan els seu mateix treball. Tot i les condicions, podríem dir que aquest taller comportava menys problemes de salut que el de les teixidores.

Fitxa nº 12

1. Identificació

Títol: Mainaderes.

Gènere: documental.

Autor: F.Ballell.

Cronologia: 1911.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Composició: tancada i centrípeta.

Pla: general.

Llum: natural i diürna.

Color: blanc i negre.

Temps: és el moment que les mainaderes estan assegudes a un arbre amb els nens que han de cuidar, alhora que conversen entre elles.

Situació: un carrer principal de Barcelona.

Personatges: sis mainaderes, d'avançada edat, amb un nen cadascuna.

Activitats: tenir cura dels fills dels burgesos.

Gestualitat: alegria i entusiasme amb els nens i entre elles, ja que estan passant una bona estona.

Elements d'emmarcament: al voltant d'un arbre.

Indumentària i pentinats: porten el cabell recollit, i duen un vestit i un davantal, a mode d'uniforme. A més dues d'elles porten barret. Els nens van amb barrets i vestits molt recarregats.

Altres: transeünts que passegen pel carrer.

3. Anàlisi connotativa

Missatge: deixa veure un altre tipus de treball que tenia millors condicions laborals que les dedicades en el sector secundari. Fins i tot es relacionaven i es distreien amb altres treballadores.

Destinatari: les revistes.

Funció: de registre.

4. Conclusions i observacions personals

Ésser mainaderes eren un tipus de treball del sector terciari que va anar creixent amb el temps. Les mainaderes, bugaderes i planxadores eren treballs de servei i assistència a les persones, consideradats adequats per a les dones.

Fitxa nº 13

1. Identificació

Títol: Laboratori municipal.

Gènere: d'actualitat.

Autor: J.M. Sagarra.

Cronologia: vers 1930.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Composició: tancada.

Pla: general.

Llum: combinació de llum natural diürna que entra per les finestres i l'artificial dels llums que utilitzen els científics.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: realització d'una investigació per part d'uns científics.

Situació: laboratori municipal.

Personatges: set investigadores i un investigador.

Activitats: cinc de les científiques, sembla que estiguin atenent a la demostració que realitza l'home, és a dir, podrien ser alumnes o ajudants. Les altres dues investigadores estan realitzant una tasca diferent ja que es troben apartades de la resta.

Gestualitat: tenen una expressió de concentració ja que han de tenir cura amb la manipulació de l'utillatge que necessiten, excepte dues de les noies que posen amb un somriure a la càmera.

Elements d'emmarcament: interior d'un laboratori.

Indumentària i pentinats: tant l'home com les dones duen unes bates blanques que tapen la roba que porten a sota, així que podem veure el vestit o faldilla d'una dona a l'alçada dels bessons. A més, els seus pentinats són curts, a l'alçada del clatell, i fixats amb algun producte. També, algunes porten pintallavis que destaca en la fotografia.

Altres: podem distingir utillatge com trípodes, suports, tubs d'assaig, matrassos d'erlenmeyer, etc.

3. Anàlisi connotativa

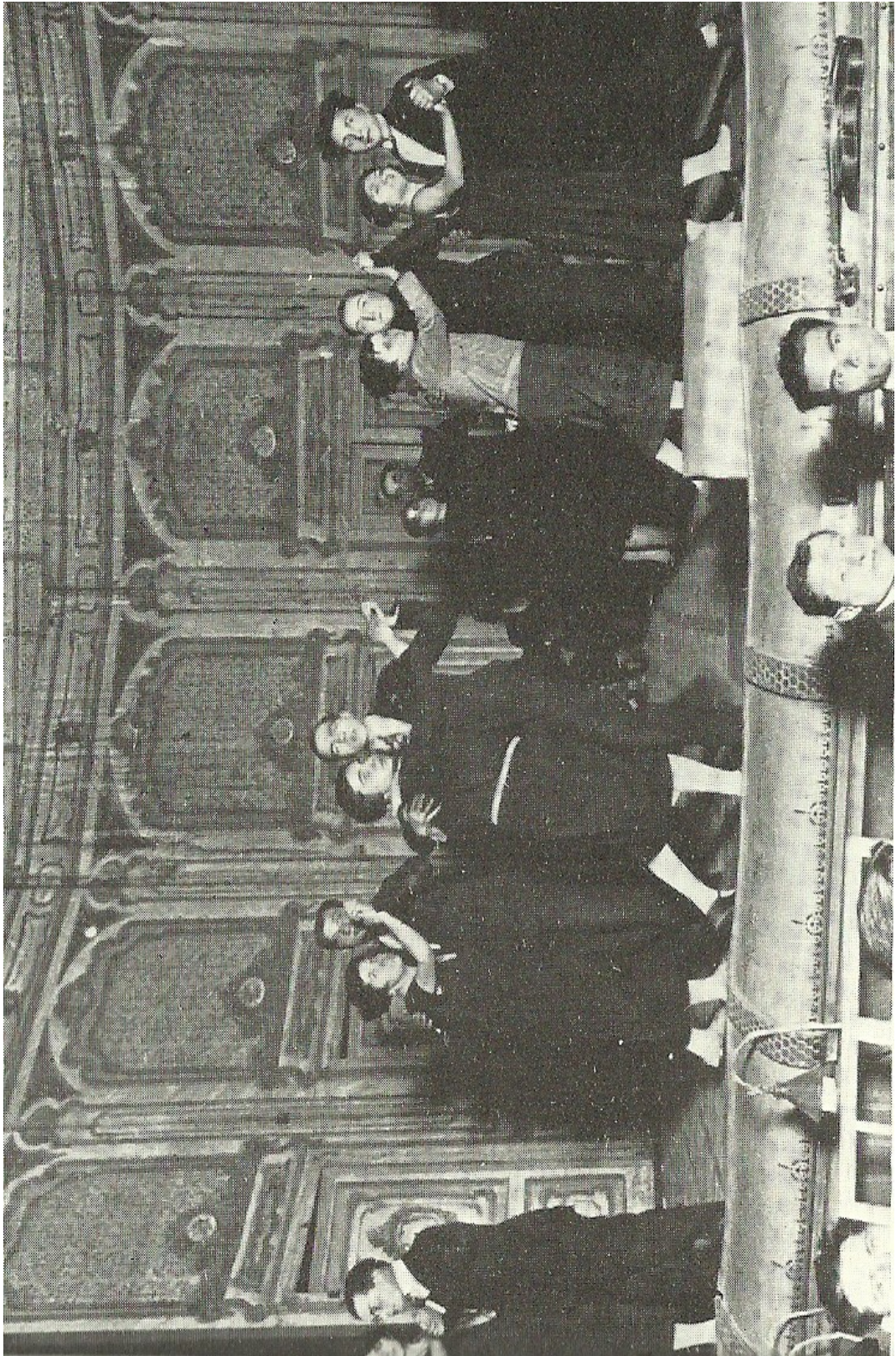
Missatge: mostrar els nous treballs als quals han accedit les dones amb el temps i que són igual d'eficients en labors científiques com els homes.

Destinatari: la premsa o les revistes.

Funció: de registre.

4. Conclusions i observacions personals

Aquesta fotografia resulta molt interessant, ja que confirma l'explicació descrita sobre la incorporació de la dona en estudis i treballs científics. La dècada dels anys vint va obrir un gran ventalls de possibilitats per realitzar la població femenina.

Fitxa nº 14

1. Identificació

Títol: Concurs de ball.

Gènere: documental.

Autor: desconegut.

Cronologia: març del 1925.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Suport i suport secundari: Edmon VALLÈS, *La cultura contemporànea en Catalunya(1888-1931)*, La Caixa de Catalunya i Balears. Pàg. 253.

Mides: 12x19'5 cm.

Pla: general.

Composició: oberta.

Llum: artificial, la del teatre.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: copsa el moment que unes parelles estan en un escenari participant en un concurs de ball.

Situació: Teatre Còmic de Barcelona.

Personatges: es poden percebre sis parelles de ballarins.

Activitats: totes les parelles han d'aguantar ballant en una competició per guanyar un premi. La gent adinerada anava i apostava per la parella que creia que guanyaria.

Gestualitat: la majoria té una expressió d'esgotament, malgrat que alguns tenen forces per somriure ja que aspiren il·lusionats a guanyar el premi que necessitaran.

Elements d'emmarcament: escenari del teatre Còmic.

Indumentària i pentinats: les dones porten vestits suaus i lleugers, el cabell el duen curt, a l'alçada del clatell i fixat amb algun producte. Els homes porten corbata, camisa, pantalons de vestir i el cabell negre.

Altres: darrere d'aquestes parelles centrals, hi ha persones que deuen ser jutges del concurs que vigilaven qui s'aturava.

3. Anàlisi connotativa

Missatge: mostra les noves formes de guanyar diners de la gent humil, en aquests balls esportius les dones eren tan necessàries i imprescindibles com els homes i tots dos havien de cooperar per aconseguir l'objectiu comú, el premi.

Destinatari: la direcció i organització del concurs.

Funció: de registre.

4. Conclusions i observacions personals

Durant els anys vint van estar de moda les competicions de ball, espectacles que procedien dels Estats Units. Aquest era un ball de vint-i-quatre hores a canvi d'un premi.

Fitxa n° 15

1. Identificació

Títol: Banyistes en la platja dels Banys de San Sebastià, Sitges.

Gènere: documental.

Autor: desconegut.

Cronologia: 1920.

Localització: Barcelona, Catalunya.

2. Anàlisi denotativa

Composició: oberta i asimètrica.

Pla: general.

Llum: natural i diürna.

Color: imatge en blanc i negre.

Temps: copsa el moment que dues noies es troben posant per fer-se una fotografia.

Situació: Sitges.

Personatges: dues noies que esperen ser fotografiades, un noi que mira l'espatlla d'una altra jove. A més d'altres homes, dones i nens que estan gaudint d'un dia en la platja.

Activitats: les dues noies posen per fer-se la fotografia, però segurament després aniran a donar-se un bany, l'altra noia que va amb elles s'està mirant el braç ja que sembla que li passi alguna cosa, el noi, que fa poc que ha sortit de l'aigua, també li mira el braç.

Gestualitat: de esquerra a dreta: el noi està mirant el braç de la noia com si descobrís el que li ha passat, la noia es mira el braç sense preocupació, l'altra noia té cara de cansament, que sense cap dubte és menor que el que sent la darrera noia, que té una expressió exhausta.

Elements d'emmarcament: platja San Sebastià.

Indumentària i pentinats: les tres noies van vestides de manera similar, amb un banyador, la part superior del qual és a ratlles i la inferior és com una mena de pantalons molt curts i una gorreta. El noi duu un banyador que li cobreix el ventre i l'esquena.

Altres: la resta de la gent, porta vestimentes semblants, fins i tot banyadors que encara s'utilitzen, alguns amb flotadors. També hi ha les casetes on la gent va vestida amb roba del carrer i on es reuneix la gent que no vol banyar-se.

3. Anàlisi connotativa

Missatge: mostrar la modernitat de la societat, ja que es permetia que les dones mostressin les seves cames. A més la platja era un espai on podien socialitzar-se i divertir-se.

Destinatari: una foto de família o entre amistats.

Funció: de registre.

4. Conclusions i observacions personals

Durant els anys vint i trenta es van fer molt populars els banyistes. Hi havia unes estrictes normes de conducta, tant pel que correspon al vestuari (banyador, gorreta, sabatilles i barnús), com en el que fa a les dates en què es devia de gaudir dels banys.

Conclusions

En aquesta part del treball exposaré les conclusions extretes de cada part. A més d'aprendre més sobre la història, he adquirit una sèrie de coneixements, que en els manuals d'història no expliquen amb tanta precisió i que m'han servit per contestar la hipòtesi plantejada inicialment.

La primera part del treball estudia els fets generals ocorreguts entre el finals del segle XIX i el 1931. Fou una època caòtica, on hi predominen les guerres, aldarulls, manifestacions i crisis que intentaven fer caure l'entramat del sistema de la Restauració, però que submergirà al país en una dictadura, la del general Primo de Rivera, que acabarà amb la proclamació de la Segona República Espanyola.

Amb la segona part s'inicia l'explicació sobre la situació de la dona catalana. Tracta sobre el seu treball, que va augmentar considerablement en aquesta època. Era considerat com quelcom secundari, transitori i complementari, fet que justificava les seves precàries condicions laborals i unes retribucions menors que les d'un home que fes el mateix treball. Ella només podia treballar en cas d'extrema necessitat, durant un temps, en ocupacions relacionades amb l'esfera domèstica. El més habitual era el treball a la fàbrica dedicat al sector tèxtil, però també va ser molt important el treball a domicili. Amb el desenvolupament econòmic i els canvis de principis del segle XX es va poder accedir a aquells treballs del sector terciari. Durant els anys vint va ocupar professions relacionades amb el transport i les comunicacions, però sempre era considerada com a inferior respecte a l'home.

En la tercera part, la seva educació era vista com un element subsidiari que havia de formar-la per a la llar i l'educació dels fills. Amb la Llei Moyano es va reconèixer el dret de la dona a una instrucció primària. Al començament del segle XX la situació educativa era molt deficitària, però va anar millorant per la necessitat de la classe mitjana de formar-se i per un major interès, malgrat que va continuar afectada pels problemes ideològics i conjunturals.

L'ensenyament primari no contradeia el paper tradicional, ans el contrari, millorava el seu paper com educadora dels fills. Per això es va mantenir la necessitat d'una educació diferenciada en funció del sexe.

La primera experiència d'escola mixta es va dur a l'Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia, que oferia ensenyament a nens i nenes, sense assignatures diferents. No es tractava de modificar els papers tradicionals, sinó potenciar la dona com a educadora dels fills i transmissora d'una ideologia.

L'ensenyament secundari va ser molt inestable degut als continus canvis de plans d'estudi. No va tenir gran presència femenina, atesa la falta de perspectives professionals, ja que el combinaven amb el treball, fet que augmentava l'absentisme.

L'ensenyament superior no es va fer possible fins el 1910. La proporció de dones matriculades era insignificant ja que podia vulnerar els valors de la societat i posaven obstacles perquè abandonés els seus estudis.

La quarta part, conclou que la dona mai es va negar a participar en la lluita social, tot i que les mobilitzacions d'obreres no es van correspondre amb la seva presència. Però va ésser més nombrosa en els aldarulls i protestes pel preu del menjar, les condicions de vida i l'empitjorament de la seva pròpia. La sindicació femenina va ésser principalment en la indústria. El sindicat que més obreres aplegà fou el catòlic que ajudava a mantenir la jerarquia establerta, però que tingué un creixement nul. Els sindicats no resolien la qüestió del gènere i mai van plantejar una redistribució del treball a la llar per facilitar la integració de la dona en el moviment obrer. El feminisme català imperant a principis del segle XX era de caire cultural i social, que demanava un paper actiu de la dona en la societat. En contraposició, el feminisme republicà era de valor laic, anticlerical i demanava l'emancipació de les dones. De la defensa del sufragi femení es pot començar a parlar a partir del 1917 des de la revista *Feminal*. Aquest no es va aconseguir plenament fins el 1931.

La cinquena part, la imatge de la dona, es va renovar amb la creació d'una nova dona que es projectava fora de l'àmbit domèstic, encara que el paper femení no es va modificar. En la moda va deixar enrere l'encotillament per esdevenir més dinàmica i còmoda. La dona de finals de segle XIX s'identificà, en gran part, amb la dona del Modernisme, amb una seducció i fragilitat que es va trencar amb l'arribada dels anys vint i la moda *a lo garçon*.

La sisena part, tracta dels espais de socialització que van afectar a la nova dona moderna, que en el cas de la catalana era més nacionalista i conservadora. Va començar l'increment d'esportistes femenines, que havien restat en l'ombra per la pervivència de falses creences. Amb el temps les dones es van professionalitzar. Van sorgir concursos de bellesa, on les dones es preocupaven pel seu aspecte físic i podien adquirir cert prestigi. Amb la premsa, destaca el treball *d'Or i Grana, Feminal i la Biblioteca Damisel·la* que van aportar referents per les lectores femenines. També hi ha un recull de tres dones que van destacar en la cultura de l'època, cadascuna a la seva manera i amb les seves ideologies.

El treball de camp demostra les conclusions extretes. En el treball, les dones ocupaven una posició de subordinació i es dedicaven a ocupacions relacionades amb la llar. L'educació estava separada per sexes, s'ensenyaven assignatures "femenines" i només hi tenien accés les classes més benestants. Reflecteix la seva gran presència en els aldarulls i protestes socials. Per últim, el canvi a la nova dona, amb una moda diferent i uns costums que venien dels Estats Units. En cap moment es va modificar el paper tradicional de la dona.

Agraïments

La realització d'aquest treball de recerca hauria estat impossible sense les orientacions de la professora Joana Bellón, la meva tutora, la qual m'ha dirigit el treball, m'ha aconsellat maneres per millorar errors, m'ha proporcionat gran quantitat de material per a la redacció de la memòria i pels ànims que m'ha donat per continuar endavant. Per tot això, i per la seva sinceritat, li estic molt agraïda.

En segon lloc, agraeixo el suport de la meva companya Brillithe Carranza Cruz, ja que mútuament ens hem ajudat a seguir amb els nostres respectius treballs . També, vull anomenar la meva amiga Eva María García Calvo que, malgrat no saber l'experiència de l'elaboració del treball, m'ha escoltat en tot moment i m'ha incentivat.

En darrer lloc, vull donar les gràcies a la meva família que m'ha fet costat i m'ha ajudat en aspectes tècnics i estètics.

Bibliografia

Llibres

BORDERIAS, Cristina. *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea 1836-1936*. Icaria editorial. 2008.

CARR, Raymond. *España 1808-1975*, Ariel Historia. 1982.

DUCH PLANA, Montserrat. *Micaela Chalmeta*. Cossetania edicions. Coperativistes catalans. 2009.

FREIXAS SERRA, Mireia i MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel. *Les Fonts de la història de l'art d'època moderna i contemporània*. Universitat de Barcelona. 2005.

GARCÍA CHECA, Amelia, *Història de les dones als Països Catalans al segle XX*. El Temps. 2003.

GARCÍA SEBASTIÁN, M.; GATELL ARIMONT, C.; PALAFOX GAMIR, J.; RISQUES CORBELLA, J. *Història*. Vicens Vives. 2010.

GATELL, Cristina, *Dones d'ahir, dones d'avui*. Barcanova. Juny 1993.

GONZÁLEZ MASIP, Albert. *Observació i anàlisi de fonts fotogràfiques*. Generalitat de Catalunya. Col. Fem parlar les fonts, núm3. 2009

IBERO I CONSTANSÓ, Alba. *Les dones a la història contemporània*. Generalitat de Catalunya. Octubre 1995.

LAUDO CASTILLO, Xavier; MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi, *Pedagogia, Política i Transformació Social (1900-1917)*, Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana 2008.

L. PEYRI, Carmen, *La moda imagen de la Historia*. IDEP. Octubre 1990.

NASH, Mary, *Les dones fan història*. Generalitat de Catalunya Departament de la Presidència, Institut Català de la Dona. 1990.

NASH, Mary, *Més enllà del silenci*. Generalitat de Catalunya Departament de la Presidència Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona. Barcelona 1988.

NASH, Mary, *Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936*. Anthropos. 1983.

ORTIZ ALBEAR, Navidad, *Historia de las mujeres en España. Siglo XX*. Instituto de la Mujer, (Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales). 2003.

PÉREZ, Isabel. *Dones en el temps*. Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament. Abril 1992.

SEGURA SORIANO, Isabel. *Un dia Qualsevol. Història de la vida quotidiana de les dones*. Ajuntament de Barcelona. 1989.

VALLÈS, Edmon, *La cultura contemporànea en Catalunya(1888-1931)*, La Caixa de Catalunya i Balears. Abril 1977.

Pàgines web

<http://www.xtec.cat> 15-08-2010

<http://www.donesdiguada.org> . 12-10-2010; 15-11-2010

<http://historiasdelpoblenou.blogspot.com> 14-10-2010

<http://www.encyclopedia.cat/> 22-09-2010; 8-11-2010; 29-11-2010

<http://ca.wikipedia.org/>12-08-2010; 27-10-2010; 1-11-2010; 7-01-2011

<http://www.escriptors.cat> 7-01-2011

<http://softcatla.com> 12-08-2010; 1-11-2010; 14-12-2010; 7-01-2011

PDF <http://revistas.ucm.es/> 25-11-2010

PDF <http://olympicstudies.uab.es/pdf/> 30-10-2010